

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXXIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Egyházak helyzete Makón az őszirózsás forradalom idején

Orbán Imre tanulmánya lapunk 5. oldalán.

nka

– MMXXI NYÁR –

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság SZEGFŰ LÁSZLÓ (elnök), JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE, RÁCZ LAJOS

Tanácsadó testület ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, BANGÓ JENŐ, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, UTASI ÁGNES, VERES VALÉR

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,
NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA,
GAUSZ ILDIKÓ, KÓSA MAJA, LENGYEL ÁDÁM, SÁNTA TAMÁS

Számunk az EIKKA Alapítvány, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HÖK és a SZEPAAlapítvány támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:

www.belvedere.meridionale.hu

Alap tanulmányokat, interjúkat, ismertetések és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. Aközlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. Abenyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. Akét lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36/62-546-252

E-mail: foszerkeszto@belvedere.hu

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

Technikai szerkesztő: Szabó Erik, s-Paw Bt.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ORBÁN IMRE PHD

Egyházak helyzete Makón az őszi forradalom idején

The situation of churches in Makó during the Aster Revolution

DOI 10.14232/belv.2021.2.1.....5

BALIGA VIOLETTA LILLA

A Milleniumi Országos Kiállítás és mulatónegyede, az *Ős-Budavára*

The Hungarian National Millenium Exhibition and Its Entertainment District Called 'Ős-Budavára'

DOI 10.14232/belv.2021.2.2.....40

TOMKÓ ZOLTÁN

Kalapács és üllő között: Christian Schesaeus *Ruina Pannonica*-ja

Between Hammer and Anvil: The *Ruina Pannonica* of Christian Schesaeus

DOI 10.14232/belv.2021.2.3.....56

PÉTERFFY GERGELY PHD

Közlekedés és Néphadsereg. A 150. közlekedési műszaki dandár részvétele a közlekedési infrastruktúra fejlesztésében, 1964–1977.

Transportation and the Hungarian People's Army. The 150th Transportation Engineering Brigade's Participation in Developing the Infrastructure

DOI 10.14232/belv.2021.2.4.....72

KOCSIS ZSÓFIA

A járványügyi helyzet hatása a hallgatói munkavállalásra

Employment of working students during the coronavirus epidemic

DOI 10.14232/belv.2021.2.5.....112

ENGEL ENIKŐ, VAJDA BARNABÁS

A képi források és az illusztrációk didaktikai szempontjairól – szlovákiai alapiskolás történelemtankönyvek vizsgálata alapján

On the didactical aspects of images as sources and illustrations – based on research of some Slovakian elementary history schoolbooks

DOI 10.14232/belv.2021.2.6.....133

TÉKA

MEZEI TÍMEA

A történelmi tudatosság és a történelmi gondolkodás fejlesztésének lehetőségei

Developing historical awareness and historical thinking skills

DOI 10.14232/belv.2021.2.7.....152

Címlap: A makói református ótemplom épülete (Kálvin tér)

Forrás: Fortepan / Építész

ORBÁN IMRE PhD

banimre@gmail.com
adjunktus (SZTE JGYPK)

Az egyházak helyzete Makón az őszirózsás forradalom idején

The situation of churches in Makó during the Aster Revolution

ABSTRACT

With a population of more than 35,000, Makó was one of the most populous and important cities in Hungary. Makó was the seat of Csanád county. Its religious life was characterized by diversity. The Reformed Church was the largest. The Roman Catholic Church was strong, with a significant Greek Catholic and Lutheran community.

Almost two thousand Jews also lived in the city. Several church schools operated here. After the lost World War I, Hungary, which had been part of the Austro-Hungarian Monarchy until then, declared its independence. The Aster Revolution of 1918 created completely new conditions for the operation of churches and religious communities in the country and, in Makó. Political life continued to radicalize, and church-critical and anti-church forces grew stronger. This endangered, among other things, the property of the churches, their educational institutions, and the system of religious education. The article examines how the life of the churches of Makó developed in the new circumstances, especially in view of the fact that, as early as January 30th 1919, far-left forces seized power in the city, ahead of national processes.

KEYWORDS

Makó, Aster Revolution, church history, Judaism

DOI 10.14232/belv.2021.2.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Orbán Imre (2021): Egyházak helyzete Makón az őszirózsás forradalom idején. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 2. 5–39. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Makó ekkor Csanád vármegye székhelye volt. A több mint 35 ezres népességével az ország nagyobb és jelentősebb városai közé tartozott. A város a vidék fontos gazdasági, közlekedési, kulturális, oktatási, egészségügyi központja. Vöröshagymája ekkor már világhírű. Megyeszékhelyként jelentős politikai súllyal bírt. Magatartását inkább az ellenzékiesség határozta meg. Vallási szempontból sokszínűség jellemezte. 1916-ban 14 106 római katolikus, 1392 görögkatolikus, 187 ortodox, 616 evangélikus, 16 968 református, 1928 zsidó és 65 más vallású (nazarénus, baptista) személy élt a városban.¹

Az I. világháború során az itt lakók közül 8500-an vonultak be, és közülük mintegy 1300-an haltak hősi halált.² A városban nagyon sok családnak nehéz volt a helyzete. „*A harcterek, borzalmak és a lövészárkok szenvedései*” után a „*családapák, és férjek kimerülve, lerongyolódva jöttek haza a harcterekről és itthon szintén egész elszegényedett családot, cipőtlen és ruhátlan gyermekeket, munkától kimerült feleségeket találtak.*” Kevés volt az élelem, nem volt tüzelő. A háború szerencsétlen elvesztése után általános lelki depresszió és keserűség uralta a várost. Sokakat gyűlölet és harag töltött el azokkal szemben, akik „*a háború alatt itthon vígan élhettek és esetleg jelentékeny vagyont szereztek.*”³

A háború és a veszteségek mélyen megrendítették a várost. Ennek egyik jelképes kifejezője a hívek adományából a makó-újvárosi Szent László király-templomban állított oltár. Az oltár minden eleme a megélt szenvedésekre és a szenvedések utáni föltámadás reményére utal. Az oltárkép az Olajfák hegyén imádkozó, emberként szenvedő, magára maradt Krisztust ábrázolja, akit halálfélelem tölt el, és vérrel verejtékezik. Egy angyal a szenvedések kelyhét nyújtja felé. Az oltárkép két oldalán Krisztus kínzásával és megölésével kapcsolatos eszközök tűnnek föl: ostor, oszlop, szögek, fogó, létra, lándzsa, izsópra tűzött és ecettel átítatott szivacs, dobókocka. Az oltárasztalban alakították ki a szent sírt, ahol elhelyezték nagypénteken a kereszten meghalt Jézus testét, de húsvétkor ide állították a reményt megtestesítő föltámadt Krisztus szobrát is. Az oltár fölirata: „*A világháboru emlékére / állították az újvárosi hívek / 1918*”.

¹ *Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXVI.* Temesvarini, 1916. 64. A nazarénusok és baptisták tényleges száma ennél nagyobb volt, még ha az eredeti felekezetüknél is tartották őket számon. Ez azonban a felekezeti arányokat lényegesen nem befolyásolja.

² Petrovics 1921. 25.; Halmágyi 2002b. 497.

³ Petrovics 1921. 9-10.

A város nagyobb része azonban nem így reagált a változásokra. A hangulatot jól szemlélteti Espersit Jánosnak, polgári radikális, lelkes köztársaságpárti politikusnak az ellenzéki szellemiségű Makói Független Újságban megjelent írása: „*Jött a forradalom. Az ország többsége ujjongó lelkesedéssel fogadta. Hitte és remélte, hogy a régi és elavult intézmények felforgatásával, a népköztársaság szabad intézményeinek a létesítésével, biztosításával, a közszabadságok megerősítésével az ország népének haladást, fejlődést biztosít.*”⁴ A régi rend képviselőivel, a hatóságokkal szemben a bizalom teljesen eltűnt. Nem egyszer szenvedélyes népharag irányult ellenük. Gyakran a régi rend haszonélvezői közé sorolták a zsidókat, a papokat, lelkészeket. A helyzetet a valós nehézségek mellett csak súlyosbították az időről időre lábra kapó rémhírek és az önkényeskedés.

1918 őszén ugyanazok a kérdések foglalkoztatták a makóiakat, mint az ország többi lakóját. Milyen legyen az új, független magyar állam politikai berendezkedése? Milyen legyen Magyarországnak Ausztriához és az uralkodóházhoz való viszonya? Ki a felelős a verségért? Kiken kérhető számon a sokszázezer áldozat, az itthoni ínség, nélkülözés, szenvedés? Kik a felelősök a magyar érdekek elárulásáért, a hadsereg állapotáért? Kik az okai az ezeréves Magyarország szétdarabolásának? Kik tehetnek arról, hogy a világ ellenünk fordult, hogy a szomszédos népekkel ellenséges a viszonyunk, és az országot nemzetiségi ellentétek szabdadják szét? Hogyan valósuljon meg az általános választójog? Mi legyen a nagybirtokok, ezen belül is az egyházi birtokok sorsa, milyen legyen a földreform?⁵

A leszerelt katonákkal kapcsolatban a város nehéz helyzetbe került. A nem egyszer hosszú évek frontszolgálatát után vereséget szenvedve, kimerülve, csüggedten és elégedetlenül hazatért több ezer katona ellátása, ügyeik intézése nem volt könnyű feladat. A fogadás, a hazafias beszédek, a táncmultságok mind csak a fölszín. Ami igazán próbára tette Makót és a város közigazgatását az a hazatértek és családjuk segélyezése (pénz, élelem, ruházat), a leszerelteknek munkába való visszavezetése, indulataik kezelése. A segélyre való jogosultság megállapítása, az ehhez való hozzájutás és a kapott támogatás mértéke sok konfliktussal járt, ami csak fokozta az amúgy is feszültséggel teli „forradalmi” hangulatot, segítette a szociáldemokraták hatalmi térnyerését. Atrocitások, sőt lövöldözés is előfordult. Alapvető volt tehát a velük és az őket képviselő helyi katonatanáccsal való együttműködés.

AZ EGYHÁZAK ÉS A MAKÓI NEMZETI TANÁCS

Az összeomlás után a Magyar Nemzeti Tanács megalakulását, az őszirózsás forradalmat, a független Magyarország kikiáltását, lényegében a korszakváltást bizakodással fogadta az ország lakosságának a többsége. Az egyházak általában támogatták a Károlyi-kormányt. Ugyan a korban domináns pártok közül a szociáldemokraták és a polgári radikálisok célul tűzték ki az állam és az egyház szétválasztását, a vallás magánügyvé nyilvánítását, az egyházi iskolák államosítását, az iskolai hitoktatás megszüntetését, az egyházi birtokok köztulajdonba vételét, ez mégsem eredményezett különösebb ellentétet az állam és az egyházak között az 1918-as évben, mivel a

⁴ ESPERSIT 1919.

⁵ *Miért volt szükség a forradalomra?* Kolozsvár, é. n. Ltsz. 67.2736. A nyolcoldalas broszúra a makói József Attila Múzeum dokumentumgyűjteményében található.

szándékot tett nem követte.⁶ Sőt a kormányzat, hogy biztosítsa a maga számára az egyházak támogatását, ígéretet tett, amíg ez a kormány vezeti az országot, a szétválasztást fölfüggesztik. Ha a megválasztott országgyűlés mégis így döntene, arra fognak törekedni, hogy az egyházaknak megfelelő idejük legyen az új helyzetre való fölkészülésre.⁷

Miután október 31-én megérkezett a hír, hogy Budapesten a Magyar Nemzeti Tanács átvette a hatalmat, november 1-jén Petrovics György polgármester elnökségével Makón is megalakult a helyi nemzeti tanács. Ezzel a tanács egyelőre a helyi politikai élet meghatározó szereplőjévé vált. Neki kellett a helyben fölmerülő problémákra a megoldásokat megkeresni, megfelelni a lakosság elvárásainak. Petrovics György személye folytonosságot és megnyugvást jelentett a monarchia összeomlását követő zűrzavarban. Alakja egyenlő volt a történelmi hagyományok, a dicső ősök, az ezeréves múlt tiszteletével. Fölfogása leginkább 48-as alapokon állt. A Károlyi párthoz tartozott. Magát demokratának tartotta. Életében kitüntetett szerepe volt a vallásos értékeknek. Ezt jól illusztrálja, hogy midőn decemberben Budapesten tartózkodott és megtudta, hogy kinevezték kormánybiztosnak, erről így írt: *„felmentem a belügyminisztériumba, ahol a hivatalos esküt az elnöki osztály vezetőjénél le is tettem és azután templomba siettem buzgón imádkozni a Mindenható támogatásáért nehéz vállalkozásomhoz.”*⁸

Mély hitéről egy másik eset is tanúskodik. Az 1919. január 30-ai véres események után február 1-jén Aradra utazott. *„Itt egy kereskedés kirakatában a keresztre feszített Megváltó primitív képét láttam evvel az aláírással: „Popule meus, quid feci tibi, responde mihi.” (Mond meg nekem, én népem, mit vétettem ellened?)⁹ Kicsordult a könny szememből...”*¹⁰ Ezek alapján a polgárok jórésze bizakodással nézhetett működése elé.

Petrovics Tisza Istvánt kifejezetten tisztelte, ha nem is értett mindenben egyet vele. Visszaemlékezéseiben *„nagy férfiúnak,” „hatalmas egyéniségnek”* nevezte a volt miniszterelnököt, és kicsit keserűen állapította meg, hogy mivel helyben is őt okolták a szerencsétlenül végződött háború előidézéséért, mellette szólni, vagy éppen őt védeni nem volt lehetséges.¹¹ Minden bajnak Tisza lett az oka.¹²

A nemzeti tanács megválasztása nem ment konfliktusmentesen. A városi tanács jelöltjei helyett a régi rend képviselőit erősen támadó Mágori Sándor községi bírósági elnök, *„a Károlyi-párt 100-as végrehajtó bizottsága nevében javasoltak”* választattak meg. Ennek még tagja lett Nagy Károly református lelkész, a Károlyi-párt helyi elnöke.¹³ Petrovics döntése alapján Nagy Károly a választás után, a városháza előtt, nagy tömeg részvételével zajló népgyűlésen is szót kapott. A visszaemlékezések szerint *„lendületes beszédet”* tartott.¹⁴ Nagy Károly aktív szereplése nem meglepő. A református lelkész ugyanis Makóra kerülésétől (1900) ismert alakja lett a helyi

⁶ BENCZE LADÁNYI 1997. 327.; Tengely 2011. 99., 101.

⁷ TENGELY 2011. 126

⁸ PETROVICS 1921. 56.

⁹ Idézet a nagypénteki szertartás alkalmával a kereszttel behozatalakor énekelt himnuszából. Krisztus szólt így a hozzá hűtlen néphez.

¹⁰ PETROVICS 1921. 86.

¹¹ Petrovics vezette 1918. március 6-án azt a küldöttséget, mely az akkor már lemondott miniszterelnöknek átadta a Makó város diszpolgárságáról szóló oklevelet. Az eseményről részletesen beszámol. PETROVICS 1921. 7., 57., 62-65.

¹² TRANAY 1929b. 54.

¹³ HALMÁGYI 2002a 499-500.

¹⁴ PETROVICS 1921. 8.

közéletnek. Nézeteit alapjaiban határozta meg, hogy édesapja, Nagy János tanító 1848-49-ben honvéd vadász főhadnagy volt. Így több más makói református lelkészhez hasonlóan ő is a 48-as Kossuth-pártnak az elkötelezett híve lett.¹⁵ Nagy Károly magától érthetően a keresztény világlátását is képviselte az őszirózsás forradalmat követően.

Az első jelentősebb zsidóellenes megnyilvánulásra is a nemzeti tanács megválasztásakor került sor. A tanácskozás közben többen bekiabáltak a hallgatóság soraiból, és tiltakoztak zsidóknak a tanácsba való bevonása ellen. Tarnay alispán szerint kifejezetten zsidóellenes hangulat uralkodott. Így nem meglepő, hogy a nemzeti tanácsnak egyetlen zsidó tagja sem volt.¹⁶ „*Pedig makói a zsidóságnak a viselkedése magatartása a háború ideje alatt nem eshetett Makón elítélés alá. Kifogástalan hazafiságot tanúsítottak és érzésben egybeforrva a magyarsággal, szenvedték át a nehéz idők gyötrelmeit.*” Áldozatkészségben impozáns volt, számosan hősi halált haltak, sőt kettejük, Földesi Ferenc és Juhász Oszkár kiváló haditettek sorozatát hajtotta végre.¹⁷

A helyi zsidó közösséghez való viszonyt bizonyára befolyásolta a nem sokkal a háború befejezése előtt, 1918 augusztusában fölmerült vérvád. A tiszaezlári eset óta az országban időről időre fölbukkantak hírek, hogy a zsidók keresztény lányok vérért használják szertartásaikhoz. Makón augusztus 24-én szombaton Mergalits József makói ortodox zsidót vádoltak meg azzal, hogy a 12 éves Szabó Rózsika vérért vette, hogy az ortodox rítusnak eleget tegyen. Behívta a házába, hogy a gyertyát egyik helyről a másikra tegye, de mivel nem látták előkerülni a lányt, négy asszony utcáról utcára járva híresztelték az esetet a városban. Este tömeg verődött össze Mergalits háza előtt. A hisztérikus hangulatban a házát megtámadták, kövekkel az ablakokat bezúzták, a kerítést kidöntötték, mikor is a keresett parasztlány előkerült. Erre az összegyűltek némi morajlás közepette széjjeloszlottak. Az ügyben nyomozást rendeltek el. A bíróság 1923-ban marasztalt el két suhancot.¹⁸ A különböző mendemondák azonban tovább éltek.

A helyzet napról napra, sőt óráról órára radikalizálódott. A hagyományos értékek háttérbe szorulását, az új, radikális eszmék és ezen eszmék hirdetőinek előtérbe kerülését jól nyomon lehet követni a kor meghatározó szereplője, a szélsőségekre hajló, egzaltált lelki alkatú szociáldemokrata gimnáziumi tanár, Boromisza Jenő közszerepléseiben. Boromisza korábbi viselt dolgairól politikai ellenfele, Petrovics György ezt írta: „*Túlzásokra hajló, exaltált (sic) lelkület, életének egy időszakában vallási rajongásban szőrscuhában, mezítláb, hajadonfővel járkált a templomok körül.*” A forradalom előtt még Tisza István követőjének számított, ha úgy alakult, s ha kellett, heves vitában védelmére is kelt. Makón sokgyermekes apaként tanított. Családjá eltartása anyagi gondot jelentett neki. Irodalmi, művészeti előadásokat tartott, melyből bevétele származott. Rövid ideig újságot szerkesztett.¹⁹ Hogy milyen hatásokra lett vallási rajongóból az egyház szenvedélyes, engesztelhetetlen ellensége, nem tudjuk. A forradalom után az új eszméknek, a radikális szociáldemokráciának ugyanolyan rajongó híve lett, mint a korábbi meggyőződéseinek. Ekkor már erősen bírálta a vagyonos papságot és a burzsoá osztályt, melytől el

¹⁵ TÓTH 2002. 337–338.

¹⁶ PETROVICS 1921 8.; TARNAY 1929b 51. Tarnay Ivor írását alcímekkel részekre bontva 1919. május 25-étől a Makói Újság már előzőleg közölte.

¹⁷ PETROVICS 1921 31.

¹⁸ *Ötesztendő makói vérvád. Szeged.* 1923. december 19.

¹⁹ PETROVICS 1921 35-36.

kell venni mindent. Szerinte az iskolákat el kell választani az egyháztól, mert ott a vallással csak butítják az embereket. Nem kell sem Isten, sem Haza.²⁰

Beszélt november 1-jén. Itt föllépésével, nagyterjedelmű hangjával, mondanivalójával megnyerte a népet. Akasztófát emlegetett, melyre a csaló hadseregszállítókat kell fölakasztani. November 2-án délelőtt 10 órára a városházára, a nemzeti tanács alakuló ülése végett összehívott gyűlésen nagy tömegtől kísérve hívatlanul ő is megjelent. Itt tagságot követelt magának a nemzeti tanácsban. Délután a nemzetőrség megalakulására a Korona szállóban rendezett gyűlésen is ott volt, ahol már egyházellenes kirohanás is elhangzott tőle. Azt kívánta, hogy francia mintára foglalják le közcélokra a templomokat, és lássák el fölirattal. A fölirat szövegét franciául el is mondta.²¹ Tarnay alispán meg is jegyezte: „*a polgári társadalomra hátborzongató hatást gyakorolt a szenvedélyeknek ez a roppant kitörése. Mindenkinek a francia forradalom rémnapi jutottak eszébe.*”²² Boromisza kiváló szónok és fáradhatatlan szervező. Hatással volt a népre. A forradalmi hangulatban befolyása egyre csak erősödött. Pártja, a Szociáldemokrata Párt népszerűsége megugrott. Ez erősíthette meg benne az elhatározást, hogy politikai hatalmat szerezzen. Kormánybiztos vagy képviselő szeretett volna lenni.

A november 2-án megalakult nemzeti tanács összetételében nem volt hosszú életű. Mindössze kétszer ülésezett.²³ November 6-án újjáválasztották, amelybe Nagy Károly lelkész, aki néhány napja még lendületesen szónokolt, nem került be. Ezzel a közfigyelem előterében lévő poszt veszett el egy egyházi személy és a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt számára. Sajnos nem ismerjük a tiszteletes kimaradásának az okát. Nem tudjuk, hogy szerepet játszott-e ebben Boromisza egyházellenes kirohanása. Lehetséges, hisz „*lassan Boromisza lett Makón a forradalom alatt az egyetlen nagy és igazi hatalom.*”²⁴ „*Eszelőssége nem ismert határt.*”²⁵ Nézetei és tevékenysége folyamatos ellentéteket szült a városban és a munkahelyén, a makói főgimnáziumban. A vele kapcsolatos feszültségek március 2. után enyhültek, mikor is a kormány áthelyezte Budapestre.²⁶

Boromissza előtérbe kerülése mellett a nemzeti tanácson belül további hangsúlyeltolódás volt érzékelhető. Ennek kifejezője, hogy új elnöknek az egyházakkal, a papsággal szemben igen kritikus, a papokat a haladó kultúra, a tudomány és szabad gondolkodás ellenségének tartó, szabadkőműves Espersit Jánost választották. A szabadkőművesek előtérbe kerülése egyébként országos jelenség. Az új kormány tagjai közül is többen tartoztak a szabadkőművességhez, ami az egyháziak szemében nem egyszer haza- és keresztényellenes veszedelemnek számított.²⁷

Espersit meggyőződéses egyházkritikus volt. Számos bíráló cikket írt az egyház politikai szerepéről, a klerikális sajtóról és a főpapságról, az egyházi nagybirtokról. Már 1909-ben cikksorozatban fejtette ki a Makói Újság hasábjain, hogy a főpapok hatalmas vagyonukból a kultúrára nem áldoznak semmit. De ki fogják üzni őket stallumaikból, „*ahol csak potrohukat nevelik és*

²⁰ HALMÁGYI 2001. 17.

²¹ PETROVICS 1921. 9.

²² TARNAY 1929b. 51.

²³ HALMÁGYI 2002a. 500.

²⁴ PETROVICS 1921. 37.

²⁵ TARNAY 1929b. 53.

²⁶ *A Makói M. Kir. Állami Főgimnázium XXIV. és XXV. értesítője 2.*

²⁷ HATOS 2018. 153-154.

fekete köpönyegükkel el akarják takarni az analfabéta nép elől a napot, a tudás világosságát.” És ahogy Boromisza is tette, csak egy jóval magasabb intellektualitással szintén arra intette a papokat, hogy agresszív politikájuk miatt az fog történni velük, mint Franciaországban, „*útilaput kötnek a talpuk alá.*” Ígérte, élete fogytáig küzd a klerikalizmus és a papok uralma ellen.²⁸

Espersit János művelt, a városban közismert, a változás első heteiben a makóiak körében rendkívül népszerű polgár volt. A helyi nemzeti tanács elnökeként véleménye különös hangsúllyal bírt. Kezdetben Boromisza is kiállt mellette, később azonban hatalmi ambícióinak egyik akadályát látta benne. Izgatott ellene. Feszült lett a viszonyuk. A konfliktusból Boromisza, és harcos antiklerikizmusa került ki győztesen. Hiba volt Boromisza ellen határozottabban föl nem lépni, s azt gondolni, hogy viselkedésével a makói nép előtt előbb utóbb lejáratja magát.²⁹ Espersit ugyan igyekezett mérsékelni az indulatokat, gátat vetni a féktelenségnek, de sikertelenül.³⁰ A nemzeti tanács befolyása fokozatosan csökkent, míg a szociáldemokratáké és a munkástanácsé³¹ egyre nőtt.

A mérsékelt, hagyományos értékekhez ragaszkodó, vallásos emberek fájdalmasan tapasztalhatták meg, hogy „*a forradalmi hónapok ideológiája állandóan sértette legbensőbb és legszentebb érzéseinket, kigúnyolta és gyalázta történelmi múltunk iránt való kegyeletünket, nagyjaink tiszteletét, hazafias és vallásos érületünket. Alapjaiban rendült meg akkor egész lelkivilágunk.*”³²

Fontos megjegyeznünk, hogy a világlátásban mutatkozó különbségek ellenére Petrovics György és Espersit János közötti viszony kifejezetten jó volt. Később majd Espersit javasolja kormánybiztosnak a Petrovicsot, Petrovics pedig az októberi forradalomról és az idegen megszállásról írt, 1921-ben megjelent könyvét a nehéz idők, becsülettel harcolt önzetlen küzdelmek emlékére Eckhardt Vilmosnak és Espersit Jánosnak ajánlja. Ugyanakkor viszont Boromisza Petrovicsban egy újabb legyőzendő ellenséget látott.

AZ ÚJ HATALOM ÉS AZ EGYHÁZAK

A helyi viszonyok szempontjából Nagy Károly református lelkész sorsa mellett fontos volt egy másik református vezető értelmiségi személyiségnek, Czirbus Istvánnak, a belvárosi református iskola igazgatójának és családjának a szerepvállalása. Czirbus István ekkor 58 éves. Katonavisselt ember, részt vett Bosznia-Hercegovina okkupációjában. A későbbi 1919. január 30-ai lövöldözés után kész volt háza és családja fegyveres védelmére. Fiaival együtt töltött fegyverrel, municióval várta az esetleges támadást, ami nem következett be.³³ Élete során sokat fáradozott a református közösségért. Miután a makói egyháztanács tudomást szerzett a közeli Földeák

²⁸ PÉTER 1955. 11-12. Espersit János a korábban Makón tanító Juhász Gyula barátja, majd a Makón tanuló József Attila pártfőgója volt.

²⁹ PETROVICS 1921. 35-36. Espersit így nyilatkozott a január 30-ai népgyűlés kapcsán: „föl a fejjel, a népgyűlés nagyon szépen folyik, Boromisza Jenő ma lejáratja magát, az lesz a vége ennek a bolondnak, amit én már régen megjósoltam.” Uo. 84. Nem lett igazza.

³⁰ TARNAY 1929b. 56.

³¹ Hogy a munkástanács mikor alakult meg, pontosan nem tudjuk.

³² PETROVICS 1921. 49.

³³ CZIRBUS 1969. 16.

eleddig magára hagyott református közösségéről,³⁴ őt 1885-ben tanítóként az akkor ott alakult leányegyházba küldte. A helyi gyülekezetet 12 éven át vezette. Községi képviselő volt. Külön is figyelemre méltó, hogy később, a Tanácsköztársaság idején vértanúhalált halt Návay Lajosnak volt „*segítő jobb keze*” a község előre haladásában. 1896 óta tanított Makón. Több fontos tisztséget töltött be, többek között 20 évig a Békés-Bánáti Református Egyházmegye tanítóegyesületében.³⁵ Az iskolának 22 évig volt az igazgatója.³⁶ Gondolkodásában a makói református lelkipásztorokhoz hasonlóan ellenzéki szellemiségű. A társadalmi életben aktívan részt vett. Örökösen szervezett, lelkesített, mozzgatott. Ez nyilvánult meg 1918–19-ben is. Szerepvállalásából egyértelmű, hogy az őszirózsás forradalommal kezdődő változásokat határozottan támogatta. Magatartása radikalizálódott. Alelnöke lett a helyi munkástanácsnak.³⁷ Komoly vádként hozták föl ellene, hogy a kommün idején „*A kommunizmus célja*” címmel dolgozatot íratott a gyerekekkel.³⁸ A közéleti tevékenységének, illetve a tanítók és a presbitérium között kialakult ellentéteknek is szerepe lehetett abban, hogy az idő előre haladtával „*egyik legnagyobb ellensége a saját főpapja, Nagy Károly volt.*”³⁹ Amikor november 3-án a katonatanács 28 éves fiát, ifj. Czirbus Istvánt főhadnagyt városparancsnokká választotta, ő fogadta a hírt hozó hat katonát házuk tisztaszobájában. A megbízatás elfogadásától húzódkodó fiát pedig így bízta: „*Fiam, én 40 éve tanítom az ifjúságot, a nép bizalma feléd fordult, kötelességed elfogadni.*” Ifj. Czirbus István engedelmességet az apai szónak.⁴⁰

A családnak (Czirbus Istvánnak kilenc gyermeke volt, hat lány és három fiú) a forradalom alatti politikai magatartását, fölfogását tükrözi a legidősebb fiúnak, ifj. Czirbus Istvánnak megválasztása estéjén, a városháza erkélyéről elmondott beszéde: „*Különben tudjátok meg, hogy a Kárpátok büszke ormán cseh zászló leng. Erdély drága földjét oláh bocskorok tiporják. A Bánátot szerb martalócok tapossák. Nekünk össze kell tartani, nekünk a forradalom vívmányait meg kell tartani. Károlyi kormány az, amit elismerünk. esküdjetek fel erre a kormányra, emeljétek fel kezeteket, esküdjetek.*” A nemzetöröknek történő fegyverkiosztásról pedig így írt: „*Este 9 órakor mécsvilágítás mellett piros-fehér-zöld karszalagos nemzetöröknek a fegyverkiosztás; valahogy az 1848-as forradalmi hangulatot éreztem rajta.*”⁴¹ Petrovics is elismeréssel szólt róla. Igaztalannak tartott minden, a Tanácsköztársaság bukását követően megindult eljárást, támadást ellene. Állítja, a legjobb szándékkal, hazafisággal látta el tisztségét. Sőt segítségére volt.⁴² Az eseményekbe Czirbus István kisebbik fia, Czirbus Endre hadnagy is bekapcsolódott.

A református tiszteleteshez hasonlóan bizonyára kiálltak az új hatalom mellett a Makón szolgáló római és görögkatolikus papok, s buzdításuk nyomán a hívek többsége is, ahogy ez történt a közeli Kiszomboron. Ott az őszirózsás forradalom után Árpás Gyula plébános elnökletével

³⁴ SZÖLLŐSI 1885. 377-378.

³⁵ SZABÓ – HORVÁTH 2012b. 69-70.

³⁶ Megahalt Czirbus István. *Makói Újság*. 1944. január 5.

³⁷ CZIRBUS 1969. 21.

³⁸ *Jegyzőkönyv. Felvétellett Makón 1919. szeptember hó 3-án tartott református iskolaszéki ülésen.* 19. szám. 1919/78. Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

³⁹ CZIRBUS 1969. 21.

⁴⁰ CZIRBUS 1969. 3-4.

⁴¹ CZIRBUS 1969. 5. A beszédet ifj. Czirbus szónoki képességeit dicsérve, részben eltérő szöveggel idézi: PETROVICS 1921. 30.

⁴² PETROVICS 1921. 12.

alakult meg a helyi nemzeti tanács.⁴³ Ez megfelelt Glattfelder Gyula püspök állásfoglalásának. A püspök ugyanis körlevélben bízta a papjait, hogy az ötesztendei háború és a tengernyi szenvedés után a függetlenség megvalósításának évszázados álma végett támogassák a Nemzeti Tanácsot, és erre bíztassák híveiket, mert a mostani „*forradalmi lázban*” ennek az eszménynek a legerősebb képviselője a tanács. „*Óhajtom, hogy kedves Paptársaim velem együtt hűséggel ragaszkodjanak a Nemzeti Tanácshoz és annak kebeléből alakult törvényes kormányhoz, rendelkezéseinek és a híveket is engedelmességre buzdítsák.*” Sőt kifejezetten fölszólítja a papokat, „*amennyiben pedig nemzeti tanács községenként helyi tanácsokat alakítana, melegen ajánlom, hogy a lelkeszek azok munkájában részt vegyenek, s azok üdvös tevékenységét higgadtsággal és bölcsességgel előmozdítsák.*”⁴⁴ Hozzá hasonlóan más püspökök is fölszólították papjaikat és a híveket, hogy támogassák az új Magyarország megalapozását, Magyarország visszaszerzését, a függetlenséget és a megalakuló új magyar kormányt, álljanak ki a közrend biztosítása, a válásfelekezeti béke mellett, utasítsák el a faji és osztályellenes izgatást. A Pesti Hírlap tudósítása végén még az imént említett körlevéllel kapcsolatban hozzáteszi: „*Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök hasonló tartalmú körlevelet intézett papjaihoz.*”⁴⁵ A csanádi püspök kiemelése tudatos, hisz az ország egyik legaktívabb, legtekintélyesebb főpapjáról van szó. A makói görögkatolikus közösség számára meghatározó volt, hogy Miklósy István, a hajdúdorogi egyházmegye főpáστοra is ugyanilyen szellemben írt híveinek.⁴⁶

Glattfelder Gyula, mint csanádi püspök fontosnak számított Makón, hisz a város esperesi székhely, itt állt a csanádi püspökök nyaralója, más néven a püspökház vagy püspöki rezidencia, ezen kívül az egyházmegye tulajdona volt a Korona szálló, a város határában a lelei püspöki uradalom, de voltak földjei a Makóhoz közeli tanyavilágban, Dálon és Kopáncson. A makói közeletet komolyan érintette, amikor 1918 januárjában a püspök eladásra kínálta itteni javai jelentős részét, a dáli földeket, a szállót és a rezidenciát a hozzá tartozó kerttel együtt.⁴⁷ Olyan érzést keltett, mintha ki akart volna vonulni Makóról.

Glattfelder egyébként gyakran tartózkodott Makón, sokat tett a városért.⁴⁸ A város és Glattfelder püspök szoros kapcsolata nyilvánvaló volt. Erről írta Révai József akkori szegedi piarista szerzetes visszaemlékezéseiben, hogy külön sváb püspökről ábrándozó „pajtásai” (rendtársai) mondták róla, hogy menjen Makóra magyarnak.⁴⁹

⁴³ ORBÁN 2008. 200. Kiszombor Makótól 5 km-re lévő, Torontál megyei község. 1918 decemberében került szerb megszállás alá.

⁴⁴ Glattfelder Gyula 1918. november 3-án kelt XII. körlevele. Szent István Király Plébánia irattára. A körlevélből a sajtó is idéz: *A Nemzeti Tanács fontos határozatai. Újabb csatlakozások.* Magyarország 1918. november 8.

⁴⁵ A papság csatlakozása a Nemzeti tanácshoz. *Pesti Hírlap.* 1918. november 8.; *Csatlakozás a Nemzeti Tanácshoz. Budapesti Hírlap.* 1918. november 8. Egyéb lapok is hasonló tudósításokat közöltek. A más felekezeti püspökökhöz hasonlóan a „*katolikus állásfoglalásokat is nyilván ugyanazon indokok vezették: egyrészt látták, hogy a válságos időkben az amúgy is kivért hazát nem szabad az ilyen pártoskodással legyengíteni még jobban, másrészt pedig a forradalmi vérengzéseknek akarhattak ezzel véget vetni.*” TENGELY 2011. 61.

⁴⁶ A püspök 1918. november 4-én Nyíregyházán adta VIII. körlevelét. Makói Görögkatolikus Paróchia irattára. A püspök utasított, hogy a szent liturgiában a háború tartamára előírt ekténiákat (imasor), imákat hagyják el, helyettük a min den jó kérésére vonatkozó ekténiákat vegyék.

⁴⁷ HALMÁGYI 2002b. 494.

⁴⁸ ORBÁN 200. 30-31.

⁴⁹ RÉVAI 2013. 144.

A zsidóságot a forradalom heve nem ragadta magával. „*Nem volt destruktív elem.*”⁵⁰ Nem játszottak vezető politikai szerepet a későbbiekben sem.⁵¹ Ifj. Czirbus István azonban emlékszik egy a zsidó iskolából való tanítóra, aki sokat tett a forradalomért. „*A névtelen hősök csoportjába tartozik.*”⁵²

Makón a forradalom első napjaiban teljes volt a fejtelenség. Mégis azt lehet mondani, hogy az ezt követő hónapokban viszonylagos személy- és vagyonbiztonság uralkodott. Súlyosabb atrocitás nem érte az egyházakat. Természetesen itt is a közbeszéd témái lettek az ismert egyházpolitikai kérdések, az autonómia és különösen is az egyházi birtokok sorsa s ennek kapcsán a püspökség Makó szomszédságában lévő lelei⁵³ uradalmának a jövője, de ez komolyabb egyenlenséggel egyelőre nem járt.

A falvakban rosszabb volt a helyzet. Csanád megyében Makót és Kövegyet kivéve nem volt egyetlen hely, ahol fosztogatás, rablás vagy gyilkosság ne történt volna. Történtek betörések, lopások a tanyavilágban is, ahol gyakran rettegésben éltek az emberek.⁵⁴ Mint az ország más vidékein, különösen az ország magyarok lakta középső részein,⁵⁵ Csanád vármegyében is előfordultak kisebb papság- vagy egyházellenes incidensek. Ezek jelentősebb kárt nem okoztak. Arról nem tudunk, hogy az esetek miatt akár csak egy lelkipásztor is elhagyta volna állomáshelyét. Erről Bezdán József makói plébános⁵⁶ 1918. december 13-ai keltezésű levelében számolt be az egyházmegye főpásztorának, Glattfelder Gyulának. A tájékoztatást az ekkorra már a demarkációs vonal túloldalára került püspök maga kérte. A plébános így írt: „*A papságot némi ablakverésektől eltekintve megkímélték. Az apáczaik plébánostól azonban azt hallom, hogy legények ittas állapotban beverték az ablakát s egy részeg alak azt ordította: Ma éjjel még az öreg Sulyok⁵⁷ hátából hasitunk szalonnát és szentséget vacsorálunk. Bizonyára vékony szalonnára éhezett, amire azonban nem került sor, mert a legény még az éjjel benn égett egy zsidó boltban.*”⁵⁸ Látva a megye több településén megnyilvánuló erőszakot, ezek az incidensek elhanyagolhatók,⁵⁹ félelmet viszont kelthettek. A zavaros időkben Bezdán József szerint a makói esperesi kerületben főképp Magyarbánhegyesen, Mezőkovácsházán és Nagylakon történtek zsidókkal szemben atrocitások. Üzleteiket rabolták ki.⁶⁰ Nagylakon „*Le zsidókkal, éljen a köztársaság*” jelszóval randalíroztak.⁶¹ A csanádapácai gyűjtogatást Tarnay Ivor alispán is említi az 1919.

⁵⁰ PETROVICS 1921. 31.

⁵¹ KECSKEMÉTI 1929. 63

⁵² CZIRBUS 1969. 24.

⁵³ A mai Maroslele, az akkori Püspöktele község, Makótól 15 km-re.

⁵⁴ PETROVICS 1921. 16.; A zavargásokról, rablásokról, gyűjtogatásokról, erőszakoskodásokról részletes beszámolót készített a vármegye alispánja. GÉCZI – LABÁDI – G. TÓTH 1987. 177–184. (A továbbiakban: Alispáni Jelentés)

⁵⁵ TENGELY 2011. 13.

⁵⁶ Bezdán József 1917-ben került Makóra. Ebben az évben lett a makói kerület esperese és a makói főgimnázium püspöki biztosa lett. A makói és vármegyei közélet aktív résztvevője. Szőke 1929. 25.; 1918-ban a kanizsamonostori címzetes apáti címet kapott. Címadományozások. Hivatalos Közlöny 1918. 5. szám. 79. Megszerette a várost. Arról az időről, amikor innen Szegedre került, így nyilatkozott: „Eleinte majd meghasadt a szívem visszavágyakozástól...” Kedden reggel váratlanul meghalt Bezdán József prelátus. *Délmagyarország* 1932. február 10.

⁵⁷ Sulyok István 1904 és 1933 között volt Csanádapáca plébánosa.

⁵⁸ ORBÁN 2004. 183

⁵⁹ Erről lásd részletesebben: Alispáni Jelentés

⁶⁰ ORBÁN 2004. 183

⁶¹ Alispáni Jelentés 181.

május 23-án kelt összefoglalójában: „a holt részeg forradalmi csőcselékből öten égtek bent egy általuk felgyújtott épületben.”⁶²

A közigazgatás vezetőinek nem volt ekkora szerencséje. A környékbeli településeken Nagylakon lakásokat dúltak föl, Csanádalbertin a jegyző lakását felégették, Pitvarosról menekülni kellett a jegyzőnek, Nagybánhegyesen még gyilkosság is történt, Mezőkovácsházán a főszolgabíró és egy kereskedő háza porig égett. Battonyán a főszolgabírót és a főjegyzőt gátolták meg munkája elvégzésébe. Sajtényban nemzetiségi színezetű zavargás volt. Az incidens az első forradalmi napokban történt. Szinte az ország minden falujába előfordultak hasonló atrocitások. Sok helyen bántalmaztak és fosztottak ki ekkor zsidókat.⁶³ Makón is köztudott volt, hogy a községekben zsidó boltokat raboltak ki.⁶⁴ A támadásnak nem vallási okai voltak. A tettek mögött sokkal inkább a tulajdonnal kapcsolatos ellenséges indulat, a bukott rendszer képviselői elleni ellenséges érzület állt.

Hasonlóan súlyos helyzet alakult ki a püspökség lelei uradalmában. Számos egyházi tulajdonú uradalomhoz hasonlóan a lelei is komoly károkat szenvedett. A faluban október 31-étől november 20-ig zavargások voltak. A nyugalom a faluban fölbomlott. A törvényes rend megintgott. Többen önkényeskedésre ragadtatták magukat. Ugyancsak jelentős volt a kára a gőzmalom tulajdonosának. A gőzmalomban vám nélkül öröklettek, ahová a katonatanács nyomására magasapidíjjal fogadtak fel képzetlen napszámosokat, akik még a gépeket is használhatatlanná tették. Az uradalomtól sok búzát, szalmát, szénát, hízót és birkát loptak el.⁶⁵ A „régí rend képviselői” egyáltalán nem érezhették magukat biztonságban. Súlyos gond volt a munkaerővel. Komoly gazdasági károkat okozott az időszerű munkák elhanyagolása. Bezdán József mindehhez hozzá teszi, hogy hiába álltak munkába a béresek, a ciroktermés a határban pusztult, nagyrészt a cukorrépa is a földben maradt, a fölszedett és elvermelt répát viszont „lopkodják a jó leleiek.” „Az elhajtott sertés (47 darab) és juhoknak még mindig nincs gazdája, illetve tettese. A közigazgatás tehetetlen a bajokkal szemben. Arról értesülök, hogy a polgárőrséget új alapra fektetik, s a felesküdt csendőrséggel⁶⁶ egészítik ki. Talán így majd sikerül egy kis rendet teremteni és a tolvajokat megfékezni.” A helyzet megviselte az uradalom igazgatóját is, aki „ha az uradalom ügye kerül szóba, szemei könnybe lábadnak, sír a romlás és pusztuláson.”⁶⁷ Az események részét képezték azoknak a spontán paraszti megmozdulásoknak, melyek 1918 novemberében a vidéki Magyarországon végigsöpörtek, és több mint ötszáz települést érintettek.⁶⁸

Később a gondokkal küzdő makói közvilágítás biztosítása végett a korábbi polgármesterből lett kormánybiztos Petrovics György lefoglaltatta az püspöki uradalom nagymennyiségű szénkészletét, s átadta azt a makói villanytelepnek.⁶⁹

A helyzetet rontotta a továbbra is meglévő közigazgatási zűrzavar. A főispán, az alispán, a polgármester, a helyi nemzeti tanács, illetve a munkástanács közti hatalmi viszonyok nem

⁶² TARNAY 1929b. 54.

⁶³ TENGELY 2011. 20., Alispáni Jelentés Passim. TARNAY 1929b. 51., 53., 58., PETROVICS 1921. 8., 31.

⁶⁴ TARNAY 1929b 53.

⁶⁵ Alispáni Jelentés 183-184. A jelentés adatait közzéteszi: ROZSNYAI 2000. 107.

⁶⁶ A csendőrség megítélése rendkívül kedvezőtlen volt a forradalmak alatt. Gyakran erőszakkal léptek föl ellene.

⁶⁷ ORBÁN 2004. 183.

⁶⁸ HATOS 2018. 173.

⁶⁹ PETROVICS 1921. 71.

voltak tisztázottak. Utóbbi a hatósági jogköröket gyakran áthágta, tagjai többnyire képzetlenek és tapasztalatlanok voltak, hozzá nem értés jellemezte őket. Sőt a munkástanács igyekezett lehetetlenné tenni a nemzeti tanács munkáját. A háttérből irányított, jól szervezett aknamunkát kezdett a nemzeti tanács és a polgármester ellen.⁷⁰

Az új hatalom a tanítóknak közigazgatási munkára való berendelése kapcsán egy kellemetlen konfliktust is örökölt. A református egyházközséggel fennálló ellentét a forradalom előtti időkre nyúlik vissza. Minden iskola számára általában problémát jelentett, hogy egyes tanítók bevonultak, másokat bevontak a rekvirálásokba, termény- és népösszeírásokba, akik ez idő alatt természetesen nem tudtak iskolai munkát végezni. További nehézség volt, hogy a főispán utasítására néhányukat közigazgatási feladatok ellátására a város vette igénybe. A helyi közéleti és közellátási hivatalban az állami és a római katolikus egyházi iskolákból egy-egy főt, a reformátusoktól három főt (Székely János, Nagy Elek, Nagy János) foglalkoztattak. Ez ellen a református presbitérium folyamatosan igen erélyesen tiltakozott, s kérte előbb a polgármestertől majd az alispántól a már 1916 óta nélkülözött tanítóinak a visszahelyezését, mert az iskoláztatás hiánya miatt a háború alatt „*az erkölcsi züllés napról-napra terjed.*” Hogy pontosan mit értett a presbitérium az „*erkölcsi züllés*” alatt, nem részletezte, de más beszámolókból jól ismerjük a helyzetet. A megállapítás valószínűleg az általánosan jellemző problémákra utalt, melyek az apai kontroll alól kikerült iskolás gyermekekkel és serdülőkorúakkal kapcsolatban ezekben az években fölmerültek: hiányoztak az iskolából, rakoncátlanok, engedetlenek voltak, vallásos buzgóságuk csökkent, az addig megszokott korlátokat egyre-másra áthágták.

Tanítóikkal kapcsolatban a reformátusok még a vallási és közoktatás miniszternek is írtak. Mivel a tanítók nem nekik, hanem a közérdekre hivatkozó politikai hatóságoknak engedelmeskedtek, ellenük panasszal éltek, és fegyelmi eljárást indítottak.⁷¹ Az egyre mérgesedő ügyben a békesség megóvása érdekében a református esperes is megszólalt. Arra kérte a presbitériumot, hagyja tanítóit a közigazgatásban, hisz a helyettesek rendelkezésükre állnak, s a város tanítónként helyettesítési díjként havi 100-100 koronát ígért az egyháznak, így káruk sem keletkezik. Vonják vissza a miniszterhez írt panaszos levelét, s álljanak el a tanítók elleni fegyelmi eljárástól. A megegyezés reményében a város a helyettesítési díjat 150 koronára emelte. A presbitérium 1918. szeptember 22-én fönntartva a saját igazát és a fegyelmi eljárást, teljesítette az esperes többi kérését.⁷²

A presbitériummal egyetértésben Nagy Károly elnök-lelkész később mégis az alispánhoz fordult a tanítók fölmentése ügyében. A született kompromisszumos javaslatot, miszerint november 16-ától kezdve két református tanítónak (Székely János és Nagy Lajos) nem kell tovább a közigazgatásban dolgoznia, Nagy Elek tanító azonban még hat hétig, míg a leszereléssel

⁷⁰ RÓZSA 1969. 3., A forradalmak makói eseményeinek prominens kommunista résztvevője, vöröskatona.

⁷¹ *Az 1918. július 28-án tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve.* 79/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.; *Az 1918. augusztus 1-jén tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve.* 103/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.; *Az 1918. augusztus 25-én tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve.* 111/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.; *Az 1918. szeptember 8-án tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve.* 123/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁷² A presbitérium megvonta a három tanító fizetését. *Az 1918. szeptember 22-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 134/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. A fegyelmi eljárás és ítélet nélkül született döntést az esperes hatályon kívül helyezte. *Az 1918. október 22-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 153/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet Irattára.

kapcsolatos munkálatok tartanak, hivatalban marad, a presbitérium elutasította.⁷³ A megoldás mégis ez lett. Nagy Elek december 1-jén térhetett vissza az iskolájához.⁷⁴

A presbitérium magatartása mögött a tanítóhiány állt. Mágori Sándor tanító például 1919. március 2-án növendékeinek nagy száma miatt (194) lemondott a Bajza utcai állami elemi iskola hitoktatásáról. Az egyháztanács elfogadta a tanító javaslatát, hogy a növendékeket két csoportra osszák. Az egyik csoportot (3-4. osztály) tanítására továbbra is Mágori Sámuel kérték föl, míg a másikéra (1-2. osztály) pedig Domján Gyulát. A plusz díjazását az egyháznak kellett fedeznie.⁷⁵ Az állami közigazgatás más tanítók munkáját is hosszabb ideig vette igénybe. Velük kapcsolatban nem alakult ki ilyen feszültség.

A római katolikus iskolaszék Csanád vármegyei tanfőlügyelő kérésére január 5-ei ülésén döntött arról, hogy egy tantermet az állami iskolákban tanuló gyermekek számára rendelkezése bocsát annak ellenére, hogy a belvárosi iskola három lefoglalt terméből a katonaság kiköltözött. A terem átadása azonban csak addig lehetséges, míg Bíró Albert római katolikus tanítót a városi közellátási hivataltól el nem bocsátják. A teremért 500 korona fűtési és takarítási díjat kapott az intézmény.⁷⁶ Bíró Albertet március 1-jén bocsátották vissza az iskolai szolgálatra. Helyettesítésének költségeire az iskolának 600 koronát juttattak. A római katolikus iskolaszék mindezt az 1919. március 16-ai gyűlésén tudomásul vette.⁷⁷

Közben Makóra is elért az ekkori napok legnagyobb református egyházi botránya, melyet Baltazár Dezső, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke által fogalmazott, de valamennyi református püspök és főgondnok által aláírt, november 2-án megjelent körlevél kavart. Ebben a püspök kifejtette a királysághoz való ragaszkodását, mely egyedül képes védelmet nyújtani a népuralommal járó szélsőségek ellen. Véleményét november 13-án vizsgálta fölül mondván, hogy eddig sem volt s ezután sem lesz célja az államhatalom bármely formája ellen vagy mellett agitálni. A püspököt sokan támadták, különösen, midőn november 17-én már a köztársaság mellett foglalt állást. A debreceni presbitérium magatartását elítélte, az 1450/1918-as végzésével erre kérte a Tiszántúli Református Egyházkerület egyházi testületeit és presbitériumait, mivel a püspök még akkor is a királyság mellett nyilatkozott, amikor az ország a köztársaság mellé állt, később viszont már a köztársaság hívének vallotta magát.⁷⁸

A makói presbitérium nem csatlakozott a bírálókhöz. Álláspontját jóval később, csak 1919. március 5-én foglalta írásba. Kiállt Baltazár püspök mellett. Szerinte a püspök fölismerve az állapotokat hazafiként nyilatkozott, egyébként is az anyaszentegyház és a köz érdekében végzett önzetlen működésével elévülhetetlen érdemeket szerzett, a gyülekezetekhez egyébként sem méltó a fölsőbb hatóságok szertelen bírálgatása, ezért a debreceni határozatot még tárgyalásra sem tartva alkalmasnak levette azt a napirendről. Teljes bizalmát fejezi ki a püspök

⁷³ *Az 1918. november 24-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 161/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁷⁴ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

⁷⁵ 1919/16 Makó-Belvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁷⁶ 34/1919 Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve. 1919. január 5. Szeged-Csanádi Egyházmegeyi Levéltár. Makó plébánia iratai (1733-1927), VI. 21. a.

⁷⁷ 345/1919 Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve. 1919. március 16. Szeged-Csanádi Egyházmegeyi Levéltár, Makó plébánia iratai (1733-1927), VI. 21. a.

⁷⁸ TENGELY 2011. 37-39., *Az 1919. március 5-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 45/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

iránt,⁷⁹ aki a kiállást később megköszönte.⁸⁰ A püspök szerint az ügy szálai a kormányzati körökhöz vezetnek, tehát politikai természetű. A kialakult egyenetlenségben személyi ellentétek is közrejátszhattak.⁸¹

Az egyházaknak komoly problémát jelentett az egyházi adó elmaradása. Anyagi alapjuk függött ettől. A befolyt összeg eddig is csökkent, s ezzel párhuzamosan ezt az adónemet illetően a hátralékok egyre csak nőttek. A forradalmi események tovább rontották a helyzetet. Az egyházak nem tehetek semmit. Ugyan a református presbitérium határozata értelmében Nagy Károly elnök-lelkész, nem értve a helyzet súlyosságát szóban kérte Petrovics György polgármestert, hogy intézkedjen a beszédést illetően, aki ezt a „*zavaros állapotok és a nép izzó hangulatára*” való tekintettel nem vállalta, sőt azt javasolta, a reformátusok is álljanak el ettől.⁸² A presbitérium nem fogadta meg a tanácsot. A maga hatáskörében a befizetések szorgalmazására végrehajtói állás szervezéséről intézkedett.⁸³ A döntés aligha növelte a vallási buzgóságot a reformátusok között.

A HELYZET RADIKALIZÁLÓDÁSA

A városban egymást követték a munkástanács és a szociáldemokrata párt által szervezett radikális hangú nagygyűlések. Boromisza előszeretettel választotta akár önkényesen is az oktatási intézményeket gyűlései színhelyéül.⁸⁴ Panaszra adott okot, hogy a nagygyűlések résztvevői a tanítási időn kívül igénybe vett s már kitakarított termeket összeszennyezték, és olyan nagymérvű dohányzást folytattak benne, hogy az még másnapra sem szellőzött ki. Így a gyerekeket koszos, egészségtelen levegőjű tanterem várta, „*ami a gyenge szervezetű iskolások egészségét veszélyezteti.*” A református egyház konkrétan tiltakozott a honvédi, Aradi utcai és belvárosi tantermeiben hagyott állapotok miatt. Kifogásolta, hogy ugyan gyűlésekre a termeket elkérték, de a tanácstermet nem, s abban önkényesen december 15-én gyűlést tartottak. Az egyháziaknak a szociáldemokratákkal szemben nagy mozgásterük nem volt. Erre utal az egyébként igen makacs presbitérium által Pinkóczy Gusztáv helyettes lelkésznek adott utasítása. Őt kérték fel a kényes föladatra, hogy kifogásait, s hogy a termék igénybevételét vezetőségük minden esetben jelentse be az egyház elnökének, „*kellő modorban értésükre*” adja. A presbitérium nem tehetett semmit az ellen, hogy a tantermekben gyűléseket tartsanak, de fölhívta a figyelmet arra, hogy a termet rendben adják vissza.⁸⁵

⁷⁹ *Az 1919. március 5-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 45/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁸⁰ *Az 1921. május 1-jén tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 91/1921. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁸¹ TENGELY 2011. 40.

⁸² *Az 1918. december 20-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 170/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁸³ *Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 6/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

⁸⁴ TARNAY 1929b. 57.

⁸⁵ *Az 1918. december 20-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 181/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Egyébként a gyűléseken megnyilvánuló, a bukott régi rendszert és annak képviselőit támadó népharaggal nem lehetett szembeszállni. Az embereket könnyen ragadta magával a nehezen kezelhető tömegpszichózis. A hazatért katonák és általában a város lakosságának elégedetlensége tovább nőtt. Különösen a nőket jellemezték heves érzelmek. Ez nem meglepő, hisz a nőkre a háború alatt hallatlan nagy fizikai és lelki terhek hárultak. A családok jó része a férfiak bevonulásával „csonkává” vált. Az évszázados szokás szerinti férfi föladatokat a nőknek kellett ellátni. Egy pillanat alatt családfenntartókká váltak. A folyamatosan súlyosbodó ellátási nehézségek között az ő vállukat nyomta: a munka, a gyermekek nevelése, az öregekről való gondoskodás, és ehhez járult a bevonultakkal kapcsolatos állandó bizonytalanság: merre vannak, élnek-e vajon, egészségesek, nem sebesültek meg, fogságba estek, hazajönnek-e még.

Bezdán József plébánosnak, aki természetesen nem volt forradalmár, általában nem volt túl jó véleménye az új berendezkedésről. A forradalom utáni hetek lényegét, a megnyilvánuló terrort így jellemezte: „*A demagógia sehogy se akar áttérni a demokráciára. A hatalom a nép kezében van, 1000 ember terrorizál Makón 35000-et, dühöngenek az alispán, polgármester, főkapitány ellen.*”⁸⁶ Ugyanezt az egyébként országszerte érvényesülő jelenséget Tarnay Ivor így foglalta össze: „*a külvárosok terrorja itt szabadon érvényesül.*”⁸⁷

Bezdán József, Makó meghatározó egyházi személyisége az új rendszertől nem sok jót remélt. Pedig ekkor még nem tudhatott a makói püspöki rezidenciának, a „püspökháznak” néhány nap múlva bekövetkező erőszakos lefoglalásáról, mégis döbbenetes módon már december 13-án még ezt is hozzátézi: „*már kezdjük az angliusokat és francziákat óhajtani.*”⁸⁸ Az antant (francia) csapatok utáni vágy az idő haladtával egyre szélesebb körben tapasztalható a városban. Erre utal Vásárhelyi Kálmán hadügyi népbiztos Makón április 1-jén elmondott programbeszédének megállapítása: „*Vannak, akik azon imádkoznak, hogy a francziák ide jöjjenek.*”⁸⁹ Bezdánnak az angolokról és a francziákról alkotott véleménye összhangban van Glattfelder püspök állásfoglalásával, miszerint az idegen katonaság a fegyverszünet megkötése óta már nem ellenség.⁹⁰

A városban a szociáldemokrata párt, a hatékony szervező Boromisza agitációs munkájának eredményeként a szakszervezetek száma jelentősen megnőtt, taglétszámuk gyarapodott. Pár hét alatt 30 szakszervezet alakult.⁹¹ Mindez komoly bázist teremtett a szociáldemokraták, a radikális baloldal számára, akik soraiban már többen vallották magukat kommunistának. A szociáldemokrata párt elemi érdeke volt, hogy gondoskodjék a szakszervezetekről, biztosítsa a működésükhöz szükséges föltételeket. Mindenekelőtt egy új munkásotthonra lett szükség, ahol az új szerveződések tagjai összejöhettek, forradalmi, mozgalmi tevékenységüket szervezhették, megélhették. Miután a szociáldemokraták egy épület kijelöléséről a várossal nem tudtak megegyezni, a nagyon is kézenfekvő, központi elhelyezkedésű püspöki rezidenciát nézték ki maguknak.

⁸⁶ ORBÁN 2004. 183.

⁸⁷ TRANAY 1929b. 63. A megnyilvánuló terrorttal kapcsolatban lásd: ABLONCZY 2020. 97-127.

⁸⁸ ORBÁN 2004. 183.

⁸⁹ *Vásárhelyi elvtárs programbeszède.* Népköztársaság 1919. április 2. A franciákkal kapcsolatos illúziókról később ezt olvashattuk: „Eltvársak tudjátok ti hogy mi az, invázió, tudjátok ti, hogy mi az elfoglalt terület? Azt hiszitek, hogy az a francia cukorral, petróleummal, disznóval, szarvasmarhával, libával és csirkével jön esetleg ide?”, SZOBOSZLAI 1919.

⁹⁰ TENGELY 2011. 66.

⁹¹ PETROVICS 1921. 34.

A rezidencia szépen gondozott kertjével, nagykiterjedésű parkjával, rendezett udvarával, a hozzákapcsolódó gazdasági épületekkel a város egyik exkluzív épületegyüttesének számított.⁹² Zártságával egyfajta érdeklődést is kiválthatott az egyszerű emberekben. Ebben az időben nem lakta senki.⁹³ Jelentősebb eseményekre csak egy-egy püspöki látogatás alkalmával került sor benne. Korábban fölmerült, hogy esetleg a város megvásárolja, de hogy Makó továbbra is a csanádi püspöknek egyfajta székhelye legyen, a vásárlást sem a város, sem a megye közönsége nem erőltette.⁹⁴

Az épület adottságait tekintve kiválóan megfelelt a szociáldemokraták céljainak. Elfoglalásával egyfelől a gyűlölt, a forradalom ellenségének tartott főpapon, Glattfelder Gyula püspökön lehetett ütni egy nagyot, másfelől az épület adottságai, nagy ebédlője, számtalan szobája és helyisége, udvara alkalmassá tette munkásotthon kialakítására, a szakszervezetek működtetésére. Ezért a szociáldemokraták fölkeresték a plébánost, s ultimátumszerűen követelték az épület átadását. Megígérték, hogy biztosítani fogják az ott lévő kápolna zavartalan működését.

A plébános háromnap haladékot kért, hogy érintkezésbe tudjon lépni a püspökséggel. Ezt azzal a fenyegető kitételrel, hogy „*a válasz ne legyen elutasító*”, megkapta. Az átadásról három nap után sem tudtak megegyezni, ezért a kápolna és annak előtere kivételével az épületet a szociáldemokrata párt önkényesen lefoglalta, termeiben szakszervezetek, szociáldemokrata pártiroda, pártikárság működött.⁹⁵ Az épületet ezután párhelyiségnek nevezték. Az új elnevezés azonban nem ment át a köztudatba. A városban és a sajtóban továbbra is a hagyományos elnevezést használták. Később itt állították föl azt a pénztárat, melyben fölvehették a hadirokkantak, hadiözvegyek és -árvák a kormány december 16-ai rendelete folytán nekik járó pénzbeli segélyt.⁹⁶ Kertjét a „*párt karhatalmi alakulata*”, az ún. Lajtos-különítmény kiképzésre használta.⁹⁷ A rezidencia előtti fákat 1919. február 11-én a tüzelőhiánnyal küszködő lakosok illegálisan kivágták. Kora reggel 40-50 fejszés ember esett neki a fáknak. A rendőrség nyomozást rendelt el.⁹⁸ Az épület kertjét később, a proletárurolom alatt közkertté akarták alakítani. Megnyitották és elkezdték rendezni. A terv szerint itt ünnepelték volna 1-jén a „Vörös Májust.”⁹⁹ A terv azonban nem sikerült, mert az ellenség április 27-én bevonult a városba.

Időközben a mintegy kétezer főt számláló makói görögkatolikus közösségben riadalmat keltezt, hogy az Erdélyt megszálló román csapatok lépéseket tettek a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség megszüntetése felé, melyhez Makó is tartozott. Parókiáit a görögkeleti egyházba akarták beolvasztani. Ez ellen való tiltakozásul Chamilla Antal táblabíróval Persian Ádámnak, a katolikus ügyek kormánybiztosának memorandumot írtattak, melyben kifejtették, hogy továbbra is a hajdúdorogi magyar egyházhoz akarnak tartozni.¹⁰⁰

⁹² Kovács 1929. 20.

⁹³ A püspöki rezidencia. *Makói Újság*. 1919. május 22.; PETROVICS 1921. 35.; A nyaralót a Kószeghy László csanádi püspökök építette a régi püspöki lak helyén 1826-ban.

⁹⁴ A makói püspöki rezidencia ügye. *Budapesti Hírlap*. 1918. január 22.

⁹⁵ RÓZSA 1969. 3–5.

⁹⁶ PETROVICS 1921. 24.

⁹⁷ RÓZSA 1969. 9–10.

⁹⁸ Kivágták a püspökkert fáit. *Makói Újság*. 1919. február 11.

⁹⁹ Rendezik a Püspök-kertet. *Vörös Hírlap*. 1919. április 20.

¹⁰⁰ A makói görögkatolikusok memorandumja. *Makói Újság*. 1919. január 28.

Az egyházak, amennyire tudták, ezekben a nehéz hónapokban őrizték társadalmi pozícióikat. Ebben segítségükre volt a már kormánybiztos Petrovics György működése. A vármege törvényhatósági bizottságának évnegyedes (mint később kiderült, utolsó) közgyűlése előtt, 1919. január 12-én a kormánybiztos fogadta a közhivatalok és egyesületek tisztelgését. Ezek sorában a megyei és városi tisztikar, a függetlenségi Károlyi-párt, a nemzetőrség, a gimnázium tantestülete, a tanfelügyelőség, az ipartestület, kereskedők egylete, pénzügyi hatóság, a kereskedelmi minisztérium alá rendelt hivatalok jelentek meg előtte. A tisztelgés alkalmával fogadta az „összes egyházak” képviselőit is. Összességében nyomott, elkeseredett volt a hangulat.¹⁰¹ Figyelemre méltó, hogy a szociáldemokraták és a munkástanács nem volt a tisztelgők között.

Az 1919-es év általában a helyzet rosszabbodását hozta. A folyamatoknak országosan „megfelelő” háttérrel teremtett a Berinkei-kormány hivatalba lépése (január 18.), melyben döntően a szociáldemokrata párt befolyása érvényesült, és a szociáldemokrata Kunfi Zsigmondot nevezték ki közoktatási miniszterre.¹⁰² Ez a kormány immár határozott lépéseket tett az állam és egyház szétválasztására. Ennek látványos jele volt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium ketté bontása, mely ellen a katolikus és protestáns egyházak is tiltakoztak.¹⁰³ Féltek az iskoláikat és az iskolai hitoktatást. Az ország erkölcsi romlásától tartottak. Az intézkedések az egyházukhoz ragaszkodó, vallásos közvéleményben ellenérzéseket keltettek. Sokakban fölmerült, nemzetgyűlés nem lévén, pusztán a kormány által hozott néptörvények érvényesek-e?¹⁰⁴

A Makón és Csanád megyében kialakult politikai viszonyokat a január 13-ai földéaki erőszakos események¹⁰⁵ után a világháborút megjárt földéaki földbirtokos, Návay Lajos így jellemezte: „nem lehet csodálni a nép mai lelki állapotát sem, hiszen állandóan csak a múlt bűneiről, a szegényeket nyomó és fosztogató gazdagokról hall, ezenfelül azt is hallja, hogy ezentúl egészen másként lesz, népkormány gondoskodik arról, hogy a „társadalom heréi” megbélyegeztesse, hogy azok, akik a szegény nép zsírján élősködtek és gazdagodtak, jogtalan és méltánytalan vagyonuktól és gazdagságuktól megfosztassanak stb.”¹⁰⁶

A helyzetet csak rontotta, hogy a szociáldemokrata párt egyre inkább félt az ellenforradalomtól, minden polgári szervezkedésben ellenséget látott.¹⁰⁷ Így vált helyi hatalmi, ideológiai ütközőponttá a makói székely nemzeti tanács január 25-ei megalakulása. Ezt a munkástanács kifogásolta, mert úgy vélte, ez nem más, mint királypárti agitáció és a fehér gárda megalakulása. A vitában megszólalt a római katolikus, Székelyföldről még a háború alatt idetelepült Balló István tanfelügyelő, volt katolikus főgimnáziumi tanár, aki a székely nemzeti tanácsban végzett munkájáról írta: „A vallásosság és hazaszeretet kettős fegyverével akarom erősíteni a magyarságot, hogy a várva-várt köztársasági rendszerben boldogulhasson.”¹⁰⁸ Az érvelés érthetővé teszi a munkástanács ellenérzéseit, hisz a tanfelügyelő által hivatkozott vallásosság és hazaszeretet nem tartozott sem a tanács, sem az általuk elképzelt új világ preferált értékei közé.

¹⁰¹ PETROVICS 1921. 73.

¹⁰² TENGELY 2011. 94.

¹⁰³ BENCZE – LADÁNYI 1997. 332., TENGELY 2011. 154

¹⁰⁴ TENGELY 2011. 194.

¹⁰⁵ A község képviselő-testületi ülésén résztvevő Urbanics Kálmán járási főszolgabíró súlyosan bántalmazták. A makói véres csütörtök hiteles története. *Makói Újság*. 1919. május 29., TARNAY 2011. 60.

¹⁰⁶ PETROVICS 1921. 77-78.

¹⁰⁷ PETROVICS 1921. 81.

¹⁰⁸ BALLÓ 1919., DOBOS 2014.

Hasonló hangnemben szólalt meg Székely János református tanító, a református egyházközség és a makói székely nemzeti tanács jegyzője. Leszögezte, céljuk Magyarország területi épségének a védelme.¹⁰⁹ A nyilatkozatok nem tudták lecsöndesíteni a hangulatot. Végül Petrovics kormánybiztosnak nehezen sikerült meggyőznie a szociáldemokratákat, hogy nem kell a székely nemzeti tanácstól félniük.¹¹⁰

Január közepére a város kasszája is kiürült. A város segélyadót vetett ki, amiből jelentékeny pénz folyt be.¹¹¹ Mindezt ifj. Czirbus István visszaemlékezésében a zsidóság szempontjából érdekesen világítja meg.

E szerint egy napon Vidor Rezső, a város közéleti ügyosztályának vezetője azzal állított be ifj. Czirbushoz, hogy „*Főhadnagy úr, ne utaljon ki pénzt, mert a pénztár kiürült, ne tessék segítyt kiutalni.*” A sok rászorult miatt viszont mindenképpen pénzt kellett szerezni. „*Kik voltak hadseregszállítók?*” „*Montágék, Telcsék, Ehrenfeldék, Irizték... Schwartzék, Löwingerék, Löwnbach... és még egy féltucat.*” „*Ide hallgasson Vidor úr. Azt hiszem, jó lesz, Dr. Kecskeméti Ármin tudós főrabbit megkérné, hogy szíveskedjen bejönni hozzám. Mondja neki, hogy hazafias érdek, biztos el fog jönni hozzám.*” A találkozó létre jött. A főhadnagy és a főrabbi megbeszéltek a helyzetet. Ifj. Czirbus ezt mondta a főrabbinak: „*fontos érdeke a zsidóságnak is, hogy a honvédi szegénység ne legyen kénytelen a gazdag zsidó emberek üzletét – lásd Gombó üzlet – kirabolni. Adomány formájában fizessenek be pénzt lehetőségük szerint, hisz most adót úgy sem fizetnek.*” A főrabbi vállalta a küldetést. Sikerral járt. Így „*1 millió és pár százezer*” került be a város kasszájába.¹¹²

A helyzet általános rosszabbodását jelzi a makói református presbitériumhoz is elküldött esperesi körlevél, mely fölhív az egyházak kezelésében lévő műkincsek biztonságba helyezésére. A makói presbitérium ezt tudomásul vette.¹¹³ A feszültség növekedéséről Székely János a makói református népiskolák 1918-19-es tanévről szóló jelentésében így írt: „*észrevehető volt a lakosság fokozódó izgatott hangulata, mely az arcokon, a kedélyeken is meglátszott, s melynek eredménye lett az 1919. év január 30-án végbement utcái harca.*”¹¹⁴

RADIKÁLIS FORDULAT

A közeledő radikális fordulatot a fiatal katonák 1919. január 29-ei szenvedélyes hangulatú gyűlése jelezte. A katonák elhatározták, hogy a kaszárnyában lévő fegyvereket megszerzik, s másnap népgyűlést tartanak. Hevesen támadták a „régirend” képviselőit: követelték a csendőrség és a rendőrség lefegyverzését, Petrovics György kormánybiztos, volt „Tisza-huszar” leváltását. A kormánybiztos beszámolója szerint a gyűlésen sokszor fölhangzott a „*Fegyverezzük föl a proletárokat*” jelszó. „*Ez a gyűlés már tulajdonképpen kommunista jellegű volt,*

¹⁰⁹ SZÉKELY 1919.

¹¹⁰ PETROVICS 1921. 81.

¹¹¹ HALMÁGYI 2002a 501.

¹¹² CZIRBUS 1969. 23.

¹¹³ *Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 5/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹¹⁴ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató

*mert főkövetelése a Lenini tanítás: lefegyverezni a karhatalmat és fölfegyverezni a proletárokat – volt.*¹¹⁵

Boromisza Jenő főgimnáziumi tanár folyamatosan agitált. Lázító beszédének a hatására 30-án a fegyveres fiatal katonák megindultak a csendőrség ellen. El akarták foglalni a Szegedi utcai polgári leányiskolában lévő laktanyájukat. Az eseményeket követően vita alakult ki, hogy ki a felelős az eseményekért, ki lépett föl először erőszakosan. Bezdán József plébános egyértelműen állást foglalt, midőn az elhunytakkal kapcsolatban a halotti anyakönyvbe bejegyezte: a „székely csendőrök megtámadása alkalmából keletkezett utcai harcban halálosan megsebesültek.”¹¹⁶ A lövöldözés hat áldozatot követelt. Az összecsapás után a csendőrség elhagyta a várost, Petrovics kormány megbízott elmenekült, és február 6-án lemondott. A nemzeti tanács beszüntette a működését. Forradalmi terror uralkodott. A hatalom a környékbeli, de az országos folyamatokat is messze megelőzve már ekkor egy öttagú direktórium, a helyi munkástanács, a radikális szociáldemokraták és vezetőjük, a hatalomra oly régóta áhítozó Boromisza Jenő kezébe került, aki magát helyettes kormánybiztossá tette.¹¹⁷ A közigazgatást a munkástanács irányította.¹¹⁸ Ennek szimbolikus kifejezője, hogy ettől fogva nemzeti színű zászlót nem volt szabad használni, a középületekre az eljövendő új társadalmi berendezkedést szimbolizáló vörös zászlókat tűztek ki, a népgyűléseken a résztvevők vörös zászló alatt jelentek meg, mindenütt „kizárólag a vörös szín uralkodott.” A Himnusz helyett a Marseillaise-t énekeltek.¹¹⁹ A sajtóbeszámolóknak köszönhetően az események országos szinten visszhangot váltottak ki.¹²⁰ A hatalomnak ilyen módon való radikalizálódása, ismerve a vezető szerepbe került Boromisza politikai nézeteit, az eddig tapasztaltaknál nagyobb fenyegetést jelentett az egyházak számára. Az önkormányzati élet megszűnt, a szabad véleménynyilvánítást brutálisan elfojtották. A munkástanács „intézkedése javarészt szólamok hangoztatásában, végnélküli fecsegésben merült ki, de rendszeres, komoly közigazgatást ellátni képesek nem voltak.”¹²¹

A SZÉLSŐBALODALI HATALOMÁTVÉTEL UTÁN

A véres eseményeket követően a helyi politika meghatározó alakjai és az egyházak képviselői először és utoljára február 1-jén, az áldozatok temetésén szerepeltek együtt nyilvánosan.

A hatalom új birtokosai a kegyeleti szertartást mellettük való demonstratív kiállássá tették. A szervezéssel járó feladatokat és tennivalókat ők vállalták magukra. A munkástanács január 31-én tartott rendkívüli ülésén Glück Lajos helyi sírkőraktáros indítványára úgy döntött, hogy

¹¹⁵ PETROVICS 1921. 83.

¹¹⁶ *XVIII. Meghaltak 1916-1922. 1919. 39-41. szám.* A makói Szent István Király Plébánia irattára.

¹¹⁷ PETROVICS 1921. 90.; Munkásdirektórium Makó város élén. *Makói Újság.* 1919. február 2.; Boromisza támogatottságát hamar elveszítette. Az április 8-án tartott választáson a leadott 6481 szavazatból mindössze 24-et kapott.; 6481 proletár szavazat. *Vörös Hírlap.* 1919. április 10.

¹¹⁸ PETROVICS 1921. 89-90., TARNAY 1929b. 66., Végül mégsem őt nevezték ki kormánybiztosnak, hanem különösen a működése kezdetén bizalmat keltő Szóts Áront, aki február 18-án érkezett meg a városba.

¹¹⁹ A véres csütörtök után. *Makói Újság.* 1919. május 31.; TARNAY 1929b. 66, 68. A vörös zászlót a szociáldemokraták már korábbi megmozdulásaikon is használták.

¹²⁰ Véres zavargások Makón. *Pesti Napló.* 1919. január 31.

¹²¹ TARNAY 1929b. 62, 66, 68.

az elhunytakat a párt halottjaiként közös sírba helyezik. Glück még azt is följánlotta, hogy a sírra emléket állít. A munkástanács a javaslatot elfogadta. Elhatározták, hogy a halottakat a párthelyiségben (püspöki rezidencia) délelőtt 10 órakor ravatalozzák föl, a városban 12 órától munkaszünetet rendelnek el, a középületekre fekete zászlókat tűznek ki, a költségeket a párt fedezi.¹²²

Figyelemre méltó, hogy ugyan hivatalosan a munkástanács nem döntött róla, de mégis egyházi szertartást választottak.¹²³ A gyászházzá alakított püspöki rezidencia körül délután három órára mintegy 4-5 ezren gyűltek össze. A szociáldemokrata párt szakcsoportjai szervezeten, táblák alatt érkeztek, de itt voltak a katonák, géppuskások, tüzérség és testületileg a hivatalok. A rezidencia kertjében ravataloztak föl öt elhunytat. Közülük három volt római katolikus: Tóth István (31 éves napszámos), Faragó Pál (14 éves), Juhász István (17 éves földműves, napszámos),¹²⁴ kettő református: K. Szabó József (20 éves mészárossegéd), Joó János (19 éves molnársegéd).¹²⁵ A hatodik áldozat izraelita, Wiesemberg Lajos 13 éves tanuló.¹²⁶

A cigányzenekar gyászdalokat játszott, a dalárda gyászdalt énekelt. A helyi sajtó a forradalmak ideje alatt eddig és ezután sem látott elismeréssel írt a papokról és a lelkészekről: „*teljes számban kivonult római katolikus papság végzi el nemesen, szépen a vallás által előírt szertartást. A református halottakat egyháziilag Nagy Károly lelkész szép búcsúztató beszédben parentálja el.*” A református temetőbe induló gyászmenet is impozáns: tüzérség, vasutasok, papok és lelkészek, halottaskocsik, szakszervezetek, egyesületek, magánemberek volt a sorrend. A szertartás keretében az egyháziak mellett a makói szociáldemokrata „elit” mondott beszédet: Hack Ádám, Rózsa Ferenc, Boromisza Jenő és ifj. Czirbus István főhadnagy.¹²⁷ A temetést Petrovics György röviden így jellemezte: „*A halottakat február 1-én nagy díszsel és óriási részvét mellett temették el.*”¹²⁸

A béke azonban csak látszólagos volt. A szélsőbaloldali hatalomátvétel után fölerősödött az egyházakkal, főként a római katolikus egyházzal és a papsággal kapcsolatos bíráló hangnem. A február 1-jétől megjelenő „munkások lapja”, a szociáldemokrata Népköztársaság, cikkeiben kísérletet sem téve bármiféle oknyomozásra, tárgyilagosságra vagy elemzésre, a polgári rend ellen izgatott. A püspököket rendkívüli találékonyssággal általában a régi rend csatlósai, a grófok, bárók, hercegek, a népnyzó bitangok és hitvány gazok közé sorolta, akik a társadalom heréi, burzsoák és reakciósook, birtokolják a hatalmat és a vagyont, haszonélvezői a rendszernek,

¹²² GAÁL – DEVICH – KIS 1969. 215-216.; A jegyzőkönyvet közli: GÉCZI – LABÁDI – G. TÓTH 1987.

¹²³ A kommün alatt agyonvert Vásárhelyi Kálmánt politikai megbízottat ugyanazon szónokok (Hack Ádám, Rózsa Ferenc) forradalmi búcsúbeszédei mellett az egyháziak mellőzésével már egyfajta szocialista szertartással temették április 26-án. Vásárhelyi Kálmán temetése. *Vörös Hírlap*. 1919. április 27.

¹²⁴ Nyak- és mell-lövésben haltak meg. *XVIII. Meghaltak 1916-1922. 1919. 39-41. szám*. A makói Szent István Király Plébánia irattára.

¹²⁵ Nagy Károly református lelkész bejegyzése szerint „A jan. 30-án történt utcai zavargások áldozata.” Nyak- és mell-lövésben haltak meg. *X. kötet. Halottak anyakönyve*. Makó-Belvárosi Református Gyülekezet irattára

¹²⁶ Tüdő- és haslövés, illetve csonttörések miatt a kórházban halt meg. A földre került fiú csonttöréseit talán a menekülő tömeg okozta.

¹²⁷ Vértanúk temetése. Gyászol a város. *Makói Újság*. 1919. február 2.

¹²⁸ PETROVICS 1921. 87.; Az áldozatok emlékét a kommunista uralom alatt őrizték. Húsvét első napján (április 20.) úgy hirdettek táncmulatságot, hogy annak bevételéből majd támogatni fogják a „véres csütörtök áldozatainak hozzátartozói” is.; Meghívó. *Vörös Hírlap*. 1919. április 19. A pénzt április 27-én de. 9 órakor tervezték átadni a püspökházban, a bormunkások szakegyesületében.; A véres csütörtök áldozatainak hozzátartozói... *Vörös Hírlap*. 1919. április 27.

és okozói minden rossznak. Felelősek a háborúért, a nép nyomoráért, a sok szenvedésért.¹²⁹ Ideológiai harcot hirdetve állította, hogy tanításuk csak „vallási maszlag,” követőik maszlagoló „maszlagvigécek.” A feszültségek növekedéséről többek között a Szegedi Friss Újság azt írta, hogy egyebek között Makón is „mind féktelenebbül kezdenek ezek a veszedelmes elemek dolgozni”¹³⁰ A demagóg megfogalmazások a kor kusza viszonyai között nem maradtak hatástalanok a kiábrándult néptömegek körében, de erőszakos föllépésre – ekkor még – nem került sor.

Petrovics lemondása után új kormánybiztost kellett kinevezni. Petrovics, hogy amennyire csak lehet, biztosítsa a polgári értékek és rétegek védelmét, Nádházy Bertalan battonyai református lelkészt javasolta, aki egyébként a szociáldemokrata párt tagja is volt.¹³¹ Jellemző a makói pártszervezet vonalasságára és Boromisza hataloméhségére, hogy lelkészi állása miatt a makói munkástanács személyét nem fogadta volna el.¹³²

Helyi vonatkozásokat előtérbe állítva tükröződtek a makói közéletben az országos egyházi események. A hatalom birtokosai ezeket politikai érdekeiknek megfelelően, tendenciózusan, egyház- és főpapságellenes élel tartották napirenden. Így jelent meg cikk a Makói Független Újságban „Volt makói papok a papi nőtlenségről” a Papi Tanács¹³³ január 15-16-ai budapesti üléséről. A tudósítás azért érdekes, mert a cölibátus eltörlése az Országos Papi Tanács hivatalos programjában nem szerepelt.¹³⁴ A „volt makói papok” valószínűleg a Szegeden megalakult Délmagyarországi Papi Tanáccsal voltak kapcsolatban, mely több kérdésben is határozottabban lépett föl az országos szervezetnél. Mivel nem találta elég radikálisnak az országos tanács célkitűzéseit, azokat meghaladva kifejezetten követelte többek között a cölibátus eltörlését, mégpedig úgy, hogy a szentelés után is lehessen nősülni.¹³⁵ A megfogalmazás: „volt makói papok”, egyben azt is jelzi, hogy az időszerinti makói papok nem támogatták a javaslatot.

A lap máskor arra intett, hogy a régi rendszer visszaállításáért indult mozgalom főként a (római katolikus) alsópapságot célozza meg, s nem szabad kockára tenni a feudális hatalmi

¹²⁹ Az újság odáig megy a társadalmi csoportok bírálatában, hogy támadást intéz a belső ellenség, a szociáldemokraták soraiba férközött elemek, az alkalmi szocialisták ellen is, akik „pár héttel ezelőtt kénytelenek feltűzni a piros gombot, mert másképpen nem tudtak volna hatalomhoz jutni.” Általában inti a reakciós burzsoá kapitalistákat és ellenforradalmárokat, hogy ügyeljenek, mert „mindent látunk”, s ha „nem javultok” az igaz szocialisták fognak ítélni fölöttük., Reakciók, burzsoák. *Népköztársaság*. 1919. március 21.

¹³⁰ A katonatanácsok határozata az ellenforradalom ellen. *Szegedi Friss Újság*. 1919. február 1.

¹³¹ RÓZSA 1969. 8.

¹³² PETROVICS 1921. 90.

¹³³ A Papi Tanács 1918. november 7-én alakult. Az alsópapság töredékét tömörítette. Működését 1918. november 17-én kelt XIV. körlevelében Glattfelder püspök üdvözölte. Az alsópapság jogos igényeinek, a papság érdekeinek a védelmezőjét remélte benne. Fölvívta a papságot, hogy válassza meg a képviselőit. Radikális hangja miatt azonban hamar ellentétbe került a püspökökkel. A cikk sajnos nem nevezi meg a volt makói papokat. Egy volt makói római katolikus papot ismerünk, aki esetleg szóba jöhet. A háború kezdetén Jungert Mihály segédlelkész látta el az újjvárosi híveket. Később katonalelkészként szolgált, majd „kilépett a papi méltóságból és újságíró lett.” *Historia Domus Makó-Újváros* 4. Makói Szent László Plébánia irattára. Várossy Gyula a Délmagyarországi Papi Tanács vezetője pedig a Makó melletti Kiszomboron volt segédlelkész. *Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXIII*. Temesvarini, 1913. 351.

¹³⁴ TENGELY 2011. 349.

¹³⁵ A szegedi sajtó részletesen beszámolt a Délmagyarországi Papi Tanács működéséről: A szegedi katolikus papság a püspöki birtokok felosztását követeli. *Délmagyarország* 1918. november 16., A szegedi alsópapság állást foglalt a papi nőtlenség ellen. Szeged és Vidéke 1918. november 16.; JUHÁSZ 1918., A Délmagyarországi Papi Tanácsról lásd: TENGELY 2011. 363-370.

törekvésekért az egyház érdekeit.¹³⁶ A tudósításokban előtérbe került a szociáldemokrata program, miszerint a teljes lelkiismereti szabadság csak úgy biztosítható, ha a vallás magányüggé válik, s az iskolákban az állam nem tanítja a vallást.¹³⁷ Még a fakultatív hittant sem tartották elfogadhatónak, hitoktatásra kizárólag a vallások, felekezetek templomaiban kerülhetett volna sor. A helyi egyházi közösségekre gyakorolt nyomást fokozva még arról is olvashattak a makóiak, hogy a Nemzeti Tanácsot alkotó három párt közül a szociáldemokrata és a radikális mellett immár a Károlyi-párt is határozottan az állam és az egyház szétválasztása mellé állt.¹³⁸ A hangvételében valamivel enyhébb Makói Újság ezzel kapcsolatban a makóiakat tudósította, hogy a párt azért a vallás és lelkiismereti szabadság híve maradt, „szabad egyházat akar szabad államban,” s nem avatkozik bele a vallási életbe.¹³⁹ Sőt még arról is írt, hogy a püspöki kar hadat üzenve Kunfi közoktatási miniszternek pásztorlevelet tett közzé, melyben kiállt a kötelező vallásoktatás és a hitvallásos iskolák szükségessége mellett.¹⁴⁰

A csanádi püspök makói tulajdonait illetően már korábban is keletkeztek ellentétek, ami befolyásolta a forradalmat követő időkben is a püspökkel kapcsolatos makói közhangulatot. A püspöki ingatlanok adásvétele Makón heves vitákat váltott ki. A tárgyalások közben a püspököt a fölmerülő „*utólagos szerény kívánságai*” miatt heves támadások is érték.¹⁴¹ Mi, mint láttuk, a város a rezidenciát nem akarta megvásárolni, a Korona vendéglőt viszont igen. A püspököt még Petrovics György polgármester is megkereste a vásárlás végett, de sikertelenül. Nem született megegyezés. A kialakult konfliktusért egyértelműen a főpapot tették felelőssé. Mivel egy konzorciumnak akarta eladni az épületet, rideg üzleti számítással, sőt egyenesen spekulációval vádolták. Az ügy még Apponyi Albert kultuszminiszter hivatalát is megjárta. A városban az ügy felháborodást váltott ki. Az eset országosan ismertté vált.¹⁴² Végül 1918. június 30-án a Makói Népbank vásárolta meg a Koronát.¹⁴³

De támadták a püspökség birtokait és „*Gyula püspök úr*” korábbi földértékesítéseit is. A Délmagyarországi Papi Tanács plusz programjait között kifejezetten szerepelt a „*püspöki birtokok jogos felosztása a nép között.*”¹⁴⁴ A püspök tisztában volt a földéhség problémájával, mely különösen is érintette egyházmegyéjét. Látta a földreform szükségességét. A föld utáni vágy egyre erősödött a szegénysorsú parasztság, béresek körében. Sokan vágytak arra, hogy a saját földjüket művelhessék, a saját birtokukon gazdálkodhassanak. Jóval az összeomlás előtt, még 1918. március 2-án a püspök Szegeden nyilatkozta: „*a magyar püspöki kar a földbirtokpolitikai kérdések megoldásánál... teljes erejével támogatja a kormányt addig a határig, amíg*

¹³⁶ *Kockán az egyház érdeke az ellenforradalom által.* Makói Friss Újság. 1919. február 8.; Az egyház érdeke és az ellenforradalom. *Makói Újság.* 1919. február 8.

¹³⁷ Magányügy a vallás. Kunfi miniszter a lelkiismereti szabadságról. *Makói Friss Újság.* 1919. január 30.; Kunfi a választásokról. *Makói Újság.* 1919. január 30.

¹³⁸ Kitéssékelik Nagy Györgyöt a Nemzeti Tanácsból. A Károlyi-párt az állam és az egyház szétválasztásáról. *Makói Újság.* 1919. február 8.

¹³⁹ A Károlyi-párt szózata az országhoz. *Makói Újság.* 1919. február 16.

¹⁴⁰ A püspöki kar hadat üzen Kunfinak. *Makói Újság.* 1919. március 15.

¹⁴¹ Makó városa és a püspöki ingatlanok. *Makói Újság.* 1918. április 26.

¹⁴² Glattfelder püspök birtokeladása. *Világ.* 1918. január 3.; A csanádi püspök és Makó konfliktusa. *8 Órai Újság.* 1918. február 10.; A csanádi püspök és a birtokreform. *Makó városával nem akar szóba állni.* *Pesti Napló.* 1918. március 22.; Makó városa a csanádi püspök ingatlanainak megvásárlása. *Pesti Napló.* 1918. május 15.

¹⁴³ TÓTH 2000. 237.

¹⁴⁴ A szegedi katolikus papság a püspöki birtokok felosztását követeli. *Délmagyarország.* 1918. november 16.

a köz érdekeinek megfelel.” Ez konkrétan azt jelentette, hogy a célra földeket bocsátanak rendelkezésre, ahogy ezt már tették a rokkanttelepek esetében. Majd így fogalmazott: „Egyébként ahol ezt a viszonyok indokolták és kívánták, az egyes egyházfejedelmek a saját iniciatívájukból is parcellázni kezdtek. Én például birtokom harmad részét parcelláztattam.”¹⁴⁵ A püspök terve, miszerint a parcellázásra a dáli tanyák között kerül sorra, nagy tetszést keltett.¹⁴⁶

Végül a tudósítások szerint a háború előtt és alatt mintegy 7 ezer katasztrális hold földet adott át Glattfelder kisparcellák formájában a vidék nincsteleneinek, hogy a napszámos élet helyett a bérelt vagy vásárolt földjükön gazdálkodjanak, főként hagymát termeljenek. Most ezen korábban értékesített földek árának utólagos leszállítását követelték,¹⁴⁷ ami a vételár egy részének visszafizetését jelenthette. A követelések és a földművelő nép földhöz juttatásáról szóló XVIII. néptörvény kihirdetése (február 16.) még fokozottabb módon irányították az érdeklődést a Csanádi Püspökség lelei uradalma felé. A Makói Független Újság tíz nap múlva már arról számolt be, hogy makói földigénylőknek a lelei püspöki uradalom fölosztását ígérték, és a földosztó bizottság hamarosan megérkezik.¹⁴⁸

A püspökség is kényszerhelyzetbe került. A püspöki uradalomból nagy területeket ajánlott föl kishaszonbérletek céljára. A városban később kedvező visszhangot váltott ki, hogy a tudósítások szerint a püspök még a törvény által számára biztosított földterületet sem kívánta megtartani. Sőt a gazdasági fölszereléseket is a népnek akarta juttatni, a bérleti díjakat pedig mérsékelni szándékozott. Az egyházellenes hangvételéről ismert Makói Független Újság ennek ellenére hozzáteszi, hogy ennyi jóakarata a püspök részéről igazán dicséretes dolog – csak az a kár, hogy ezideig nem tapasztalta Makó városa a püspök úr jóindulatát.¹⁴⁹ A püspököt lelkesen bíráló Makói Újság még ezen is túlesz, és Glattfelder forradalomellenes módszereit a tyúkokra vadászó görényéhez hasonlította.¹⁵⁰ Ez összecseng azokkal a támadásokkal, melyek a főpapot általában érték. Egyszer arról írtak, hogy a Délmagyarországi Papi Tanács kér védelmet vele szemben,¹⁵¹ máskor olyan országos lapokban vádolták ellenforradalmi magatartással, mint az Est vagy a Népszava. Vádolták, hogy levélben ellenforradalmi magatartásra buzdítja a szegedi piaristákat, amit viszont Prelogg József szegedi házfőnök kifejezetten cáfolt és koholmánynak minősített.¹⁵²

Az új hatalom azonban nem volt minden téren és minden közösséggel szemben ilyen elutasító. Például a makói rendőrkapitányság engedélyezte a baptista közösségnek, hogy március 16-án

¹⁴⁵ Dr. Glattfelder Gyula püspök nyilatkozata a birtokpolitikai reformról. *Délmagyarország*. 1918. március 3.

¹⁴⁶ Csanádmegye küldöttsége a csanádi püspöknél. *Szeged és Vidéke*. 1918. január 23., A püspökök följánlották az egyházi birtokokat a reform céljaira. A földművelési miniszterrel erről tárgyalók közé Glattfelder csanádi püspököt, a püspöki kar gazdasági szakértőjét is delegálták. TENGELY 2011. 160.

¹⁴⁷ Letörlik a drága püspöki földek árát. *Makói Friss Újság*. 1919. február 14., SZÖKE 1929. 22.

¹⁴⁸ GAÁL – DEVICH – KIS 1969. 169-170

¹⁴⁹ A lelei püspöki birtok felosztása. *Makói Friss Újság*. 1919. február 27.

¹⁵⁰ Klerikálisok barátsága kompromitál. *Makói Újság*. 1919. február 13.

¹⁵¹ A délmagyarországi Papi tanács a Nemzeti tanácshoz. *Szeged és Vidéke*. 1918. november 25., A Papi tanács védelemért fordult a Nemzeti tanácshoz. *Délmagyarország* 1918. november 26.

¹⁵² A piaristák ügye. *Szegedi Friss Újság*. 1919. február 3.; A piaristák cáfolták az ellenük vádakat. *Délmagyarország*. 1919. február 11.; Az esetről Révai is megemlékszik. „A Glattfelder-ügyből (egy ellenforradalmi levél), egyetlen hang se igaz. A nálam járt újságírók ki is jelentették, hogy a támadás nem nekünk, hanem a püspöknek szült. Gyenge vigasz.” RÉVAI 2013. 147, 150.

(vasárnap) délután 3 órai kezdettel „nagygyűlést” tartson a városháza nagy tanácstermében.¹⁵³ A baptisták helyben is kedvezőbb megítélés alá eshettek, hisz a hatalom fölfogása szerint ellentétben a bevett egyházakkal minden tulajdonuk kizárólag híveik adományából származott,¹⁵⁴ és a forradalom első napjaitól kifejezetten kívánták az állam és az egyház szétválasztását.¹⁵⁵ Hozzánk hasonlóan a jelentős lélekszámú, saját templommal, temetővel rendelkező makói nazarénus gyülekezetet sem érte különösebb megpróbáltatás az időszak alatt.¹⁵⁶

A munkástanács biztosítani szándékozott az Országos Közélelmezési Hivatalt vezető miniszter rendelete (175098/VIII.-1918.VIII. sz.) alapján az ortodox és neológ izraelita hitközségek számára a közelgő izraelita „húsvéti ünnepekre való húsvéti kenyér (maczesz)”, pászka elkészítéséhez szükséges búzát. Ugyancsak engedélyezni akarták az ünnep alkalmából „húsvéti bor” kimérését.¹⁵⁷ Fontos döntés, hisz igen jelentős zsidó közösség élt Makón. Azokról, akik a kedvezménnyel éltek, pontos listát vettek föl. A neológ hitközség tagjai közül 1919. március 7-én kelt összeírás szerint 209 fő kért 2 és 24 kg között kenyeret, ami összesen 2314 kg volt.¹⁵⁸ Az ortodox izraelita hitközség tagjai 1919. február 10-én kelt listája szerint 251 fő volt „jogosult” húsvéti búzára, ami összesen 5961,6 kg. A kimutatás szerint ez 1656 főt jelentett.¹⁵⁹ Az állandó ellátási nehézségek miatt azonban ez csak úgy volt lehetséges, hogy a kiosztott adagokat levonták az egyébként nekik járó liszt- és búzaadagból. Ezt a város közlelmezési ügyosztálya meg is kezdte.¹⁶⁰

Az egyházak egyébként igyekeztek vallási, közösségi életüket tovább folytatni. Az ezzel kapcsolatos hírek nem igen kaptak publicitást, a református egyház a világháborúban elrekvirált harangok pótlására indított adománygyűjtési akcióját a helyi sajtó mégis közzétette.

A forradalom hónapjainak különös jellemzője volt, hogy minden baj, veszedelem és járvány ellenére, ekkor „*már aratott mindenütt a spanyol nátha*”, bál bált követett. Minden vasárnap bál volt.¹⁶¹ A 6-10 koronás egyéni, és a három főre szóló 15-25 koronás családi jegyekből maradó hasznót jótékony célra: hadiárvak és -özvegyek, rokkant katonák javára, a szociáldemokrata párt agitációs alapjára, esetleg kulturális célokra ajánlották föl. A Főként a Koronában, a Kaszinóban, a vármegyeháza nagytermében tartott rendezvények védnökei a helyi politikai, társadalmi élet aktuális reprezentánsai: Petrovits György polgármester majd kormánybiztos,

¹⁵³ MNL CSML ML MVTI 4609/1919. A kérvényt Domokos Károly, Makó Vécsey utca 21. sz. alatti lakos nyújtotta be. Bizonyára a helyi közösség vezetőjéről van szó.

¹⁵⁴ BALANYI 1921. 598.

¹⁵⁵ TENGELY 2011. 55, 150–151.

¹⁵⁶ ORBÁN 2001. 69.

¹⁵⁷ MNL CSML ML MVTI. 7230/1919. *Az országos Közélelmezési Hivatalt vezető Magyar Miniszter 175098/VIII.-1918.*

¹⁵⁸ MNL CSML ML MVTI. 2783/1919 *Kimutatás a makói irz. hitközség azon tagjairól, kik az 1919 évben húsvéti kenyeret vesznek igénybe.*, A névsor megadja a felsorolt személyek pontos lakcímét is.

¹⁵⁹ MNL CSML ML MVTI. 2783/1919 *A makói aut. orthodox izr. hitközségi tagjainak 1919 évi húsvéti búza beszerzésének kimutatása.* A névsor igen értékes. Pontos nevet, a búzát fölvevőhöz kapcsolódó személyek számát, a lisztjegy számát és a személyenként fölvevő búzamennyiséget tartalmazza. Az utolsó 251. tétel: „Szegények számára – 25 személy – 90 kg.” Mivel ezt később senkitől se tudták levonni, Gerhárdt Ágoston, a közlelmezési ügyosztály vezetője kérte, hogy erre az utalványt ne adják ki az ortodox hitközségnek, vagy ha már megkapták, kérjék vissza. MNL CSML ML MVTI. 608/1919. Az ügy elintézése nem ment simán. A visszautalásra április 10-éig biztosan nem került sor., MNL CSML ML MVTI. 6325/1919.

¹⁶⁰ MNL CSML ML MVTI. 608/1919.

¹⁶¹ CZIRBUS 1969. 27.

P(ozsonyi) Eckhardt Vilmos képviselő, Szoboszlai István rendőrkapitány, Dózsa Simon képviselő, a jótékonyágáról közismert Náray Aranka,¹⁶² ifj. Czirbus István főhadnagy, Boromisza Jenő népbiztos. A hangsúly alapvetően a szórakozáson volt. Élőzenét Puresi, Fátyol Pista vagy Kolompár Béla cigányzenekara szolgáltatott. A vonzerőt növelendő sokszor fő attrakcióként hirdették meg, hogy lesz serpentin- és konfetticsata, esetleg tombola. A Népköztársaság újságának csak a március 21-ei számában három táncvigalomra szóló meghívó jelent meg.¹⁶³ Ebbe a sorba illeszkedtek a városi közélet epizódjaiként a reformátusok mulatságai.

B. Nagy József egyháztag még 1918 februárjában kért engedélyt a presbitériumtól egy 32 mászás harang beszerzésére, melyet majd a reformáció 400 éves emlékére szentelnének föl. A presbitérium elfogadta a javaslatot, és engedélyezte a költségekre való gyűjtést.¹⁶⁴ Ehhez a gyűjtéshez kapcsolódtak a vármegyeháza nagytermében január 2-án és február 9-én rendezett vigalmak, melyek védnökei Nagy Károly református lelkész és felesége volt. A hasznot a református ó-templom nagyharang alap javára adták át.¹⁶⁵ A február 9-ei alkalom után átadott összeg 1160 korona.¹⁶⁶

A református közösség életét alapvetően befolyásoló ügy volt a lelkészválasztás. Az október óta eltelt hónapok hangulata alapján, különösen is a január 30-ai véres események után a presbitérium február 19-én úgy döntött, hogy a választást elhalasztja, emellett úgy határozott, hogy „a lelkészválasztás egyszerűen az országgyűlési választói jogról alkotott néptörvény szellemében ejtessék meg.” Ez ellen azonban az esperes kifogást emelt, és az egyházi törvények betartására utasított.¹⁶⁷ A választójog ilyen kiterjesztésére csak az egyetemes református egyház, annak törvényhozó szerve jogosult. Azt viszont az esperes fontosnak tartotta, hogy az önhibájukon kívül az egyház tagjai a választójoguktól meg ne fosztassanak, különösen azok nem, akik „a nagy háború idején hazájukért szolgálva és küzdve távollétük miatt nem teljesítették s talán nem is teljesíthették adófizetési kötelezettségüket.” Ők ugyanis a választók névsorából kimaradtak. A püspök állásfoglalása alapján az esperes azt javasolta, hogy a kimaradtakról pótlajstromot készítsenek, és azzal egészítsék ki a főljajstromot. A pótlajstromba bekerülhettek tehát akik az egyházi hátralékkuk miatt kimaradtak az eredeti névsorból, illetve a háború idején töltötték be a 24. életévüket. A helyzet azonban a néplélek izgatott állapota miatt még alkalmatlanabb lett, így egy hónap múlva a presbitérium hasonló határozatot hozott.¹⁶⁸

¹⁶² TARNAY 1929a. 520.

¹⁶³ Tea-estély. Igen fényesnek ígérkező bálat... Meghívó. *Népköztársaság*. 1919. március 21.

¹⁶⁴ A testület idő előttinek tartotta a harang súlyának meghatározását, de a gyűjtéshez hozzájárul azzal a kitéllettel, hogy a gyűjtésből befolyó összeget a már meglévő „Harangbeszerzési alaphoz” fizessék be. *Az 1918. február 10-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve*. 22/1918 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára. 1919 januárjában hír kapott lábra arról, hogy többen látták a reformátusok nagyharangját „a bécsi ágyúgyárban.” *Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve*. 23/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁶⁵ Ifjúsági bál. *Makói Újság*. 1919. január 27.; Ifjúsági bál. *Makói Újság*. 1919. február 6.

¹⁶⁶ *Az 1919. február 12-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve*. 35/1919 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁶⁷ 19/28 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁶⁸ 19/55 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára. Az esperes pontos menetrendet is ajánl. Március 31-ig állítsák össze a pótlajstromot. A pótlajstromot április 10-éig tegyék ki közszemlére, addig a tévedésből kimaradtak jelentkezhetnek. Az ő fővételükről egy 5 tagú bizottság dönt. A bizottság döntése ellen lehet föllebezni. Ezután a pótlajstromot az espereshez kell fölterjeszteni. Ezután a választás megtartható. Ha eddig nem történt meg, a pályázók névsorát ki kell hirdetni április 27-én és május 4-én mindkét református templomban. A választás pedig május 11. legyen.

Ezek a forradalmi események, illetve az ezek nyomán zavarossá vált viszonyok fölszínre hoztak az adott közösségben olykor egyéb, már hosszabb ideje húzódo ellentétet, erősíthettek egy „igazságosabb” megoldás utáni vágyat. A forradalom nélkül talán tovább szunnyadtak volna. Egy ilyen egyenetlenség vezetett a református tanítótestület korábban elképzelhetetlen kollektív „lázadásához”, melynek élén Czirbus István, a városparancsnok édesapja, tantestületi elnök, igazgató-tanító állt.

Nagy Károly elnök-lelkész fölhívta a testületet, melynek a háború befejeztével immár minden tagja itthon volt, hogy az úrvacsora körüli szolgálatot, azaz az úrvacsorai bortöltögetést ismét ossza be tagjai között. A kérést a tanítók a március 1-jén tartott ülésükön a presbitérium szűkkeblűségére hivatkozva egyhangúlag visszautasították. Sérelemzték, hogy a presbitérium 30 éve (1889 óta) az egyre fokozódó elvárások dacára a fizetésüket soha nem emelte. A háború miatt sanyarú életviszonyok közé került tanítók kérését többségi határozattal ridegen elvetette, sőt jövedelmüket 100-100 koronával megrövidítette, miközben – véleményük szerint – megfelelő anyagi erő állt rendelkezésre. Ez ugyanakkor nem jelentette a hitűktől, egyházuktól való elfordulást, hisz nagyon is elkötelezetten kijelentették: „*mi ezen szomorú tapasztalatok után csupán Kálvin öntudatunkból meritettünk erőt hivatalunk betöltéséhez.*”¹⁶⁹ Az 1918-1919-es évről szóló tanügyi jelentés is megjegyzi, a tanítók „*daczára egyházunk részéről szenvedett anyagi mellőzésnek és nyomorúságnak, melyben a háború egész ideje alatt részsültek.*”¹⁷⁰ A presbitérium nem próbálkozott a tanítók megfegyelmezésével, amit békésebb időkben valószínűleg megtett volna. Tudomásul vette álláspontjukat, és a bortöltögetés föladatával önkéntesen jelentkező presbitereket bízott meg.¹⁷¹ A tanítók azonban tovább mentek. A március 8-án tartott ülésükön már azt is kijelentették, hogy a nem református jellegű iskolákban csak úgy hajlandók hitoktatást végezni, ha az eddig 40 koronás óradíjukat 200 koronára emeli az egyháztanács.¹⁷²

A közösségen belül más anyagi típusú problémákat is fölszínre hoztak a forradalmi napok. Még januárban Doma Lajos református tanító a lakóépülete előtti akácfából hármat, Domján Gyula szintén református tanító pedig egy nagy akácfát kivágott és elhasznált a rendkívüli tüzelőhiány miatt. A presbitérium megróttá őket mondván, a magántulajdont tiszteletben kell tartani, ebben a tanítóknak példát kell mutatni, egyben kötelezte őket, hogy a kivágott fák árát térítsék meg.¹⁷³

Máskor a tizenegy élő gyermeke közül még ötöt otthon nevelő kántor Nagy S. sanyarú helyzetében a Protestáns Zenészek Segélyező Bizottságához fordult kérelemmel. A bizottság a kérelmet átadta a dunamelléki református püspöknek, aki az iratot a Békésbányai Református Egyházmegye esperesének továbbította, aki a héttagú család nyomorúságát látván április 2-án

¹⁶⁹ *Kivonat a makói ref. [an]testület 1919. márc. 1-én Makón hozott ülésének jegyzőkönyvéből.* 1919/34., 1919/48. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁷⁰ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* 1.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

¹⁷¹ A megbízás kapcsán azonban kikötötte, hogy az elnöknek még idejében értesíteni kell a presbitereket a kirendelésről. *Az 1919. március 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 64/1919 sz. XVIII. Jegyzőkönyv. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁷² 19/43 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára

¹⁷³ *Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve.* 17/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.; A presbitérium a nehéz időkben jövedelmeinek a növelése végett intézkedett az egyházi épületek előtt lévő fák eladásáról. 9/1919. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

kelt levelében kérte a makói presbitériumot, hogy gondoskodjék egyházi szolgálattevőjéről, és rendezze a kántor jövedelmét.¹⁷⁴

Az egyház további belső konfliktusa Pinkóczy segédlelkéssel kapcsolatban állt elő. Nem tudni miért, de a segédlelkész palást nélkül keresztelt. Az ügy a presbitérium elé került. Itt a nagytiszteletű úr azzal érvelt, hogy a keresztelés lényege a víz (nem a palást). A vitában megszólalt az egyházmegye esperese is, aki ezt az érvelést nem fogadta el, hiszen „*az úrvacsora lényege a kenyér és a bor, szintén nem a palást*” és mégis palástban történik. Pinkóczy azonnal távozni akart Makóról, de ezt az esperes nem engedélyezte, hisz a 16 ezrese gyülekezet papi szolgálat nélkül nem maradhat. A segédlelkészt további lelkiismeretes lelkészi munkára szólított föl.¹⁷⁵

AZ EGYHÁZI OKTATÁS HELYZETE

Az egyházak és az állam számára az egyik legfontosabb ügy az oktatás volt. Az „*1918/1919. tanév kezdete is a háború rémségei és nyomoriságai között köszöntött be, majd folytatódott a háborúnál is félelmetesebb és pusztítóbb belső zavarokkal*” írta az évről készült jelentésében Székely János a belvárosi református iskola ekkor már helyettes igazgatója. Nehezebbek voltak a viszonyok, nehezebb volt a munka a tanárok számára. Különösen is az egyházi iskolák tanárai nehezen élték meg a tanüggyel és hitoktatással kapcsolatos vitákat, e mellett rájuk is hatással voltak az új idők, új eszméi. Mind e mellett még mindig szedte áldozatait a spanyolnátha, mely Makón is rohamosan terjedt, s „*oly félelmetesen kezdett fellépni, hogy a városi hatóság október 15-től november 18-ig lezáratta az összes iskolát, s így a tulajdonképpeni tanítás november 18-án kezdődött.*”¹⁷⁶

A város hangulatára rányomta bélyegét a sok áldozat, az állandó gyász, a harangozás, a halottas házak és az ablakaikban égő gyertyák, a fekete zászlók, a temetőbe tartó gyászmenetek látványa. Jónéhány tanuló is elhunyt, és tetemes volt a kimaradt gyerekek száma is. A gimnáziumban a 272 római katolikus hittanra beír gyermek közül 49 (18 %) az év folyamán kimaradt. A református iskolában az összes tanulóra érvényes arány kevesebb, 10,5 %. Az oktatást januárban is hosszabb ideig szünetelt a tüzelőhiány miatt.¹⁷⁷ Ennek az évnek a mulasztásai fölülmúlták a háborús éveket. A január 30-ai „*utcai harc*” után pedig egy hétig alig engedték a szülők a gyerekeket iskolába. Majd minden folyt a korábbi menetben tovább. A legszegényebbek tankönyv, ruházat és lábbeli híján csak a tél enyhülésével kezdtek iskolába járni.¹⁷⁸

Egyébként a városban a hitoktatás minden hatalmi harc ellenére folytatódott. A város vezető oktatási intézményében, a Makói Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban a római katolikus hittant dr. Bodor József káplán, az evangélikust Draskóczy Ede lelkész, az izraelitát dr.

¹⁷⁴ 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

¹⁷⁵ 19/28 Makó-belvárosi Gyülekezet irattára.

¹⁷⁶ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

¹⁷⁷ *Vallásánári jelentés az 1918-1919. iskolaévről.* A makói Szent István Király Plébánia irattára., A jelentést Bodor József középiskolai hittanár állította össze. 1919. augusztus 29-ei keltezéssel. (A továbbiakban Vallásánári Jelentés.)

¹⁷⁸ *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

Kecskeméti Ármin rabbi, a görögkeleti románt Nesztor Romulus hitoktató, a reformátust Páter István, a görögkatolikust Székely Jenő segédlelkész, a görögkeleti szerb hittant pedig Zamurovity Dusán tanította. A hitoktatásnak kezdetben az oktatás egészét veszélyeztető eseményekkel kellett szembe néznie. 1919. január 30. után azonban komolyan fenyegette „*a forradalomnak a proletárdiktatúra felé hajló irányzata, ami Makón sokkal korábban beköszöntött, mint az ország más részeiben.*” a folytonos tüntetések, zavargások a munkát sokszor megzavarták.¹⁷⁹

A római katolikus gimnazisták március végéig minden vasár- és ünnepnapon reggel fél 9-kor a püspök-kápolnában hallgattak misét. Szeptember, október és november hónapokban ugyanitt a misék után még énekpróbákat is tartottak. Március 5-én a diákok hamvazkodtak. A gyerekeket tömörítő társulatok közül a Mária Kongregáció működött 22 taggal. Március végéig kéthetenként gyűlést tartottak a püspök-kápolnában. Több katolikus ifjúsági lap járt a városba. Figyelemre méltó, hogy csak a Zászlónkat 115-en fizették elő és százan a diáknaplót, de járatták a Mária Kongregáció hitbuzgalmi folyóiratot is.

A korábbi évek alatt kiépült hitélet tovább élő lendületének tekinthető, hogy járt még a városba többek között az Élet című katolikus szépirodalmi lap, a Magyar Kultúra, a kor egyik legjelentősebb katolikus újságja és a Katolikus Szemle irodalmi és tudományos folyóirat.¹⁸⁰ Az egyházi élet szempontjából Glattfelder Gyula rendkívül fontosnak tartotta a katolikus sajtót. Ezért 1918-ban is elrendelte, hogy Makón is tartsák meg advent első vasárnapján (december 1.) a sajtóvasárnapot, rendezzenek gyűjtést a katolikus sajtó javára. Terjesszék a keresztény sajtót, szerezzenek mennél több olvasót, pártfogót.¹⁸¹ A református tantestület tagjai pedig mint addig most is közreműködtek a téli hónapokban tartani szokott vallásos estélyeken, és az iparosoknak tartott fölolvadásokon és előadásokon.¹⁸²

Szigorítást Kunfi Zsigmond közoktatási miniszternek az 1919. március 4-ei keltezéssel megjelent rendelete jelentetett, mely megtiltotta az állami és községi tanintézeteknek, hogy bárki a hitoktatásban résztvevő tanulókat, illetve a tantestületek tagjait az órarenden kívül bármiféle vallásgyakorlásra, egyesületi vagy más közösségi tevékenységre kényszerítse.¹⁸³ Nyilván ezt Makón is végrehajtották.

KÉSZÜLŐDÉS A VÁLASZTÁSOKRA

E „korszellem” által erősített belső problémáknál sokkal veszélyesebbek voltak a közélet színterén jelentkező ellentétek. A kommun kikiáltása előtti egyik legélesebb egyházellenes támadás a hatalom birtoklásáról és a jövő alapjainak a lerakásáról szóló alkotmányozó nemzetgyűlési választások kapcsán született. A választást a kormány az 1919. évi XXV. néptörvény alapján április 14-ére írta ki a nőkre is kiterjedő általános és titkos választójog alapján.¹⁸⁴ A

¹⁷⁹ *A Makói M. Kir. Állami Főgimnázium XXIV. és XXV. értésítője* 2–3

¹⁸⁰ Vallástanári Jelentés

¹⁸¹ Glattfelder Gyula 1918. november 3-án kelt XII. körlevele.

¹⁸² *Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben.* 1.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

¹⁸³ Rendeletek 43. A magyar közoktatásügyi miniszternek 1919. évi 1746. eln. számú rendelete. *Hivatalos Közlöny.* 11. sz. XXVII. évfolyam. Budapest, 1919. március 13. 113.

¹⁸⁴ SIMÁNDI 2009. 146.

választásnak tehát különös jelentőséget adott, hogy a nők is élhettek választói joggal, és ezzel egy új, nagylétszámú, a társadalom sokrétűségét tükröző réteg szólhatott bele a politikai élet irányításába.

Az eseményt a római katolikus egyház is fontosnak tartotta, és nyilván megtett helyben is mindent, hogy az érdekeinek megfelelő képviselőket válasszanak. Így kerülhette volna el mindazt, amivel a szociáldemokraták programja helyben is fenyegetett, s lehetett reménye arra, hogy a fölépülő új társadalom keresztény alapokon fog nyugodni. Érezték ezt a szociáldemokraták is. Ezért a választások kapcsán a párt a régi, bűnös társadalom elleni „*döntő ütközetről*” beszélt.¹⁸⁵ Jól látták, hogy honnan kell igazán jelentős ellenállásra számítani. Ezért figyelmeztette híveit, hogy itt Makón is az ellenforradalmár tiszteknél is veszélyesebbek a reakciós papok, akik körmönfont módszerekkel igyekeznek az embereket saját jelöltjük támogatására megnyerni. Íveken gyűjtenek támogató aláírásokat. Meg is nevezik Balog Zsuzsanna tanítónő személyében az akció adminisztrátorát és szervezőjét.¹⁸⁶ A tanítónő aktivitása példája annak, hogy az új választójogi törvény alapján a nők is bekapcsolódnak a küzdelembe. Sok helyen ez inkább a keresztény oldalt erősítette.¹⁸⁷

Ebből a megfontolásból a radikális oldal az egyház politikai semlegességét követelte. „*A vallásnak semmi köze sincs a politikához*” címmel számolt be a makói sajtó Hock Jánosnak, a Magyar Nemzeti Tanács elnökének, katolikus plébánosnak arról a beszédéről, melyet a függetlenségi Károlyi-pártban látogatást tevő alsópapsághoz intézett. A cikk a szokott hangot ütötte meg a magukat pompával körülvevő, „*fejedelmi trónusokon ülő főpapokkal*” szemben.¹⁸⁸

A közvélemény befolyásolásának szándékával ezek mellett rendszeresen jelentek meg hírek az egyháziak, főként a római katolikusok által az ország más vidékein elkövetett, a „*forradalom vívmányai ellen irányuló*” cselekményekről.¹⁸⁹ A cél a megfélemlítés, hangulatkeltés, az ellenállás legkisebb lehetőségének a kizárása volt. Elhallgattatni minden más véleményt, ami az egyház vagy másként gondolkodók köréből érkezhett.

Ebben a feszült helyzetben kiáltották ki március 21-én a már nyíltan kommunista vezetésű Tanácsköztársaságot. Ennek híre érkezett meg március 22-én Makóra, ami az eddigiekhez képest is nehezebb helyzetet teremtett a makói egyházak számára.

¹⁸⁵ PENYÁK 1919.

¹⁸⁶ Ellenforradalmárok. *Népköztársaság*. 1919. március 22.

¹⁸⁷ TENGELY 2004.

¹⁸⁸ A vallásnak semmi köze sincs a politikához. *Makói Friss Újság*. 1919. február 15.

¹⁸⁹ Így olvashattak a makóiak egy fővárosi ellenforradalmi mozgalomról, melyben papok is részt vettek és még Banga páternél is házkutatást tartottak. Mágánások, volt képviselők és papok ellenforradalmi mozgalma a fővárosban. *Makói Újság*. 1919. február 10.; A Népköztársaság március 22-ei száma pedig a hírek rovatában beszámolt egy a forradalom ellen tevékenykedő káplánról, akit letartóztattak.; Internált hittanár. *Népköztársaság*. 1919. március 22.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABLONCZY BALÁZS (2020): *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás a békeszerződés története. 1918–1920.* BUDAPEST.
- A Makói M. Kir. Állami Főgimnázium XXIV. és XXV. értésítője. 1918-19. és 1919-20. isk. év.* Összeállította: Buday Géza. Makó, én.
- BALANYI GYÖRGY (1921): Egyház és vallás. In Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus története Magyarországon.* Budapest. 1921. 585-618.
- BENCZE IMRE – LADÁNYI SÁNDOR (1997): A polgári demokratikus forradalom és az egyházak. In Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században II.* Szekszárd. 327-331. <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/246.html> Letöltés: 2021. 03. 23.
- CZIRBUS ISTVÁN (1969): *Nehéz napok.* Budapest. Kézirat. A makói József Attila Múzeum dokumentumtára. A-418-75.
- DOBOS LÁSZLÓ (2014): *Adalékok dr. Balló István életrajzához.* <https://szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/adalekok-dr-ballo-istvan-eletrajzahoz>. Letöltve 2020. június 28.
- GAÁL ENDRE – DEVICH ANDOR – KIS ERNŐ (szerk.) (1969) *Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1917-1919.* Szeged.
- GÉCZI LAJOS – LABÁDI LAJOS – G. TÓTH ILONA (szerk.) (1987): *Az önkényuralomtól a Tanácsköztársaság leveréséig. Csongrád megye évszázadai történelmi olvasókönyv II.* Szeged. 206-208.
- HALMÁGYI PÁL (2002a): Az 1918-1919. évi forradalmak. In Szabó Ferenc (szerk.): *Makó Története 1849-től 1920-ig. Makó Monográfiája 5.* Makó. 499-514.
- HALMÁGYI PÁL (2002b): Az első világháború. In Szabó Ferenc (szerk.): *Makó Története 1849-től 1920-ig. Makó Monográfiája 5.* Makó, 475-497.
- HALMÁGYI PÁL (szerk.) (2001): A makói terroriták pere. (A Návay-per) 1919–1921. *A makói múzeum füzetei 96.* Makó.
- HATOS PÁL (2018): *Az elátkozott köztársaság.* Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története. Budapest.
- KECSKEMÉTI ÁRMIN (1929): A csanádvármegyi zsidók története. *Csanádvármegyei könyvtár 16.* Makó.
- KOVÁCS GYULA (1929): Makó város építészete a XVIII-ik század közepétől a XIX. század közepéig. *Csanádmegyei Könyvtár. 17.* Makó.
- ORBÁN IMRE (2001): „Megdöbentő tünemény”. A nazarénus hit és mozgalom története Makón (1864-1920). Budapest.
- ORBÁN IMRE (2004): Egyházi beszámolók az 1918-1919-es forradalmak makói eseményeiről és a város megszállásáról. In Zombori István (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historica 7.* Szeged. 181-206.
- ORBÁN IMRE (2007): A csanádi püspökök Makóért. *Makói História 2007/1-4.* 22-34.

- ORBÁN IMRE (2008): Az egyházak. In Marosvári Attila (szerk.): *Kiszombor története II.* Kiszombor. 184-238.
- PÉTER LÁSZLÓ (1955): Espersit János (1879-1931). Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. *Irodalomtörténeti Füzetek 1.* Budapest.
- PETROVICS GYÖRGY (1921): Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Magyar Városok Monográfiája. Makó.
- RÉVAI JÓZSEF (2013): A revolúciótól az evolúcióig. (visszaemlékezés 1918/1919-re) 1920/1925. In Koltai András (szerk.): *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság. Magyarország piarista múltjából 7.* Budapest. 125-220. <https://pkk.piarista.hu/system/files/field/edokumentum/2020/mpm07-tanacskozarsasag-web.pdf> Letöltve 2021. 03. 23.
- RÓZSA FERENC (1969): *Az 1918-19-es csanádi megyei forradalmi eseményekről.* Bukarest. Kézirat. 3. A makói József Attila Múzeum adataira A-414-75.
- ROZSNYAI JÁNOS (2000): Püspöklele hétköznapijai. In Rozsnyai János (szerk.): *Maroslele község monográfiája.* Maroslele. 101-118.
- Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXIII. Temesvarini, 1913.
- Schematismus cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXVI. Temesvarini, 1916.
- SZABÓ GYÖRGY – HORVÁTH MIHÁLY (2012a): Czirbus István makói tanító. *Marosvidék*, 2012/3. szám. 28-29.
- SZABÓ GYÖRGY – HORVÁTH MIHÁLY (2012b): Czirbus István. In Szerk.: Nyirkos Tibor (szerk.): *Pedagógusok arcképcsarnoka.* Tizenegyedik kötet. Debrecen. 2012. 69-70.
- SZŐKE GYULA (1929): A csanádi püspökség. In Vermes Ernő (szerk.): *Csanád vármegye tíz évvel Trianon után.* Gyula. 21-26.
- TARNAY IVOR (1929a): A Návayak. In Vermes Ernő (szerk.): *Csanád vármegye tíz évvel Trianon után.* Gyula. 513-522.
- TARNAY IVOR (1929b): Makó városa a háború alatt. In Barna János (szerk.): *Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek.* Budapest. 13-81.
- TENGELY ADRIENN (2004): Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1. – 1919. március 21.) *Egyháztörténeti Szemle* 2004. 5. évfolyam 1. szám. <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tengely.htm>. Letöltve: 2020. június 25.
- TENGELY ADRIENN (2011): *A magyar egyházak a forradalmak korában.* Eger. https://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/a-magyar-egyhaziak-a-forradalmak-koraban_56958efcb0153.pdf Letöltve 2021. 03. 23.
- TÓTH FERENC (2000): Korona szálló. In Tóth Ferenc (szerk.): *Csongrád megye építészeti emlékei.* Szeged, 2000. 234-237.
- TÓTH FERENC (2002): A népesebb felekezetek. Makó Története 1849-től 1920-ig. In Szabó Ferenc (szerk.): *Makó Monográfiája 5.* Makó. 317-338.

FELHASZNÁLT SAJTÓFORRÁSOK

6481 proletár szavazat. *Vörös Hírlap*. 1919. április 10.

A csanádi püspök és a birtokreform. Makó városával nem akar szóba állni. *Pesti Napló*. 1918. március 22.

A csanádi püspök és Makó konfliktusa. *8 Órai Újság*. 1918. február 10.

A délmagyarországi Papi tanács a Nemzeti tanácshoz. *Szeged és Vidéke*. 1918. november 25.

A Károlyi-párt szózata az országhoz. *Makói Újság*. 1919. február 16.

A katonatanácsok határozata az ellenforradalom ellen. *Szegedi Friss Újság*. 1919. február 1.

A lelei püspöki birtok felosztása. *Makói Friss Újság*. 1919. február 27.

A makói görögkatolikusok memoranduma. *Makói Újság*. 1919. január 28.

A makói püspöki rezidencia ügye. *Budapesti Hírlap*. 1918. január 22.

A makói véres csütörtök hiteles története. *Makói Újság*. 1919. május 29.

A Nemzeti Tanács fontos határozatai. Újabb csatlakozások. *Magyarország*. 1918. november 8.

A Papi tanács védelemért fordult a Nemzeti tanácshoz. *Délmagyarország*. 1918. november 26.

A papság csatlakozása a Nemzeti tanácshoz. *Pesti Hírlap*. 1918. november 8.

A piaristák cáfolták az ellenük emelt vádakát. *Délmagyarország*. 1919. február 11.

A piaristák ügye. *Szegedi Friss Újság*. 1919. február 3.

A püspöki kar hadat üzen Kunfinak. *Makói Újság*. 1919. március 15.

A püspöki rezidencia. *Makói Újság*. 1919. május 22.

A szegedi katolikus papság a püspöki birtokok felosztását követeli. *Délmagyarország*. 1918. november 16.

A vallásnak semmi köze sincs a politikához. *Makói Friss Újság*. 1919. február 15.

A véres csütörtök áldozatainak hozzátartozói... *Vörös Hírlap*. 1919. április 27.

A véres csütörtök után. *Makói Újság*. 1919. május 31.

Az egyház érdeke és az ellenforradalom. *Makói Újság*. 1919. február 8.

BALLÓ ISTVÁN (1919): Nyilatkozat. *Makói Újság*. 1919. január 26.

Csanádmegye küldöttsége a csanádi püspöknél. *Szeged és Vidéke*. 1918. január 23.,

Csatlakozás a Nemzeti Tanácshoz. *Budapesti Hírlap*. 1918. november 8.

Dr. Glattfelder Gyula püspök nyilatkozata a birtokpolitikai reformról. *Délmagyarország*. 1918. március 3.

Ellenforradalmárok. *Népköztársaság*. 1919. március 22.

ESPERSIT JÁNOS (1919): A terror. *Makói Független Újság*, 1919. január 5.

- Glattfelder püspök birtokeladása. *Világ*. 1918. január 3.
- Ifjúsági bál. *Makói Újság*. 1919. február 6.
- Ifjúsági bál. *Makói Újság*. 1919. január 27.
- Internált hittanár. *Népköztársaság*. 1919. március 22.
- JUHÁSZ GYULA (1918): Papi Tanács. *Délmagyarország*. 1918. november 20.
- Kedden reggel váratlanul meghalt Bezdán József prelátus. *Délmagyarország*. 1932. február 10.
- Kitessékelik Nagy Györgyöt a Nemzeti Tanácsból. A Károlyi-párt az állam és az egyház szétválasztásáról. *Makói Újság*. 1919. február 8.
- Kivágták a püspökkert fáit. *Makói Újság*. 1919. február 11.
- Klerikálisok barátsága kompromitál. *Makói Újság*. 1919. február 13.
- Kockán az egyház érdeke az ellenforradalom által. *Makói Friss Újság*. 1919. február 8.
- Kunfi a vallástanításról. *Makói Újság*. 1919. január 30.
- Letörik a drága püspöki földek árát. *Makói Friss Újság*. 1919. február 14.
- Magánügy a vallás. Kunfi miniszter a lelkiismereti szabadságról. *Makói Friss Újság*. 1919. január 30.
- Mágnások, volt képviselők és papok ellenforradalmi mozgalma a fővárosban. *Makói Újság*. 1919. február 10.
- Makó városa a csanádi püspök ingatlanainak megvásárlása. *Pesti Napló*. 1918. május 15.
- Makó városa és a püspöki ingatlanok. *Makói Újság*. 1918. április 26.
- Meghalt Czirbus István. *Makói Újság*. 1944. január 5.
- Meghívó. *Vörös Hírlap*. 1919. április 19.
- Munkásdirektórium Makó város élén. *Makói Újság*. 1919. február 2.
- Ötöztendős makói vérvád. *Szeged*. 1923. december 19.
- PENYÁK JÓZSEF: Intelem a választókhöz. *Népköztársaság*. 1919. március 21.
- Reakciók, burzsoák. *Népköztársaság*. 1919. március 21.
- Rendeletek 43. A magyar közoktatásügyi miniszternek 1919. évi 1746. eln. számú rendelete. *Hivatalos Közlöny*. 11. sz. XXVII. évfolyam. Budapest, 1919. március 13.
- Rendezik a Püspök-kertet. *Vörös Hírlap*. 1919. április 20.
- SZÉKELY JÁNOS (1919): A székely nemzeti tanács. *Makói Újság*. 1919. január 26.
- SZOBOSZLAI IMRE (1919): Mi az? *Vörös Hírlap*. 1919. április 24.
- SZÖLLŐSI ANTAL (1885): Földeák. *Protestáns egyházi és iskolai lap*. 377-378.
- Tea-estély. Igen fényesnek ígérkező bál... Meghívó. *Népköztársaság*. 1919. március 21.
- Vásárhelyi Kálmán temetése. *Vörös Hírlap*. 1919. április 27.
- Vértanúk temetése. Gyászol a város. *Makói Újság*. 1919. február 2.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

19/28 Makó-belvárosi Gyülekezet irattára.

19/28 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

19/43 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára

19/55 Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

1919/16 Makó-Belvárosi Református Gyülekezet irattára.

1919/48. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

34/1919 Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve. 1919. január 5. Szeged- Csanádi Egyházmegyei Levéltár. Makó plébánia iratai (1733-1927), VI. 21. a.

345/1919 Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve. 1919. március 16. Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár, Makó plébánia iratai (1733-1927), VI. 21. a

9/1919. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. augusztus 1-jén tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve. 103/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. augusztus 25-én tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve. 111/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. december 20-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 170/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. február 10-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 22/1918 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. február 10-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 22/1918 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. július 28-án tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve. 79/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. november 24-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 161/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. október 22-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 153/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. szeptember 22-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 134/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1918. szeptember 8-án tartott presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve. 123/1918. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. február 12-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 35/1919 sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 6/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 5/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 23/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. január 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 17/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. március 26-án tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 64/1919 sz. XVIII. Jegyzőkönyv. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1919. március 5-én tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 45/1919. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Az 1921. május 1-jén tartott presbitériumi gyűlés jegyzőkönyve. 91/1921. sz. XVIII. Jegyzőkönyv 1918-1922. Makó-Újvárosi Református Gyülekezet irattára.

Jegyzőkönyv. Felvétellett Makón 1919. szeptember hó 3-án tartott református iskolaszéki ülésen. 19. szám. 1919/78. Makó-belvárosi Református Gyülekezet irattára.

Kivonat a makói ref. t[an]testület 1919. márc. 1-én Makón hozott ülésének jegyzőkönyvéből. 1919/34.

MNL CSML ML MVTI. 4609/1919.

MNL CSML ML MVTI. 2783/1919. *A makói aut. orthodox izr. hitközségi tagjainak 1919 évi húsvéti búza beszerzésének kimutatása.*

MNL CSML ML MVTI. 2783/1919. *Kimutatás a makói izr. hitközség azon tagjairól, kik az 1919 évben húsvéti kenyeret vesznek igénybe.*

MNL CSML ML MVTI. 608/1919.

MNL CSML ML MVTI. 6325/1919.

MNL CSML ML MVTI. 7230/1919. *Az országos Közélelmezési Hivatalt vezető Magyar Miniszter 175098/VIII- 1918.*

Tanügyi jelentés a makói református népiskolákról az 1918/1919 tanévben. I.29.i.121. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Kelte 1919. július 1. Összeállítója Székely János helyettes igazgató.

Vallásánári jelentés az 1918-1919. iskolaévről. A makói Szent István Király Plébánia irattára.

XVIII. Meghaltak 1916-1922. 1919. 39-41. szám. A makói Szent István Király Plébánia irattára.

Historia Domus Makó-Újváros. Makói Szent László Plébánia irattára.

BALIGA VIOLETTA LILLA

violalilla25@gmail.com

doktorandusz (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Művelődéstörténeti
Doktori Program)

A Milleniumi Országos Kiállítás és mulatónegyede, az *Ős-Budavára*

The Hungarian National Millenium Exhibition and Its
Entertainment District Called 'Ős-Budavára'

ABSTRACT

My study serves a dual purpose. It aims to present the social and cultural changes that took place in the last decade of the 19th century with the most thorough analysis possible. In the first half of the dissertation I analyze in more detail the development history of Pest-Buda between 1880–1873. We can see how three separate parts of the city have become, in a few years, one of the great powers of the world, with a population of one million. The breakthrough in the history of Budapest was clearly brought about by the possibility for the Hungarian capital to participate independently in world exhibitions. After the initial successes, the culmination was the national exhibition in 1896, commemorating the millennial anniversary of the founding of the state. In this exhibition, Hungary presented all the stages of economic and cultural development that eventually made it a world city. In addition to the Historical Major Group and the Present Major Group, other important key players in the exhibition were undoubtedly elements of an entertaining building complex erected in the vicinity of the exhibition space. Here, the visiting guests could relax from the fatigue of busy everyday life, while getting to know the central elements of Hungarian and Turkish, as well as various Western European cultures. The entertainment complex was attacked by many due to its popularity and although it was unprofitable throughout its operation, it brought a new color to the history of hospitality in Hungary, thanks to which it was worth three seasons before its demolition.

KEYWORDS

millenium; millenium anniversary; national exhibition; Ős-Budavára; hospitality

DOI 10.14232/belv.2021.2.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Baliga Violetta Lilla (2021): A Milleniumi Országos Kiállítás és mulatónegyede, az *Ős-Budavára*. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 2. 40–55. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Buda, Pest és Óbuda a 19. század első felében vidékies hangulatú önálló kisvárosok voltak. A lakók javarészt földszintes házakban éltek. Az utcák többsége kövezetlen volt, a ma ismert Nagykörút helyén pedig zöldségeskerteket létesítettek, amelyeket a Duna egyik mellékágának vizével öntöztek. A három városrész végül 1873-ban vált egységes településsé Budapest néven. A kormány intézkedéseinek köszönhetően megalakult a város központi közigazgatási rendszere, a lakosság szám pedig a századfordulóra már elérte az egymillió főt. A rohamos fejlődés eredményeként a régi utcákat kikövezték. Beindult a városi tömegközlekedés, aminek eredményeképpen kiépült az első villamoshálózat, valamint a vízellátást biztosító új vízvezetékrendszer is. Ennek köszönhetően hamarosan megjelent a háztartásokban a vezetékes víz. Az épülőfélben lévő magyar főváros rövid időn belül világvárosias jelleget öltött.¹

A kulturális élet fellendülésének dinamikája nagy hatást gyakorolt a fővárosi vendéglátás fejlődésének ütemére is. Megnyitották kapuikat a belvárosi kávéházak mintájára épült első külvárosi kávéházak. Ezek azonban korántsem voltak olyan népszerűek, mint a századelő életében központi szerepet játszó Arany Sas, Philosophus, Török Tsászárszár, illetve a Paradicsom, vagy a Pilvax.² Az újonnan épült vendéglátóhelyek – mint pl. a Két Pisztoly, a Jó Pásztor, vagy a Murgáts – elsősorban a feslett életű, pénzsóvár, szerencsevadász emberek találkozóhelyeiként váltak ismertté.³

A városépítészeti fejlődéssel párhuzamosan a kávéházi helyiségek lassanként a kulturális, szellemi és társasági élet fontos központjaivá váltak. A 19. század második felében Budapest gazdasági, kulturális és szellemi élete ugrásszerű fejlődésnek indult. Az 1880-as és 1890-es évtizedben nyílt színházak, előadó- és hangversenytermek, kiállítótermek, szerkesztőségek,

¹ SZENTES – HARGITTAY 1998. 12.

² SZENTES – HARGITTAY 1998. 11–12.

³ SZENTES – HARGITTAY 1998. 12.

kávéházak és éttermek rövid időn belül a főváros társadalmi életének fontos csomópontjaivá váltak. A korizlésnek megfelelően berendezett helyiségek lassanként teljesen kiszorították a korábban nagy népszerűségnek örvendő régi üzleteket a piaci versengésből.⁴

Az 1873-1914 között eltelt több, mint két évtized a kávéházak tündöklésének koraként vált ismeretessé. A korabeli sajtó büszkén emlékezett meg a városról, amelynek minden részében új kávéházi helyiségek nyíltak. 1896-ban Budapesten 591 kávéház és 409 kávémérés várta mindennap betérő vendégeit. Az átutazó turisták és a város lakossága joggal nevezte a fővárost a kávéházak városának. Az itt található irodalmi kávéházak a reformkort követően élték második virágkorukat.⁵

A kávéházak számának gyarapodása fontos mérföldkőnek számított a város fejlődéstörténetében. Más nagyvárosokhoz hasonlóan a Budapesten megforduló utazók is részletes útirajzokat és beszámolókat készítettek a születőben lévő fővárosról. A színes leírások mellett a nagyvárosok számára a világ- és egyéb kiállítások jelentették a másik legfontosabb bemutatkozási lehetőséget nemzetközi viszonylatban. Ezeknek az eseményeknek a korszak valamennyi nagyvárosa kiemelt jelentőséget tulajdonított.⁶

Az első kiállítások többnyire egy-egy iparág kiemelkedő tehetségeinek munkáit voltak hivatottak bemutatni. Ezek közül kiemelkedett az 1756-ban Londonban megrendezett iparkiállítás. Az eseményt országos szintű összejövételként harangozták be a korabeli sajtó híradásaiban, amelynek központi szereplői az Angliában megalkotott új találmányok voltak. Ezt követte az 1798-as párizsi kiállítás, amely már nemcsak bemutatni kívánta az ország legújabb ipari vívmányait. A kiállítás szervezői célkitűzéseikben megfogalmazták a piacszerzés igényét is termékeik számára.⁷

Az első nemzetközi szintű kiállítások megnyitására ismét Londonban és Párizsban került sor 1851-ben, majd 1855-ben. A század végére egyre több ország csatlakozott a kiállításrendezési kezdeményezéshez. Az ismert világvárosok sok esetben szervezték kiállításaik központi témáit valamilyen – a rendező városhoz köthető – jelentős évfordulóhoz. Így volt ez az 1893-ban Chicago-ban megrendezett kiállítás esetében is, amikor a kiállítás szervesen kapcsolódott Amerika felfedezésének 400. évfordulójához. Az 1893-as rendezvény több szempontból is újítónak számított. A viláckiállítások addig betöltött nevelő-oktató szerepe helyett mindinkább a szórakoztatás került előtérbe. Ettől kezdve a kiállítások központi elemei között gyakran szerepeltek nagyobb volumenű látványosságok is.

Magyarország – elsősorban az Ausztriától való függése miatt – a kiegyezés létrejöttéig nem szerepelhetett önálló pavilonnal a nemzetközi kiállításokon. Ennek ellenére azonban jónéhány itt készült termék aratott kiemelkedő sikert a nemzetközi közönség körében. 1851-ben, a londoni viláckiállításán, a Fischer Mór által bemutatott herendi porcelán elnyerte Viktória királynő tetszését, aki rendelt is néhány darabot a személyes készletébe. Miután Ferenc József császár 1867-ben aláírásával hitelesítette a kiegyezésről szóló törvényt, az ország immár viszonylagos önállóságban szerepelhetett a rendezvényen. Az 1873-as bécsi kiállításán pedig már – a rendező ország szervezői által díszvendégként meghívott – önálló államként vett részt.

⁴ SZENTES – HARGITTAY 1998. 11.

⁵ SZENTES – HARGITTAY 1998. 12

⁶ PESTI 2020. <https://mult-kor.hu/az-első-aranykor-budapest-a-századfordulon-es-a-millennium-idejen-20200706?pIdx=3> Letöltve: 2021.03.29. 17:00

⁷ SIMON 2016a. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/05/31/kiallitasok_itt-ott Letöltve 2021.03.30. 18:00

Az 1880-as és 1890-es években a kibontakozó sikersorozat átmenetileg megszakadt, mert Magyarország ezekben az években nem vett részt a világhiállításokon. Az országban ezekben az években az országos szintű kiállítások lebonyolításai kerültek a figyelem középpontjába. A kiállítók számára rendkívül fontos volt a hazai kiállításokon való minél eredményesebb szereplés. Az események a bemutatkozás mellett ugyanis versenyhelyzetet teremtettek az egyes iparágak kiállítói között. A szakmai zsűri által odaítélt díj, oklevél vagy érem jelentős mértékben befolyást gyakorolt az adott kereskedők és iparosok szakmai karrierjére és számos esetben az elismerés sarkallta a vevőket a vásárlásra, ezáltal megnövelve az érintett üzletág kereskedelmi bevételét is.

A hazai rendezvények előzményei egészen 1842-ig nyúlnak vissza, amikor Kossuth Lajos kezdeményezésére megszervezték az első nagyobb országos szintű ipari kiállítást. A tárlatnak a Vigadó épülete adott otthont. kiállítótérben összesen 213 kiállító termékét lehetett megismerni. A statisztikák szerint 14.000 látogató vett részt az eseményen. Ezt követően az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eseményei miatt egészen 1872-ig nem szerveztek újabb kiállítást az országban. Az első valóban országos figyelemre számot tartó kiállítás megszervezésére 1885-ig kellett várnia a magyar közönségnek.

A tárlatnak ebben az évben a Városliget adott otthont. A későbbiekben az 1896-os ezredéves országos kiállítás főpróbájaként elhíresült esemény – bár természetesen jóval kevesebb látványosságot vonultatott fel a milleniumi kiállításához képest – követendő példaként állt a későbbi kiállítás szervezők előtt. Az ország ezeréves fennállásának megünneplésére rendezett ünnepségsorozat csúcspontjaként emlegetett rendezvény színvonala ugyan meg sem közelítette a világhiállításokon megismert trendeket, országos bemutatóként mégis jelentős szerepet játszott abban, hogy bemutassa az ország gazdasági és kulturális életének korabeli újdonságait. A tárlat pavilonjainak otthont adó épületek közül mára csak néhány maradt épségben, amelyek azonban napjainkban is méltó emléket állítanak a 19. századi „boldog békeidőknek”.⁸

1. A MILLENIUMI ÜNNEPSÉGEK ÉS AZ EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS

A történészeket már az 1880-as évek elejétől kezdve foglalkoztatta a honfoglalás pontos idejének kérdése.⁹ Ezért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1882. október 17-én, a Magyar Tudományos Akadémiának címzett levelében felkérte a tudósokat, hogy állapítsák meg, mikor érkeztek meg az első magyar betelepülők a Kárpát-medencébe. Az Akadémia – eleget téve a felkérésnek – egy négytagú bizottságot állított fel a kérdés alaposabb megvitatására. A testület négy tagja – Botka Tivadar, Pauler Gyula, Salamon Ferenc és Szabó Károly – kutatásaik eredményeit egy 1883. január 25-én kiadott jelentésben tették közzé. Ebben hivatalosan is megállapították, hogy az első magyar népcsoportok Kárpát-medencébe való megérkezésének időpontja 888-900 közé eshetett. Az eredményeket a magyar kormány elfogadottnak, a kérdés tisztázására nyílt tudományos vitákat pedig lezártak tekintette. A honfoglalás kérdése majd csak a 19. század utolsó évtizedében került újra előtérbe.

⁸ SIMON 2016a. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/05/31/kiallitasok_itt-ott Letöltve 2021.03.30. 18:00

⁹ SZABÓ 1978. 500.

1891 októberében a Szapáry-kormány ülésének egyik napirendi pontjaként felvetődött a kérdés, milyen formában emlékezzen meg a főváros Magyarország fennállásának ezeréves évfordulójáról. Úgy vélték – hasonlóan a korábban látott külföldi példákhoz –, hogy az ország születése évfordulójának megünneplésére kiváló alkalmat adhat egy országos vagy világméretű kiállítás megszervezése, ahol a jeles esemény tiszteletére a legfontosabb iparágak képviselői felvonultathatnák legújabb termékeiket.¹⁰ A Képviselőház elfogadta a javaslatot, amit az 1892. évi II. tc.-be is belefoglaltak.¹¹

A kormány az ezredéves ünnepségsorozat központi eseményének szánt budapesti „országos nemzeti kiállítást” 1895-ben kívánta megrendezni. Az első tervek szerint a rendezvény fényét és jelentőségét emelendő, az ország vezetése nem az 1885-öshöz hasonló országos tárlatot akart rendezni. Nagyratörő terveik már egy grandiózus világkiállításról szóltak. Az elképzelések ellen számos felszólalásban tiltakoztak a parlamenti képviselők. Ezt a véleményt erősítette meg a későbbiekben a kiállítási törvénynek az ezredéves ünnepségekre vonatkozó része. A kapcsolódó miniszteri előterjesztés világosan fogalmazta meg az esemény küldetését: *»Az ezredik évforduló nemzeti ünnep, az ünneplésnek is nemzetinek kell lenni s így a kiállítás se legyen más... Egyesült erővel, benső lelkesedéssel fogjuk ezt a kiállítást rendezhetni, hogy megmutassuk minden kérdés nélkül, miszerint annyi balsors után a közgazdaság terén is haladtunk és tudunk felmutatni annyi eredményt, amennyi a szebb és jobb jövőbe vetett bizalmat megszilárdítani képes«.*¹²

Wekerle Sándor 1893 végén az államalapítás ezredik évfordulójával kapcsolatos miniszterelnöki rendeletében a korábbi miniszteri előterjesztésre támaszkodva pontosan meghatározza a milleniumi ünnepségek kormány által kitűzött valós céljait: *»A kormány felfogása szerint a rendezendő ünnepélynek a következő eszméket kellene kifejeznie: hálaadást az isteni gondviselésnek az ország ezerévi fennállásáért ; Magyarország ezredévi állami fennállásának a törvényhozás által való ünnepélyes constatalását, és méltatását; az ország hódolását törvényes királyának s ez által a nemzet és a fejedelem között fennálló válthatatlan kapocsnak feltüntetését, mely kapocs egyszersmind záloga leend Magyarország jövő felvirágzásának.«*

Az ezredéves kiállítást azonban végül anyagi okok és a meglehetősen rövidre szabott tervezési határidő miatt el kellett halasztani egy évvel. Az ország számára ma is legemlékezetesebb hazai tárlat megrendezésének időpontját az 1893. évi III. tc. végül 1896-ra módosította.¹³ Az ünnepség megrendezésének hivatalos törvénybe iktatására azonban 1896-ig várni kellett. Ebben az évben a parlamenti képviselők egy ünnepi ülés keretében elfogadták az államalapítás történészek által 1893-ban megállapított időpontját és kiadták a *„honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról”* szóló 1896. évi VII. törvénycikket. Emellett a képviselőtestület az 1896. évi VIII. tc.-ben rendelkezett a honalapítás ezredéves évfordulója alkalmából országszerte és a fővárosban felállítandó emlékművekről és a felépítendő épületekről. Az állami költségvetés a tervezett ünnepségek költségeire összesen 50.000 Ft-ot határozott meg.¹⁴

Az esemény megszervezésére felkért bizottság eredeti terveiből egy rendkívül nagyszabású, ám mégis hagyományörző országos kiállítás bontakozott ki. A tervezések előrehaladtával

¹⁰ A honfoglalás kérdésének napirendre kerüléséről ld. SIMON 2016b. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/01/miert_eppen_1896-ban_volt_millennium_ezredeves_almok_3_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

¹¹ Az 1892. évi II. tc. Az 1895. évben Budapesten tartandó országos nemzeti kiállításról 1892. 1

¹² A milleniumi ünnepségek céljával és küldetésével kapcsolatban ld. SZABÓ 1978. 500.

¹³ Az 1893. évi III. tc. Az országos nemzeti kiállítás költségeinek fedezéséről 1893. 1.

¹⁴ Az 1896. évi VI. tc. Az 1896. évi államköltségvetésről 1896. 1.

azonban egyre jobban mutatkozni kezdett az igény arra, hogy a tárlaton az ország legújabb gazdasági és kulturális eredményeinek bemutatása mellett a korábbi évtizedek örökségének megismertetésére is hangsúlyt kell fektetni, ezért a szervezők végül úgy határoztak, hogy a kiállítás pavilonjai két központi téma - egy jelenkori és egy történeti – köré fognak csoportosulni.¹⁵

A múlt és a történelem korábbi fontos eseményeinek bemutatására - a kiállítás programja szerint – a Történelmi Főcsoport mellett – egy látványos történelmi felvonulást is terveztek. Vágó Pál tizenkét pontos tervezete végül nem valósult meg, ám papíron fennmaradt az utókor-nak, így a mai kor történészei is pontos képet kaphatnak arról, hogyan kívánta reprezentálni a tervező a magyar társadalom múltjának dicsőséges eseményeit és magát a társadalmat.¹⁶

A történelmi felvonulás elmaradásának híre nagy port kavart a parlamentben is. A Képviselőház ülésén Holló Lajos függetlenségi képviselő – nem törődve a millenáris évére, a pártok között meghirdetett Treuga Dei-állapottal - a felvonulás elmaradása okán éles hangon bírálja a kormány intézkedéseit: *»Ez ünnepélyek sorozatából kihagyni minden olyan mozzanatot, a mely a nemzet történelmi múltjára, önállóságára, ezredéves alkotmányos életére bír vonatkozással, ez olyan eljárás, a melyet előzetesen is a legnagyobb mértékben el kell ítélnem . . . Nekem e terv . . . tetszik nemzeti szempontból, tetszik az ünnepélynek kiváló jelentősége szempontjából, mely ezáltal a maga közjogi fontosságát is annyira, a mennyire megnyerte volna.«*¹⁷ Interpellációjában gyávának és hazafiatlannak nevezi az ország vezetőit. Szavait az ellenzéki pártok egyetértő tapsa kíséri. Bár a rendelkezésre álló források nem közlik a Holló interpellációjára adott kormánypárti választ, az ellenzéki képviselő felszólalásából látható, hogy az 1848 és 1867 óta feszülő politikai ellentéteket az államalapítás ünnepe idejére sem tudták félretenni az egymással szembenálló pártok képviselői.

Az ünnepségsorozat megrendezésének kérdése időközben az egész nemzetet foglalkoztató ügygé vált. A tervezett történeti felvonulás elmaradása mellett a sajtóban napvilágot látott a hír, miszerint a kiállítás történeti részlegét a különféle előkészítő munkálatok elhúzóódása miatt a szervezők nem tudják majd befejezni a kiállítás megnyitásának tervezett időpontjáig. A sajtó munkatársait annyira megrémítették ezek az információk, hogy némelyik lap már a nemzet halálaként értelmezte az események esetleges elmaradását. A kialakult helyzetért a korabeli tudósítók természetesen az impotens, a szervezés lebonyolítására alkalmatlan kormányt tették felelőssé.

A sajtóban terjedő álhírek megcáfolásaként, a kormány utasítására az év során felavatják a hét millenáris emlékoszlopot, lerakják a kolozsvári Mátyás-szobor alapkövét, új múzeumok létesülnek felavatják a kontinens történetében addig egyedülálló első kisköfalatti vasutat, befejeződik a Vaskapu szabályozása és átadják a Ferenc József-hidat is. Emellett Budapesten az országos megemlékezésekkel egy időben, nemzetközi kongresszusok egész sora zajlott le. Ebben az évben a magyar főváros adott otthont pl. a távírókongresszusnak, emellett pedig helyszíne volt több bányászati kohászati és geológiai összejövetelnek is. A város haladását bemutató eseménysorozat sikerességére azonban rányomta bélyegét a város történetének múltja: sokan úgy vélték, az elnyomatás időszakának eseményei miatt a városfejlődés nem a kívánt mértékben valósult meg ezért Budapest nem lesz képes lépést tartani a nyugat-európai fővárosokkal.¹⁸

¹⁵ SZABÓ 1978. 500.

¹⁶ SZABÓ 1978. 571.

¹⁷ SZABÓ 1978. 502.

¹⁸ Az ünnepségek megrendezésének akadályairól ld. SZABÓ 1978. 502.

A kormánynak a szervezési előkészületek nehézségei mellett a kiállítás kivitelezésének technikai problémáival is szembe kellett néznie. Már a helyszín megválasztása körül is komoly viták adódtak a kormány és a szervezők között: eleinte úgy gondolták, hogy a kiállítás számára a legalkalmasabb környezetet Lágymányos Gellérthegy előtti területe tudná biztosítani. A döntés 1896-ban praktikus okokból mégis a Városligetre esett, hiszen a 11 évvel korábbi, 1885-ös Országos Általános Kiállítás helyszínén, a Tündérváros néven emlegetett területen már minden adott volt egy újabb sikeres rendezvény lebonyolítására. A kiállítótér közel 520 000 négyzetméternyi területén, mintegy 240 pavilon sorakoztatta fel a legújabb magyar termékeket.¹⁹

1896 májusa és októbere között két kiemelkedő emlékező ünnepségsorozatnak adott otthont a Városliget. Május 2-án, a kiállítás területén lévő Iparcsarnok előtti bíborpiros sátonál már reggel 9 óra után gyülekezni kezdtek a résztvevő meghívottak: az ünnepélyes megnyitón megjelentek a katonaság és a főpapság képviselői, de számos külföldi diplomata, magyar miniszter, és udvari főméltóság is ellátogatott a rendezvényre. Természetesen nem hiányozhattak a megjelentek soraiból a hazai és a külföldi sajtó képviselői sem. Mindenki árgus szemekkel figyelte a császári és királyi családot képviselő főhercegeket és főhercegnőket, valamint az őket követő királyi párt, akik háromnegyed 11-kor érkeztek meg a helyszínre. Az ünnepélyes megnyitót Dániel Ernő kereskedelmi miniszter beszédével kezdődött, aki szónoklata befejeztével felkérte Ferenc Józsefet, a kiállítás megnyitására. A király beszédét követően a *Millenniumi himnusz* dallamainak felcsendülése jelezte a kiállítás megnyitóját. Miután a ceremónia protokolláris része véget ért, az uralkodó megtekintette a kiállítás pavilonjait.

Aznap este az Operaházban díszelőadást tartottak az ezredéves évforduló tiszteletére. A társulat Erkel Ferenc *István király* című művét tűzte műsorára, majd az egésznapos program zárásaként a város épületeinek díszvilágításában gyönyörködhetett a közönség. Másnap, a meghívott magas rangú méltóságok részvételével zajlott le a Nagyboldogasszony-templomban a 11 órakor tartott hálaadó szentmise. A szertartás kezdetén Liszt Ferenc *Koronázási miséjének* átírata hangzott el a templom orgonistájának előadásában, az ünnepi istentiszteletet pedig Vaszary Kolos bíboros-hercegprímás celebrálta.²⁰

A grandiózus kiállítás naponta több ezernyi látogatót vonzott a Tündérvárosba. A kiállítás központi helyszínei az Iparcsarnok néven is ismert komplexum és a mellette található telek területén koncentrálódtak. Az Iparcsarnok volt a Jelen Főcsoport központi eleme, amely a gazdasági és ipari fejlődést volt hivatott bemutatni. Ezt az épületet eredetileg még az az 1885-ös országos kiállítás idejére építették. Az ezredéves kiállítás megnyitására szárnyait kibővítették, hogy alkalmas legyen valamennyi iparág termékeinek bemutatására. Estéknként a kiállítás sétautójával és annak világító szökőkútjával együtt ez volt a társasági élet egyik fontos központja. A pavilonok bezárását követően a közönséget a tér közepén álló Zenepavilonban muzsikáló zenészek játéka szórakoztatta.²¹ A szintén az 1885-ös országos kiállítás alkalmából felépült Királypavilonban

¹⁹ SIMON 2016d. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/03/a_tundervaros_ezredeves_almok_5_resz Letöltve 2021. 03.30. 18:00

²⁰ SIMON 2016c. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/02/egesz_budapest_illuminalva_volt_ezredeves_almok_4_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

²¹ SIMON 2016d. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/03/a_tundervaros_ezredeves_almok_5_resz Letöltve 2021. 03.30. 18:00

1896-ban Gerbeaud Emil cukrászati pavilonját rendezték be, a Műcsarnok pedig ebben az évben az egészségügyi vívmányokat mutatta be.²²

A kiállítás leglátogatottabb része azonban – talán éppen a sajtó által keltett kétségbeesett visszhang miatt – az igen hányattatott sorsú, de végül idejében elkészült Történelmi Főcsoport volt. A kiállítótér központi eleme a Hunyadi család vajdahunyadi várkastélyának mása volt, amelyet Alpár Ignác tervezett.²³ Az épületegyüttes feladata volt a Hunyadi korra jellemző legfontosabb építészeti stílusjegyek és a román és a gótikus építészet kulcselemeinek bemutatása, valamint itt lehetett megtekinteni a Mária Terézia korára jellemző barokk stílusban felépített épületeket is.²⁴

2. AZ ŐS-BUDAVÁRA MULATÓKOMPLEXUM

Az ezredéves országos kiállítás szervezői mindamellet, hogy kiemelt hangsúlyt fektettek az ország múltjának és jelenének pazar bemutatására, a kiállításához kapcsolódó események megszervezése során számoltak azzal is, hogy az ezeréves Magyarország milleniumának ünnepe, a jelentős mértékű sajtópropagandának és a kínált programok sokszínűségének köszönhetően, nagyszámú vidéki és külföldi vendégsereget csábít majd a fővárosba. Budapest illő módon készült a turisták fogadására. Ekkor született meg az első komolyabb - elsősorban amerikai és bécsi ihletésű - turisztikai látványosság. A nyári mulatóhelyet közvetlenül az ezredéves kiállítás helyszíneinek tőszomszédságában akarták felépíteni. Az Iparcsarnok területén felépült modern szórakozóhelyek mellett ez az épület a régi korok emlékeit idézte fel látogatói számára.

Az első tervek szerint a mulató épületegyüttese a középkori utcai hangulatot volt hivatott megidézni. Az épület megépítésének ötlete dr. Bossányi Iván budapesti ügyvédől származott. A javaslatot a kiállítás szervezői nagy lelkesedéssel fogadták. Bossányi 1895. január 11-én tárgyalásokat kezdett a kevés látogatót vonzó Állat- és Növényhonosító Társasággal, hogy megfelelő helyszínt biztosíthasson a jövődöbéli mulatókomplexum számára. A Társaság a – milleniumi kiállítást szervező bizottsághoz hasonlóan – nyitott volt az új ötletre. Azt remélték, hogy a mulatóépületben szervezett programok által több vendég keresi majd fel az állatkertet is, ezért támogatásukról biztosították az ötletgazdát és tiszteletteljes levélben engedélyt kértek a Székesfőváros Tanácsától egy – az Állat-és Növényhonosító Társaság területén létrehozandó – mulatóhelyiség létrehozására.

A benyújtott kérvény tanúsága szerint, a mulató épülete az állatkert területének északi részén épült volna fel, de Bossányi eredeti ötletétől eltérően nem a középkori társadalmi élet bemutatása, hanem a török kori Buda mindennapjainak rekonstrukciója állt volna a kezdeményezés középpontjában. Mindezt a tervezők a lehetőségekhez alkalmazkodva, korhűen mutatnák be az érdeklődő nagyközönségnek. A mulatónegyed területén álló kastélyban őrsgévtás szemtanúi lehetnek a nézők, a katonák török kori jelmezeket viselnének. A komplexum utcára nyíló részébe az építetők keleti stílusú bazárokat, éttermeket, kávéházakat álmodtak meg. Az Ős-Budavára a szórakoztatás mellett a külföldi világkiállítások mintájára már üzleti célokkal épült. A

²² SIMON 2016b. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/01/miert_eppen_1896-ban_volt_millennium_ezredeves_almok_3_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

²³ A Hunyadi család eredeti vajdahunyadi várkastélyának egy része, egy 1854-ben kiűtött tűzvészben megsemmisült.

²⁴ PESTI 2020. <https://mult-kor.hu/az-elso-aranykor-budapest-a-szazadfordulon-es-a-millennium-idejen-20200706?plx=3> Letöltve: 2021.03.29. 17:00

látogatók által vásárolt belépőjegyek árát a kérvényben foglaltak szerint a mulatóhely tulajdonosai a komoly anyagi gondokkal küszködő Állat- és Növényhonosító Társaság megsegítésére szeretnék volna felhasználni.

A tervezet a megszövegezést követően előbb a Kiállítási Bizottság, majd a Sétányügyi Bizottmány elé került véleményezésre. A kezdeményezést végül mindkét szervezeti egység támogatásáról biztosította. A Sétányügyi Bizottmány ugyan már ekkor kifejezte aggodalmát a lehetséges fakivágások miatt, ám végül a Székesfőváros Tanácsa a mulatókomplexum kitűzött céljait hazafias kezdeményezésnek ítélte, ezért az új komplexum számára kedvezményes adófizetési kötelezettséget szabott meg. A komplexum ötletgazdái a milleniumi kiállítás fél éve idejére tizenkét változatos program megszervezését vállalták, ami azt is jelentette, hogy átlagosan kéthetente valamilyen újdonsággal kellett szolgálniuk a közönségüknek. A főváros területén rendezett előadások és mutatóanyagok adókötelezettségének kiszabása az 1890-es években a városi rendőrhatalom hatáskörébe tartozott, ezért a rendőrkapitány utasítására a VI. kerületi Előljáróság parancsnoksága a helyi rezsidíjak megfizetése mellett kötelezte Ős-Budavára tulajdonosait a napi bevétel 5%-ának, a kerületi szegényalapba történő befizetésére.²⁵

A mulató ötlete tehát kedvező fogadtatásra talált a fővárosi vezetés köreiben, azonban a városban lakók közül többen nemtetszésüket fejezték ki a szórakozóhely megépítése miatt. Krausz Lajos iparosmester a hazai vendéglősök védelmében kelt fel az új kezdeményezés ellen. Véleménye szerint ugyanis a kisebb cégek jelentős bevételről estek volna el egy ilyen hatalmas mulatókomplexum létrehozása esetén, míg mások a török korra jellemző háremek betelepítésében láttak sürgősen megoldandó problémát. Sokan közülük ugyanis a „háremeket” az erkölcsi bűnök melegágyának tekintették. Az elégedetlenkedők hatására tehát Ős-Budavárát még a megépítése előtt komoly ostrom alá fogták, ám minden tiltakozás és panasz ellenére, a Székesfőváros tanácsa engedélyt adott a komplexum létrehozására.²⁶

Az ostromnak ezzel azonban korántsem szabtak gátat a kezdeményezést támogatók. Az ötletgazda, Bossányi Iván – bár hallott az elégedetlenkedőkről - 1895. augusztus 2-án szerződést kötött az Ezredéves Országos Kiállítás igazgatóságával, amelybe belefoglalták, hogy az Ős-Budavára a milleniumi kiállítás vendéglátó egységként fog működni. Krausz Lajos ekkor írásban is panaszt tett a komplexum megépítése ellen. A beadványt Latkóczky Imre belügyminisztériumi államtitkár elfogadta, így újra be kellett nyújtani a mulató létrehozására vonatkozó engedélykérelmet az államtitkárhoz, aki augusztus végén ismét elfogadta a tavasszal már jóváhagyott kérelmet. Nem sokkal az engedély megérkezését követően Bossányi 1895. október 17-én megalapította az Ős-Budavára Részvénytársaságot. A cégbíróság számára benyújtott társasági alapszabály részletesen közölte a társaság feladatait: *»a társaság célja az ezredéves kiállítás alkalmára Budapesten „Ős Budavára” cím alatt előállítandó látványos mulatóhely felépítése, berendezése és üzemben tartása.«*²⁷ A Társaság működését az alapszabály egy évben határozta meg. Induló alaptőkéje 500 000 korona volt.

Somossy Károly, a híres Somossy Orfeum igazgató-tulajdonosa hamarosan tudomást szerzett az új részvénytársaság terveiről, megfelelő tőke hiányában azonban nem tehetett ajánlatot Ős Budavára bérbevételére. Ehelyett viszont megpályázta a mulatóegység vezérigazgatói

²⁵ Az Ős-Budavára megalapításának előzményeiről ld. PERCZEL 2016. 281.

²⁶ PERCZEL 2016. 281-282.

²⁷ Az Ős-Budavára Részvénytársaságról ld. PERCZEL 2016. 282.

pozícióját.²⁸ A pályázatot azonban az Ős-Budavára Részvénytársaság megválasztott elnöke, Popper Ferenc műépítész elutasította. Somossynak küldött válaszában így indokolta döntését: „Nincs meg a bizalom mindenikünkben teljes mértékben az Ön személye iránt. Önnek kitűnő vállalata, jól menő üzlete van, de pénzét részben kártyára, részben nőkre költi. Nyílt titok, hogy Ön vagyontáji költött a mulatójában szereplő művésznőkre. Biztos értesüléseink vannak kártyacsatáiról is, ahol egy-egy éjszaka ezer és ezer forintok cserélnek gazdát.”²⁹

Somossy komoly sértésként könyvelte el az Ős-Budavára Részvénytársaság elutasító választását. A büszkeségén esett csorba kiköszörülésére elhatározta, hogy konkurens vállalatot alapít a mulatóval ellenében. Hamarosan engedélyt szerzett egy – a Lágymányos Holt-Duna ágának mentén felépítendő ellen-negyed létrehozására, amit „Konstantinápoly Budapesten” néven jegyeztetett be a városi cégbíróságon. Hasonlóan az Ős-Budavarához ez a mulató is 1896. májusában nyílt meg a nagyközönség előtt. Sajnos azonban a rendkívül kedvezőtlen földrajzi helyzet, a folyamatos szűnyoginváziók és a városközponttól való viszonylag nagy távolság miatt kevesen érdeklődtek a mulató iránt, ezért ez a vállalkozás hamar csődbe jutott.³⁰

Időközben kineveztek Ős-Budavára vezérigazgatóit is. A tisztséget hosszas versengés után Décsy László és Szekula Hugó megosztva nyerték el, a mulatóhely üzletvezető igazgatói székébe pedig Friedmann Adolf került. Ős-Budavára megépítése számára az Állat- és Növényhonosító Társaság végül mintegy 70.000 négyszögméternyi területet jelölt ki. Építésének költségkerete másfélmillió forintot emésztett fel az államkasszából.³¹ A mulató építési terveinek elkészítésére a főváros azt az Oskar Marmoreket kérte fel, aki a bécsi Práterben létrejött „lagúnavárost” is megálmodta.³²

A mulatónegyed terveinek elkészítésekor Marmorek Buda várának helyzetrajzát is alapul vette, amelyet 1686-os visszafoglalásakor készített az olasz műszaki tiszt, Luigi Ferdinando Marsigli ezredes.³³ Az épületek tavaszra készültek el, de komoly gondot okozott az építetőknek a komplexumhoz vezető útszakasz és a terület vízzel és világítással való ellátása, ezért a vezetőség ismételtén kérvényt intézett a Székesfőváros Tanácsához, amelyben támogatást kértek a Tanácstól az Állatkert felé vezető út Feszty-körképtől Ős-Budaváráig terjedő szakaszának, a milleniumi ünnepségek ideje alatt történő villanyvilágítással való ellátás pénzbeli támogatására. A Tanács természetesen biztosította segítségéről az építetőköt, ugyanakkor ennek néhány feltételét az építők nem tudták teljesíteni, ezért végül visszavonták a benyújtott kérelmet és elálltak a kivitelezéstől. Emellett el kellett intézni a telep megfelelő mennyiségű és minőségű vízzel való ellátását is. Az ezzel kapcsolatos beadvány a Székesfőváros Tanácsának 1896. március 10-én tartott ülésén került napirendre, ahol az a határozat született, hogy a leendő állatkerti mulató-telepet össze kell kapcsolni a Szondy és az Aréna úti, illetve az Artézi fürdő melletti vízhálózati főcsövekkel.

Az építkezések ekkor már javában folytak, a terület egyenetlensége miatt azonban az építetőknek egy újabb akadállyal kellett szembenézniük. A Budapest Főváros Levéltárában

²⁸ NIEMETZ 2004. 21.

²⁹ KOVÁCS 2009. 22–23.

³⁰ KOVÁCS 2009. 23.

³¹ NIEMETZ 2004. 21.

³² KOVÁCS 2009. 23.

³³ KOVÁCS 2009. 22.

fennmaradt feljegyzések tanúsága szerint »...kiigazítására és rendbehozására mintegy 600–800 (!) vasúti kocsi rakomány kavics szállításának szüksége állott be.«³⁴ Az útszakasz megjavítására vásárolt kavicsot a Nyugati pályaudvarról Ós-Budavarába vezető iparvágányon szerették volna a helyszínre viteni, ám a Székesfőváros Tanácsa nem engedte el a szállításért fizetendő vámot. Az építkezések során a mulató területére érkező vendégek biztonságára is kiemelt figyelmet fordítottak. Az e célból a területre kirendelt tűzország részére egy őrparancsnoki és egy legény-ségi őrszobát, illetve egy felszerelések tárolására alkalmas raktárat is létesítettek, amely tizenkét tűzoltó elszállásolására volt elég. A tűzoltók számára egyenruhákat is akartak kölcsönözni. A tűzoltóság parancsnoka embert nem tudott adni – mivel a létszámuk a rendes szolgálatra is kevés volt –, de vállalta, hogy kiválasztja a megfelelő személyzetet és biztosította szakszerű kiképzésüket, valamint egyenruhákkal, felszereléssel történő ellátásukat.

Az épületkomplexum felépítésének 1896. tavaszán történt befejezését követően, a vállalkozók elsőként a sajtó munkatársainak mutatták be az elkészült épületegyüttest, egy sajtótájékoztató telepbejárás keretében. A vendégeket a grandiózus látványosság elemei között Székula Hugó kalauzolta, aki részletesen kifejtette valamennyi kisebb épület összes funkcióját.

Szó esett a sajtótájékoztatón a leendő belépőjegyek áráiról is. Ós-Budavarába mindenki számára egységesen harminc krajcár volt a belépti díj, ami magában foglalta az aznap tartott előadásokra való belépés árát.³⁵ Az 1895. decemberének elején terjedő hírek – miszerint a látványosságok megtekintésére szóló belépőjegyek kizárólagos értékesítéséért a Milleniumi Utazási Ellátási Vállalat felel – igaznak bizonyultak.³⁶ Vendégekben nem volt hiány. A komplexum előzetes sajtóvisszhangjának köszönhetően sokan előre megvásárolták a belépőjegyeket. A tiltakozó felhangok ellenére olyan sokan voltak kíváncsiak a török világot bemutató épületekre, hogy hamarosan csak bérletek ellenében lehetett bejutni a területre. Az egész szezonra érvényes bérleteket 15 forintért lehetett megváltani. A katonaszterek bérlete ennél jóval kedvezményesebb áron, csak 10 forintért volt kapható. A jegyeket a milleniumi év első hónapjaiban a sajtón keresztül összetoborzott jegyszedők árúsították. A személyzethez tartoztak még a vendégeket kalauzolók szolgálk, az éttermekben dolgozó kisegítők és éjjeliőrök. A felvétel különös előnyt jelentett az írni-olvasni tudás, ezért sok pozícióba a már nyugdíjba vonult kiszolgált katonák kerültek.³⁷

A komplexumot az Ezredéves Kiállítással egy időben május 2-án nyitották meg délután öt órakor. Két módon lehetett a legegyszerűbben megközelíteni: kívülről a kiállítás V. főkapuján át juthattak be az érdeklődők a területre³⁸, a kiállítás egyéb látványosságait is megtekinteni vágyók pedig az erre a célra kiépített Várhídon keresztül közelíthették meg a mulatót. Ahogy a vendégek beléptek a keleti-török hangulatot árasztó mulatónegyed kapuján, rögtön érezhették, hogy itt egy új és eddig számukra ismeretlen kultúra tárul majd a szemük elé. A Várhíd tehát ezzel együtt szimbolikusan is határvonalat képezett az iszlám és keresztény, illetve a magyar és a török kultúra között. Emellett a látogatók beleszórtak egy addig számukra ismeretlen időszakba is, hiszen a híd a múlt és az akkori török haladás szimbóluma is volt egyben³⁹

³⁴ A mulatónegyed építéséről ld. PERCZEL 2016. 283.

³⁵ KOVÁCS 2009. 23.

³⁶ PERCZEL 2016. 282.

³⁷ A belépőjegyekkel kapcsolatos konfliktusról és a mulató megnyitásáról ld. PERCZEL 2016. 283.

³⁸ SIMON 2016e. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/08/milleniumi_szorakozasok_ezredeves_almok_7_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00

³⁹ KOVÁCS 2009. 23.

A komplexum mellett a Wulff Cirkusz kapott helyet, amely az egykori budavári Fehérvári kapu utánzata volt.⁴⁰ A masszív rácszatot korabeli ruhákba öltözött őrök nyitották meg a látogatók előtt. A kapualjban török lovas kapuőrnek öltözött szolga őrködött a látogatók biztonságáért.⁴¹ A kapu két oldalán egy-egy bástya állt, a bejárat jobb oldalán lévőben a tűzország, a bal oldalán lévőben pedig a rendőrség tagjait és az egészségügyi személyzet dolgozóit szállásolták el.⁴²

Az utcába belépve több, a kort híven megidéző helyiséget láthattak az érdeklődők. Volt itt Mátyás korabeli könyvkötő műhely, ahol névre szóló okmányt készítettek a betérő vendégek számára. A fontos levelek elküldésével sem kellett megvárniuk a látogatóknak a komplexum bezárását. A posta és táviráda itt is a látogatók rendelkezésére állt. A terület a bejárat után kiszélesedett. A Szent György térre lépve a terület bal oldalán a régi budai városháza mintájára felépített épület állt, amelynek földszintjét oszlopcsarnokkal díszítették, homlokzatán pedig címer díszelgett.

A városháza épületében a millenniumi ünnepségek alkalmából megnyitott kávéház várta vendégeit. A kávéház személyzete arról is gondoskodott, hogy vendégeik akár a szabad ég alá is kiülhessenek kávé fogyasztani. A tér közepén lévő török kioszkban Serly Lajos 72 tagú cigányzenekara szolgáltatja a talpalávalót. A muzsikuskor a kuruc kort idéző ruhában léptek a színpadra, repertoárjukban pedig kizárólag régi magyar nóták szerepeltek.

Ezen a téren állították közszemlére Haag Henriket, aki a kor orvosi szenzációjának számított, nyakbőrét felhúzza ugyanis akár az egész arcát el tudta takarni a kíváncsi szemek előtt. Mutatványának egyszeri díja mindössze 20 krajcár volt. A kávéház másik oldalán építették fel a Török Mulatót. Itt lépett fel a Namouna, Zora és Sulejka néven elhíresült táncsoport. Az előadás belépti díja a komplexum legdrágább látványosságai közé tartozott. Az egyórányi táncelőadásért egy forintot kértek a betérő vendégektől.⁴³

A téren állt egy romos állapotában felépített Mátyás templom is, amelyben jeruzsálemi képeket és a kis Jézust rejtő jászol ábrázolásait lehetett megtekinteni. A tér bal kéz felőli oldalán, egy kis vallon utcát mintázó területen állt a Dalcsarnok.⁴⁴ Az utca végén nyitotta meg kapuit a Szomjashoz elnevezésű kocsmá, ahol ritkaságszámba menő Dreher sörrrel kínálták a betévedt vendégeket. A jó hangulatról a Szent György térrel szemben kialakított Corvin tér pavilonjában fellépő katonazenekarok gondoskodtak.⁴⁵

A Dalcsarnok másik oldalán a skót Holden bábszínház társulata kapott helyet, akik naponta kétszer vadonatúj előadásokkal szórakoztatták közönségüket. A bábelőadásokkal párhuzamosan a Szent György téren léptek fel a különleges képességekkel rendelkező fakírok, Bheema Sena Prata és Ghopal Khrisna. Szerződésük szerint nyolcnaponta váltották egymást a színpadon. Esténként gyakran fellépett a Rocchi-Bassi nápolyi szerená-énekes csoport, valamint Rác Rudi cigányzenekara. Alkalmanként a mulató tulajdonosai az esti jó hangulat biztosítása érdekében albán táncosnőket is szerződtettek.⁴⁶

⁴⁰ SIMON 2016c. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/08/millenniumi_szorakozasok_ezredeves_almok_7_resz
Letöltve 2021.03.30. 18:00

⁴¹ KOVÁCS 2009. 23.

⁴² PERCZEL 2016. 283.

⁴³ A mulatónegyed Szent György-teréről ld. PERCZEL 2016. 285.

⁴⁴ KOVÁCS 2009. 23.

⁴⁵ PERCZEL 2016. 285.

⁴⁶ PERCZEL 2016. 287.

A Corvin téren állt a mulatónegyed szerb vendéglője, a Pezsgőcsarnok, illetve egy csonka tornyot mintázó épület is, ahol a magyar történelem legfontosabb eseményeit bemutató árnyképeket tekinthette meg az érdeklődő közönség. A téren elhelyezett nyitott színpadon cigányzenét hallgathattak a vendégek. A színpad mellett felállítottak egy kolbászgyárat is. A Dervis kapun átérve a Mecset térre jutott az érdeklődő vendég, ahol megismerhette a hamisítatlan török hangulatot. A komplexum legtávolabbi részén helyezték el az építők a Nagy Mecset és egy valódi minaret pontos mását, ahol török istentiszteleteket tartottak. A szertartások lebonyolításában dervisek, imámok és egy müezzin is részt vett. A mecset mellett építettek fel egy török stílusú ivókutát, illetve itt rendezték be a komplexum török kori bevásárlóutcáját, a bazárt. A keleti kereskedők és iparosok kiabálva csalogatták a standokhoz a vevőket, akiknek kézzel készített árukat kínáltak. A török kort idéző utcafronttal szemben kapott helyet a Parisiana névre keresztelt francia lebujs.⁴⁷

A Parisianába belépő látogatókat élőképek, a modern kort idéző elektronikus tánc, egy párizsi pantomim társulat és az olasz Carmencitta szórakoztatta, különösen nagy sikert aratott fürdőkádas „színházi” jelenetével. Itt lépett fel Thomson Dilkins, egy 234 centiméter magas, tagbaszakadt férfi, két szakállas hölgy és Aelvora, a féltettű nő társaságában. A tér végén gyönyörködhetett a közönség a csodálatosan megfestett Ujváry-körképben. A festmény a várfalról nézve nyújtott rálátást a Tabánra, a Dunára, a Gellért-hegyre. A kép másik felén a korábbi századok Pestjét is megörökítette a kép festője.⁴⁸

A mulató környékén lakók folyamatosan támadták a tulajdonosokat a szemérmetlen előadások és a túlszűfolttság miatt. A kerületi előljárárság képviselői a bejelentések alapján 1896. június 17-én vizsgálatot tartottak a mulatóban, aminek eredményeként szigorú szabályok betartására kötelezték az üzemeltetőket. Az újonnan bevezetett szabályok értelmében betiltották a tűzijátékokat és állandó tűzörségi felügyelet és őrszemélyzet biztosítását írták elő. A kijáratokat feliratokkal kellett ellátni, és ünnepségek alkalmával (vagyis minden este) nyitva kellett azokat tartani.⁴⁹

A bizottság 25.000 főre korlátozta az egyszerre a komplexumba beengedhető vendégek számát. Két hónapon belül a szomszéd telken berendezett „Népliget” és a vurstli bérlői közös levélben léptek fel a Székesfővárosi Tanács előtt az új komplexum ellen. Kérvényükben hangot adtak nemtetszésüknek, mert szerintük Ős-Budavára elvonja a többi szórakozóhelytől a közönséget, továbbá kifogást emeltek az ellen is, hogy Ős-Budavárában engedélyezett az idegen nyelvű produkciók bemutatása, miközben a vurstliban csak magyar nyelven lehetett énekelni. A beadványban volt némi igazság: a nézők elmaradoztak a régi mulatóhelyekről. Ennek tényét a vurstli felügyeletét ellátó VI. kerületi rendőrkapitány is megerősítette. A mutatványosok – jelentős bevételkieséstől tartva – arra kérték a Székesfőváros Tanácsát, hogy a konkurenciának számító Ős-Budavára tevékenységét korlátozzák és az idegen nyelvű produkciók bemutatását tiltsák meg. A Tanács ülésén újra a mulatókomplexum támogatása mellett foglalt állást, a kifogást emelő mutatványosok beadványát pedig elutasították.⁵⁰

⁴⁷ PERCZEL 2016. 285.

⁴⁸ PERCZEL 2016. 286.

⁴⁹ PERCZEL 2016. 287.

⁵⁰ PERCZEL 2016. 287.

1896 nyarának végén újabb Ós-Budavára-beli eseményekről cikkeztek a helyi lapok. A Fővárosi Közgyűlés Tanácsa szezon végén tartott ülésén komoly vita alakult ki a Városligetben felépített török világról. Kasics Péter bizottsági tag, felszólalásában a mulatót a botrányok melegegyaként emlegette. Kammermayer Károly polgármester a felszólalást követően ismét szigorú vizsgálatot rendelt el a mulatónegyedben. A botrány híre ekkor már az országközi képviselőkhöz jutott. Az országgyűlés ülésén, a mulatónegyed ellen interpelláló Hock János a belügyminiszterhez intézett kérdésében vallásgyalázasról beszélt. Perczel Dezső belügyminiszter válaszában kifejtette, hogy az ügy tudomására jutott és már megtette a megfelelő lépéseket Ós-Budavára tevékenységének megfékezésére.⁵¹

A belügyminiszteri utasítás értelmében a rendőrség kikérdezte a mulató vezetőségét a kérdéses esetről, a vezetőség azonban azt állította, nekik fogalmuk sem volt a mulató török kori látványosságokat bemutató részén folyó kétes üzelmekről. A rendőrségi meghallgatást követően az igazgatóság a főkapitánysághoz fordult. Beadványukban ígéretet tettek a kétes erkölcsi megjelenések megtiltására és a papi ruhákban való felvonulások megszüntetésére.

A hangos botrányok ellenére a kiállítás ideje alatt a mulató óriási forgalmat bonyolított. Úgy tűnt, a vállalkozás elsöprő sikert arat a vendégek körében.⁵² Ebben minden valószínűség szerint nagy szerepet játszott a mulatónegyed saját hivatalos programfüzete, amit a komplexum elnevezése után ugyanezre a címre kereszteltek a készítőik. A színes lap 1896. május 1-től október 31-ig naponta nyolc oldalon adott hírt a látogatóknak a szórakozónegyed aznapi programkínálatáról és figyelemreméltó látványosságairól.⁵³

Az új szórakoztatónegyed első szezonjának végén az épületek bérbeadásából keletkezett jövedelem összege 283 880 forintra rúgott, a megváltott belépőjegyekből befolyt bevétel pedig összesen 371 223 forint volt. Az italokért a látogatók összesen 50 912 forintot fizettek. A kiállítás idején összesen 33.000 szezonális és katonáknak szánt bérletet adtak el. A hivatalos bevételi számok ellenére a mulató az első év végén 644 565 forint veszteséget halmozott fel és ezzel a cég befektetőinek valamennyi induló tőkéje odaveszett. A második szezonnyitás előtt sor került a komplexum átépítésére is. Az Ós-Budavára Részvénytársaság távbeszélő-tűzjelző berendezéseket szereltetett az épületekbe. Az újabb befektetések azonban nem hoztak pozitív változást a mulató életében, amely egész működése alatt folyamatosan veszteséges volt, majd 1903-ban az épületeket véglegesen elárverezték.⁵⁴

ÖSSZEFOGLALÁS

A millenniumi kiállítás elsődleges célja Budapest 19. századi fejlődésének bemutatása volt, emellett megkísérelte felvázolni a városfejlődés jövőbeli lehetséges irányait. A három idősíkot a kiállítás tizenkét csoportból álló, két központi téma köré csoportosuló komplexumai voltak hivatottak jelképezni. Az ország múltját a kiállításon a Történelmi főcsoport reprezentálta, a jelent és a jövőt pedig a húsz kisebb csoportra felosztott Jelenkori főcsoport képviselte. A kiállítás az

⁵¹ A mulató körüli botrányokról ld. PERCZEL 2016. 290.

⁵² PERCZEL 2016. 291.

⁵³ KOVÁCS 2009. 22.

⁵⁴ PERCZEL 291–292, 300.

Iparcsarnok és a mellette lévő telek, valamint a ma Vajdahunyad váraként ismert épületegyüttes köré koncentrált. Ez a kastély adott otthont a korai Magyarország történetét bemutató kiállításnak. A teljes tárlat összesen 240 pavilonban mutatta be az ország legfontosabb gazdasági és kulturális eredményeit felvonultató termékeket.

A kiállításon részt vevő több tízezer vendéget a kiállítás ideje alatt a szórakozás és a kikapcsolódás lehetőségei vonzották a Tündérvárosként ismert Városligetbe. Az államalapítás ezredéves évfordulójára létesített központi szórakozóhely napi 20-30.000 főnyi látogatói sereget vonzott. A vendégek roppant érdekesnek találták a török kori kultúra elemeit, mivel a török kort bemutató épületegyüttesben egy időre kiszakadhattak a jelen sokszor keserű világából. A komplexumban felállított török bazár segítségével megismerhették a török kultúra egy számukra addig ismeretlen szeletét, a Nagy Mecset istentisztelein bepillantást nyerhettek az iszlám vallás titkaiba, a vendéglátóhelyiségekben pedig jó hangulatban, a napi gondoktól megszabadulva költhették el ebédjüket és megkóstolhatták a hamisítatlan török kávé vagy a kuriózumnak számító sört.

A negatív megnyilvánulások természetesen az Ős-Budavára mulatókomplexumot sem kerültek el. A többi fővárosi mulatóhely tulajdonosai – talán a mulatóhely népszerűségéből fakadó irigységből, talán a bevételkieséstől való félelemből – folyamatosan támadták a komplexum tevékenységét. Sokan egyenesen a bűn melegágyának tartották. A Parisiana mulatóban és a „háremekben” látott prostitúció miatti állandó támadásoknak köszönhetően a mulatónegyed bevételei az első szezont követően rohamosan csökkentek. A második és harmadik szezon idején a negyed tulajdonosai infrastrukturális fejlesztésekkel igyekeztek több vendéget szerezni az Ős-Budavárának. A kényelmi szolgáltatások színvonalának emelése mellett szerették volna a komplexum teljes területére bevezetni a segélyhívó rendszert, ezzel is emelve a mulatóhely biztonságát, ám a Székesfőváros Tanácsa a segélyhívó vonal kiterjesztésének anyagi támogatására vonatkozó beadványt elutasította. Végül Ős-Budavára tulajdonosai 1903-ban elárverezték a területet. A 20. század elején végül itt épült fel a Budapesti Vidámpark.

Ős-Budavára – amint láthattuk – sok támogatót és sok ellenséget szerzett magának fennállása alatt. A legnagyobb ellenszenvet nyilvánvalóan a városban lévő többi vendéglátósból váltotta ki, akik a modern komplexumot látva attól féltek, elveszthetik kialakult vendégkörüket. A mulatónegyed a prostitúció kora-újkorai és újkorai formáinak engedélyezése miatt az Ős-Budavára sok esetben került a hatóságok figyelmének kereszttüzébe. Az ott folyó kétes események miatt sokan „bűnbarlangnak” tekintették. Ennek ellenére mégis elmondhatjuk, hogy ez a komplexum volt az ország történetének legfantasztikusabb központi vendéglátóegysége. Helyiségeiben mindenki megtalálhatta a kedvére való szórakozást, hiszen a színházi előadásokon, zenés koncerteken, táncelőadásokon túl, különböző – addig kevésbé ismert – egyéb mutatványokkal is találkozhattak a nézők. Ilyen volt pl. az indiai fakírok vagy a „testét áruló” 234 cm magas Thomas Dilkins produkciója. A sokszínű programot kínáló vendéglátóegység régmúlt emlékeit a modern korizlés vívmányaival kombinálva, addig ismeretlen új élményeket nyújtott látogatói számára, amit sem korábban sem később nem tudott felülmúlni egyetlen más rendezvény sem. Az Ős-Budavára ezáltal a 19. századi kulturális és társasági élet egyik legfontosabb szimbólumává vált.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az 1892. évi II. tc.* Netjogtár 1892. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89200002.TV&targetdate=&printTitle=1892.+%C3%A9vi+II.+t%C3%B6rv%C3%A9ny cikk&referer=1000ev> Letöltés ideje: 2021.04.01. 19:00
- Az 1893. évi III. tc.* Netjogtár 1893. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89300003.TV&targetdate=&printTitle=1893.+%C3%A9vi+III.+t%C3%B6rv%C3%A9ny cikk&referer=1000ev> Letöltés ideje: 2021.04.01. 19:00
- Az 1896. évi VI. tc.* Netjogtár 1896. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89600006.TV&targetdate=&printTitle=1896.+%C3%A9vi+VI.+t%C3%B6rv%C3%A9ny cikk&referer=1000ev> Letöltés ideje: 2021.04.01. 19:00
- KOVÁCS PÉTER (2009): Pestnek Ősbudavára se (volt) jó! *Budapest* 32. évf. 5. sz. 22–25.
- NIEMETZ JÓZSEF (2004): Konstantinápoly Budapesten. A lágmányosi Isztambul és alapítójának regénye. *Éremtani Lapok* 12. évf. 87. sz. 21–24.
- PERCZEL OLIVÉR (2016): Az Ős-Budavára mulatónegyed története, 1896–1907. *Tanulmányok Budapest múltjából* 41. (https://epa.oszk.hu/02100/02120/00041/pdf/EPA02120_tbm_2016_41.pdf) Letöltés ideje: 2021.03.25. 12:30
- PESTI MONIKA (2020): Az első aranykor: Budapest a századfordulón és a millennium idején *Múltkor* 2. sz. <https://mult-kor.hu/az-elso-aranykor-budapest-a-szazadfordulon-es-a-millennium-idejen-20200706?pid=3> Letöltve: 2021.03.29. 17:00
- SIMON BERNADETT (2016a): *Kiállítások itt-ott* – Ezredéves álmok, 2. rész. Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/05/31/kiallitasok_itt-ott Letöltve 2021.03.30. 18:00
- SIMON BERNADETT (2016b): *Miért éppen 1896-ban volt Millennium?* – Ezredéves álmok 3. rész Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/01/miert_eppen_1896-ban_volt_millennium_ezredeves_almok_3_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00
- SIMON BERNADETT (2016c): „...egész Budapest illuminálva volt” – Ezredéves álmok, 4. rész. Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/02/_egesz_budapest_illuminalva_volt_ezredeves_almok_4_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00
- SIMON BERNADETT (2016d): *A Tündérváros* – Ezredéves álmok 5. rész Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/03/a_tundervaros_ezredeves_almok_5_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00
- SIMON BERNADETT (2016e): Millenniumi szórakozások – Ezredéves álmok 7. rész Nemzeti könyvtár blog https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/06/08/millenniumi_szorakozasok_ezredeves_almok_7_resz Letöltve 2021.03.30. 18:00
- SZABÓ DÁNIEL (1978): A milleniumi ünnepek. *Világosság* 19. évf. 8-9. sz. 500–506.
- SZENTES ÉVA – HARGITTAY EMIL (1998): *Egy kis történet*. In Szentes Éva – Hargittay Emil: Irodalmi kávéházak Pesten és Budán. Budapest, Universitas Kiadó. 7–17.

TOMKÓ ZOLTÁN

zoltan.tomko93@gmail.com
történész

Kalapács és üllő között: Christian Schesaeus *Ruina Pannonica*-ja

Between Hammer and Anvil: The *Ruina Pannonica* of Christian Schesaeus

ABSTRACT

In 1571, Christian Schesaeus (1535?–1585) published his most important work, the four-book historical account entitled *Ruina Pannonica*, in Wittenberg. This verse work covers the history of Hungary from 1540 until 1552. The Wittenberg edition also contains the three-book *Historia de bello Pannonico* about Suleiman I's final campaign in Hungary, which took place in 1566. Centuries later manuscripts were found containing five books which were identified as books V-VIII and XII of the *Ruina Pannonica*. Josef Trausch proposed that the apparently missing books IX-XI were in fact the three books of the *Historia de bello Pannonico*. István Hegedűs even asserted that from the beginning Schesaeus wanted to write a great *epos* in twelve books on the model of Vergil's *Aeneid*, centering around the life and rule of John II (1540-1571). He also viewed Schesaeus as a precursor of transylvanianism. On the basis of these assumptions, Ferenc Csonka, the editor of the Schesaeus corpus, published a twelve-book edition of the *Ruina Pannonica*. Péter Kulesár argued that this editorial decision was problematic on several grounds, holding that while Schesaeus did have the intention of expanding his work, he never completed this project. In this paper, I argue that the four books of the *Ruina Pannonica* published in Wittenberg constitute a complete work with its own cohesive message and objectives, that the original idea has certainly not been to write a long work covering the period from 1540 until 1571 and concentrating on John II, who was still alive when the work was written, and that Schesaeus can hardly be considered a precursor of transylvanianism.

KEYWORDS

historiography, humanism, transylvanianism

DOI 10.14232/belv.2021.2.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Tomkó Zoltán (2021): Kalapács és üllő között: Christian Schesaeus *Ruina Pannonica*-ja. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 2. 56–71. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Bár a 16. század viharos eseményei hatására Magyarországon többen is koruk történetének megírására adták a fejüket, az elkészült, a korábbi korokhoz képest kifejezetten nagyszámú művek többsége kiadásra nem került és évszázadokig csak kéziratként létezett. Ez alól kivételt képez a 16. század egyik legelhanyagoltabb humanista szerzőjének, a medgyesi származású Christian Schesaeusnak (1535?–1585) verses formában megírt kortörténeti munkája, mely még a szerző életében megjelent.¹ A Wittenbergben 1571-ben kiadott kötet két részből áll, egyrészt a *Ruina Pannonica* négy könyvből (*Rvinae Pannonicae libri qvatvor: continentes statvm reipvb: et religionis in Vngaria, Transylvania vicinisque regionibus imperante Ioanne Secundo Electo Rege Vngariae*), mely Szapolyai János 1540-ben bekövetkezett halálától az egri vár 1552-es sikeres védelméig tárgyalja az eseményeket, másrészt pedig ennek mintegy kiegészítéseként a *Historia de Bello Pannonico* három könyvből (*Historia de bello Pannonico Solymanni Imperatoris Turcorum vltimo, Iulae et Zygethi expugnationem continens*), mely I. Szulejmán szultán utolsó, 1566-os magyarországi hadjáratának történetét meséli el.² A borítón szerepel még egy rövid idézet Jeremiás könyvének ötödik fejezetéből, maga a kötet pedig a *Ruina Pannonica*-n és a *Historia de Bello Pannonico*-n kívül tartalmaz még egy verses ajánlást Forgách Ferenc erdélyi kancellárnak, egy Báthory István erdélyi vajdának címzett ajánlólevelet, valamint néhány más, szintén erdélyi szerzők tollából származó rövid verset, melyek egy ógörög vers kivételével mind latinul íródtak.

¹ A szerző életével kapcsolatban az eddigi legteljesebb áttekintés a Csonka Ferenc-féle kritikai kiadás bevezetéseként jelent meg: CSONKA 1979. 11–17.

² SCHESAEUS 1571.

Schesaeus *Ruina Pannonica*-ja egy második kiadást is megért a 18. század végén a *Scriptores Rerum Transsilvanarum* sorozat részeként.³ Joseph Karl Eder 1797-es nagyszzebeni kiadásának alapja ugyan a wittenbergi kiadás volt, de Eder csak a *Ruina Pannonica* négy könyvét jelentette meg, minden mást pedig elhagyott. Ez nem csak az 1571-es kötet végén található verseket és a *Historia de bello Pannonico*-t érinti, hanem a Forgáchnak és Báthorynak írt ajánlásokat, valamint a borítón megadott Jeremiás-idézetet is. Ezek helyett viszont a nagyszzebeni kiadás tartalmaz egy bevezetőt a szerző életéről és az akkoriban ismert műveiről, a műhöz fűzött történelmi és filológiai jegyzeteket, valamint egy Erdély történelmével és közjogi helyzetével kapcsolatos tanulmányokat és dokumentumokat magában foglaló függelék.

Az Eder-féle kiadás is jól mutatja, hogy a két költeményt, bár eredetileg ugyanabban a kötetben jelentek meg, különböző címük és tematikájuk miatt egymástól független műveknek tekintették még kétszáz évvel eredeti megjelenésük után is. Ezt a helyzetet a későbbiekben alapvetően változtatta meg egy a 17. században élt medgyesi származású lelkész és történétíró, David Hermann kéziratban fennmaradt *Transylvanicarum Rerum Annales Ecclesiastici* című munkája, melyben Schesaeus műveivel kapcsolatban a következőket állítja:

„Scripsit inter varia Epigrammata, et Pannonicarum Ruinarum libros duodecim: e quibus sex Witeb. missos, ibidem typis publicavit non sine laude: reliquos sex occasione publica legationis in Poloniam per Magnificum Kendium Stephano Regi obtulit Anno 84, Anno sequente 1585 fatis concessit. Vir apud posteros non tacendus.”⁴

Hermann szerint tehát Schesaeus irodalmi hagyatéka többek között epigrammákból, valamint a *Ruina Pannonica* tizenkét könyvből áll. Ebből hatot Wittenbergben kiadottak, a maradék hatot pedig egy lengyelországi követség alkalmával küldte el 1584-ben az akkor már lengyel király Báthory Istvánnak, majd egy évvel később elhunyt. Alighanem Johann Seivert – aki egyébként Eder kortársa volt – akadt rá először erre az utalásra, melyet meg is említ 1785-ös Pozsonyban megjelent művében, így tehát maga az információ már tizenkét évvel Eder kiadása előtt is elérhető volt. Azt viszont fontos megemlíteni, hogy maga Seivert Hermann közlését tévesnek tartotta és csak annyit fűzött hozzá, hogy a *Ruina Pannonica*-nak Wittenbergben nem hat, hanem csak négy könyve jelent meg.⁵ Hermann közlését egyébként Eder is ismerte, de – talán Seivert hatására – szintén úgy vélte, hogy Wittenbergben csak négy könyv jelent meg, a *Historia de bello Pannonico* három könyvét pedig önálló műnek tekintette.⁶

Ez a helyzet úgy száz évvel később is csak részben változott meg. Josef Trausch, az erdélyi német írókkal foglalkozó *Schriftsteller-Lexikon* szerzője nem csak a Wittenbergben megjelent könyveket ismerte, hanem a kéziratban fennmaradt V-VIII. és XII. könyvet is. A mű tartalma alapján a hiányzó IX-XI. könyvnek az 1566/67-es eseményeket kellett volna tárgyalnia, ezért Trausch arra a következtetésre jutott, hogy ezek a részek nem vesztek el, hanem valójában a már Wittenbergben kiadott *Historia de bello Pannonico* három könyve felel meg a *Ruina Pannonica* IX-XI. könyvének.⁷ Bár a *Schriftsteller-Lexikon* Schesaeusszal is foglalkozó harmadik kötete elvileg már 1871-ben kiadásra került, Michael Albert 1873-as *Ruina Pannonica*-tanulmányában

³ EDER 1797.

⁴ Idézi SZEKFŰ 1906. 322.

⁵ SEIVERT 1785. 364.

⁶ EDER 1797. Notitia literaria 3.

⁷ TRAUSCH 1871. 171–173.

azt írja, hogy Trausch lexikonjának harmadik kötete addig még nem jelent meg,⁸ így annak Schesaeus-cikkét nem olvasta. Ebből kifolyólag Albert csak az Eder-féle négy könyvet ismerte, elemzése is csak ezekre vonatkozik, Schesaeus műveinek felsorolása közben megemlíti viszont, hogy van még hat másik könyv is, mely a Trausch-hagyatékban, annak katalógusa alapján, megtalálható.⁹ Trausch fia valóban megjelentette az édesapja hagyatékának katalógusát, de ebben én azt találtam, hogy Trauschnak a *Ruina Pannonica* V–XII. könyvéből volt egy példánya, tehát nem hat, hanem nyolc másik könyvről van szó.¹⁰ Erős viszont a gyanúm, hogy Albert egyszerűen összekeverte a katalógusban olvasottakat David Hermann közlésével.

Több mint harminc évvel később Szekfű Gyula vette elő újra a kéziratok kérdését, aki a Trausch által említett három Schesaeus-kézirat egyikét alaposabban is megvizsgálta. Ez a kézirat a szintén medgyesi származású történetíró Matthias Miles sajátkezü másolata volt, aki a 17. század második felében saját történeti munkájához, a *Siebenbürgischer Würg-Engelhez* gyűjtött anyagot, melynek eredményeként egy különböző történelmi témájú szövegekből álló gyűjtemény jött létre, és ennek egy darabja az öt könyvből álló *Cohaerentia cum superioribus* című mű. A szerző nincs feltüntetve, ráadásul az első könyvnek még külön címe sincs, csak egy rövid tartalomjegyzéke. A második könyv címe *Liber Ruinae Pannonicae*, a harmadiké *Ruinae Pannonicae Liber Septimus*, a negyediké *Ruinae Pannonicae Liber Octavus*, az ötödiké pedig *Ruinae Pannonicae Liber Duodecimus*.¹¹ Az öt könyvből tehát az utolsó három legalább címében egyértelműen a *Ruina Pannonica* VII., VIII. valamint XII. könyveként van feltüntetve. Miles gyűjteménye utóbb Ederhez került, akinek 1797 után Michael von Heyendorff medgyesi polgármester révén tudomására jutott, hogy valóban léteznek kéziratként fennmaradt további könyvek, melyekhez igyekezett hozzáférni. A Miles-gyűjtemény öt könyvét – kéziratossá bejegyzése alapján – maga Eder is Schesaeus munkájának tartotta, ugyanúgy mint később Trausch.¹² Szekfű összehasonlította a Wittenbergben kiadott könyveket a kéziratossal anyaggal nyelvi és filológiai szempontok alapján és szintén arra a következtetésre jutott, hogy Schesaeus a szerző. Trausch azon elképzelését is elfogadta, hogy a hiányzó három könyv a *Historia de bello Pannonico* három könyve. Szekfű mindenesetre arra is felhívta a figyelmet, hogy a kéziratossal szöveg interpolált, amit ő Milesnek tulajdonított. Úgy gondolta, hogy Miles plágiumot követett el és a kéziratossal könyveket szó szerint németre fordítva adta közre saját munkájában. Szekfű végül arra is rámutatott, hogy a kéziratossal könyvek a tartalomjegyzékek alapján nem teljesek, mert hiányzik például Kendi Anna története és a XII. könyv vége. Szekfű maga úgy vélte, hogy a kézirat, amelyet Miles lemásolt, már eleve hiányos volt, tehát nem ő hagyott el részleteket.¹³

Tíz évvel később jelent meg Hegedűs István tanulmánya, aki a Szekfű által megkezdett munkát folytatta. Ő is összehasonlította a kéziratossal könyveket Miles történeti munkájával, de részben eltérő eredményekre jutott. Abban egyetértett ugyan Szekfűvel, hogy a Miles-féle kézirat interpolált, és hogy ez magának Milesnek köszönhető, de a plágium vádját vitatta. Szerinte ugyanis Miles nem szóról szóra fordított, hanem művét több forrásból merítette, melyeket át

⁸ ALBERT 1873. 13.

⁹ ALBERT 1873. 14.

¹⁰ TRAUSCH 1872. 12.

¹¹ SZEKFŰ 1906. 323.

¹² SZEKFŰ 1906. 332; 324.

¹³ SZEKFŰ 1906. 323–332.

is dolgozott.¹⁴ Hegedűst mindazonáltal az a kérdés is foglalkoztatta, hogy vajon milyen szövegváltozatot rejt a többi kézirat. Ő maga hármat ismert, a Miles-féle másolatot és még két másikat, melyek közül az egyiknek mindössze a tartalomjegyzékét látta. A másik kézirat, illetve a harmadik tartalomjegyzéke alapján viszont arra a következtetésre jutott, hogy a fellelhető kéziratok alapja a Miles-gyűjtemény darabja.¹⁵ Trauschhoz és Szekfűhöz hasonlóan Hegedűs is elfogadta Hermann közlését és úgy vélte, hogy Schesaeus kezdetől fogva egy tizenkét könyvből álló nagyszabású eposzt tervezett Vergilius példáját követve. Hegedűs szerint a mű tárgya János Zsigmond uralkodása, mely egybeesik a Schesaeus által elbeszélte időszakokkal (1540–1571), Schesaeusban pedig már a transzilvanizmus egyik korai előfutárát vélte felfedezni. Arra a kérdésre, hogy az első négy könyvet a szerző miért adta ki a IX–XI. könyvvel együtt, az volt a válasza, hogy az események aktualitása miatt, mert így próbálta műve iránt az érdeklődést felkelteni.¹⁶

Mindezek után felvetődik a kérdés, hogy Csonka Ferenc 1979-es kritikai kiadásában hogyan szerepel a *Ruina Pannonica*. Csonka ugyanazt a két kéziratot ismerte, mint amit maga Hegedűs is személyesen látott, tehát a kéziratok könyvekkel kapcsolatban a Miles-féle gyűjtemény példányától eltérő szövegváltozatot nem ismert, a kritikai kiadásban pedig a feltételezett tizenkét könyvet egyetlen egy művé állította össze.¹⁷ Kulcsár Péter a kiadásról írt recenziójában dicsérte ugyan a Csonka által elvégzett munka magas színvonalát és a rengeteg belefektetett munkát, de több alapvető kifogása is volt. Az egyik az volt, hogy egy kritikai kiadásnak lényegében a korábbi kutatásokra kellene épülnie és azok mintegy összegzése kéne hogy legyen. Ezzel szemben a Csonka-féle kiadás nem a korábbiak összegzése, hanem inkább csak kiindulópontja lehet a további kutatásoknak, hisz kérdéses, hogy mennyiben lehet egyáltalán Schesaeus-kutatásról beszélni. Kulcsár szerint ugyanakkor a *Ruina Pannonica* Wittenbergben kiadott és a csak kéziratként fennmaradt részeknek összeillesztése és *Ruinae Pannonicae libri duodecim* címen való közlése különösen problémás. Úgy vélte, hogy a szerző ugyan utólag bővíteni akarta a *Ruina Pannonica*-t, de ezzel haláláig nem készült el, a mű tehát nincs kész, és Csonka a különböző formában ránk maradt könyveket egy olyan szerkezetbe kényszerítette, amely így nem alkot egységet. Kulcsár leginkább a strukturális hiányosságokat emelte ki, például azt, hogy a mű vége nincs befejezve, vagy hogy Schesaeusnak a wittenbergi kiadásban megjelent két szerzeménye, a *Ruina Pannonica* és a *Historia de bello Pannonico* befejezett és önmagukban egységet alkotó művek, amelyeket a szerzőnek még át kellett volna alakítania, hogy az utólag megírt részekkel összeillessze. Kulcsár végezetül azt is megemlítette, hogy a filológiai munka sem tekinthető még befejezettnek, hisz a szöveg köztudottan interpolált, valamint egy kritikai kiadásnak minden szövegváltozatot figyelembe kellene vennie, ez az összevetés viszont a *Ruina Pannonica* esetében nem történt meg.¹⁸

Kulcsár Péter recenziója nem váltott ki nagy visszhangot, ennek ellenére úgy vélem, hogy felvetései még mindig aktuálisak, hisz továbbra sincs a *Ruina Pannonica*-nak olyan kritikai kiadása, amely tényleg minden szövegváltozatot figyelembe venne. Lényegében még az sem

¹⁴ HEGEDŰS 1916. 9–11.

¹⁵ HEGEDŰS 1916. 11–13.

¹⁶ HEGEDŰS 1916. 15–18.

¹⁷ CSONKA 1979. 22–24.

¹⁸ KULCSÁR 1980.

tisztázott, hogy hány kézirat létezik egyáltalán, és a Schesaeus-kutatással kapcsolatban sem történt túl sok előrelépés. Mindemellett az egyik legfontosabb kérdés továbbra is az, hogy mi volt Schesaeus eredeti koncepciója a *Ruina Pannonica*-val kapcsolatban, vajon eleve egy nagyszabású, tizenkét könyvből álló eposzt tervezett-e Vergilius példáját követve, de már a transzilvanizmus szellemében, vagy pedig különálló, befejezett, önmagukban egységet alkotó műveknek tekinthetőek-e a *Ruina Pannonica* és a *Historia de bello Pannonico*, melyeket a szerző utólag a köztes részeket kiegészítve, valamint az események elbeszélését 1566 után is folytatva egy nagyobb lélegzetű, verses formában megírt történeti elbeszéléssé kívánt átdolgozni, melyet azonban haláláig nem fejezett be.

Úgy vélem érdemes Hegedűs elképzelését kiindulópontként használni, miszerint Schesaeus példaképe kezdettől fogva Vergilius volt, és hogy a tizenkét énekből álló mű középpontjában János Zsigmond élete és uralkodása áll. Az valóban igaz, hogy a wittenbergi kiadás és az öt kézirat ének együtt az 1540-től 1571-ig tartó időszak eseményeit tárgyalják, amely egybeesik János Zsigmond életével és uralmával. Az viszont, hogy kezdettől fogva ez lett volna Schesaeus elképzelése, már csak azért is kérdéses, mert a wittenbergi kiadás 1571-ben jelent meg, abban az évben, amikor János Zsigmond meghalt. Már emiatt is elég valószínűtlen, hogy Schesaeus az utolsó Szapolyai halála után úgy döntött, gyorsan megírja az uralkodásának történetét tizenkét könyvben, még ugyanebben az évben elkészült hét könyvvel, melyeket aztán külföldön sikerült is megjelentetnie, miközben a maradék öt könyvvel élete hátralévő tizennégy éve alatt sem készült el teljesen. Ezzel szemben magát a művet vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a *Ruina Pannonica* Wittenbergben megjelent négy könyve már János Zsigmond március 14-i halála előtt elkészült. Ahogy azt korábban már említettem, az 1571-ben megjelent kötet két ajánlást tartalmaz, egy Forgách Ferenc erdélyi kancellárnak címzett verses ajánlást valamint egy Báthory Istvánnak szóló ajánlólevelet, akit erdélyi vajdának nevez, tehát a két ajánlás mindenképpen május 25-e után készült, mikor Báthoryt Gyulafehérváron már fejedelemmé választották. Ennek ellenére több okból kifolyólag sem valószínű, hogy maga a mű is Báthory megválasztása után készült volna, már csak amiatt sem, mert nem valószínű, hogy Schesaeusnak ideje lett volna mindennel elkészülni. Szerencsére azonban nem vagyunk pusztán találgatásokra utalva, az első könyv elején ugyanis Schesaeus a következőket írja:

„VOS quoque Diis geniti et praestantes Poëones armis,
 Quorum gesta capax celebrat, miratur et orbis,
 Non haec despecti contemnite carmina vatis,
 Si vestras laudes calamo non aequat agresti.
 Pro facto placeat vobis precor aequa voluntas,
 Dent maiora alii. Tuque o Rex Dive IOANNES,
 Ungarici fulcrum decus immortaleque regni,
 Sanguinolenta tuae dicentem praelia gentis,
 Quasue graues animo curas tulerisque labores,
 Extra intusque tibi dum perfidus obstrepit hostis,
 Audi percupide, placatoque aspice vultu.”¹⁹

¹⁹ CSONKA 1979. 113.

Egyrészt tehát arra kéri a magyarokat, akiknek a küzdelmeit az egész világ csodálja és ünnepli, hogy ne vessék meg verseit, ha esetleg a tetteik nagyságával az ő költői tehetsége, mely nem elég kifinomult, nem veheti fel a versenyt, és legalább a szándékot értékeljék. Másrészt pedig (II.) János királyhoz, a Magyar Királyság támaszához és örök ékességéhez fordul, akit arra kér, hogy jó szívvel hallgassa a népe véres csatáit és saját küzdelmeit megéneklő költőt. Ez alapján úgy vélem egyértelműen kijelenthető, hogy János Zsigmond nem csak életben volt, mikor Schesaeus ezeket a sorokat írta, de a mű eredeti címzettjének is ő tekinthető. Figyelemre méltó az is, hogy a *Ruina Pannonica* negyedik könyve egy rövid imádsággal zárul, melyben Schesaeus Istent többek között arra kéri, hogy őrizze meg a királyt népével együtt („Regem cum populo serva, defende, gubernare”²⁰), ez a király pedig alighanem II. János. Szóba jöhetne ugyan elméletileg I. Ferdinánd vagy I. Miksa is, de ez a körülményeket figyelembe véve elég valószínűtlen, Báthory pedig csak jóval később lett lengyel király. Ha tehát igaz az a feltevés, hogy János Zsigmond az a király, akit Schesaeus a mű végén említ, akkor a *Ruina Pannonica* négy könyve már János Zsigmond halála előtt elkészült. Ennek megfelelően az a legvalószínűbb, hogy János Zsigmond halála és Báthory István megválasztása után Schesaeusnak a lehető leg hamarabb kellett a helyzetre reagálnia, és ezért a már elkészült és talán nyomtatásra is előkészített művét még gyorsan a két már említett ajánlással kiegészítette, melyek közül a Báthorynak címzett ajánlólevél részben talán – eredetileg persze János Zsigmondnak címezve – már meg is volt írva, ezt pedig már csak gyorsan átdolgozta.

Schesaeus az ajánlólevélben elsősorban történetíróként pozicionálja magát, történetírói hitvallásáról Cicerót idézve így szól: „Haec enim historico data lex est, teste Cicerone: Ne quid falsi dicere audeat, deinde ne quid veri non audeat, ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis.”²¹ A történetíró arany szabálya tehát az, hogy ne merjen olyat állítani, ami nem igaz, és ne féljen az igazat kimondani, nehogy felmerüljön a gyanú, hogy esetleg elfogult valakivel szemben, akár rokonszenvből, akár ellenszenvből. A Schesaeus által idézett „gratia” és „simultas” ebben a kontextusban a tacitusi „studium” és „ira” szinonimája. A szerző a későbbiekben történetírói módszeréről is szót ejt: „In hoc tamen mihi probe conscius, nihil me scribere voluisse, quod non fide dignorum hominum oculis experientiaque exploratum cognitumque antea satis superque fuerit, paucis exceptis, de quibus hominum variant opiniones.”²² Schesaeus tehát semmi olyat nem akart művében leírni, ami nem megbízható forrásból származott vagy nem volt közismert, eltekintve néhány kivételes esettől, melyekről eltérőek voltak a vélemények. A kortörténetírásban rejlő kihívások mindenesetre nem kerültkék el a figyelmét, az ezzel kapcsolatos nehézségekről következőképpen vall:

„Augent solitudinem de periculo imprimis facta quaedam in animis oculisque atque auribus hominum recentia, quorum certitudo nec dum satis explorata aut fama constanti exacte confirmata habetur. Ea pro certis et immotis affirmare, arbitrioque popularis aurae commissa latius per orbem disseminare, temerarii et suspectae fidei hominis notam esse quis non videt?”²³

²⁰ CSONKA 1979. 186.

²¹ CSONKA 1979. 109.

²² CSONKA 1979. 111.

²³ CSONKA 1979. 109.

Mivel tehát elsősorban a közelmúlt történéseiről nehéz megbízható értesüléseket szerezni, fennáll a veszély, hogy hiteltelenként bélyegzik meg azt, aki maga is bizonytalan híreket kezd el terjeszteni a világban. Ezen kívül azonban egy jóval nagyobb veszéllyel is tisztában volt: „tamen longe maius graviusque ex rebus ipsis, quas cano, periculum emergere posse haec scribenti, forte non prorsus falso augurio ducor, ut evitata Charybdi demum Scyllaeam rabiem pati necesse sit.”²⁴ A kortörténetírás ugyanis nem egy veszélytelen foglalkozás, főleg ha az ember a cicerói elveket vallja, s még ha sikerül is Kharübdiszt elkerülnie, könnyen Szküllával találkozhatja magát szemben, főleg akkor, ha két jeles király küzdelmét szándékozza elmesélni:

„Ad haec duorum praestantissimorum regum bella describo, quorum quisque suam laudem merito atque optimo iure sibi vindicat, ut qui Christiani orbis reipub<licae> plurimum opis et salutis virtute sua attulerit. Verum (ut fit in civili discordia), dum tandem fas et ius contra rem suam provehere et fulcire quisque conatur. (Dolus enim an virtus, quis in hoste requirat.) Illud a Iulio Caesare dictum saepe usurpatum, etiam apud Christiani orbis principes proh dolor (absit invidia dicto) locum reperisse nonnunquam pro comperito habemus: Si violandum est iusiurandum, regni causa violandum est, in aliis pietatem colito. Quae profecto citra reprehensionem et invidiam vix a quoquam referri posse existimo. Praeterea complures alienae invidentes virtuti propria sua merita extenuari atque obscurari aliorum laude conquerentur. Deinque in mediis quasi faucibus Turcarum sedentibus, ubi undique circumsonare strepitus armorum crudelissimae gentis, inter ipsas ruinas Ungarici imperii experimur, quam parum tutum sit eosdem amaris incessere dicitis, immanis ipsorum rabies in omnis sexus, aetatis et conditionis homines effusa abunde declarat. Illos vero laudibus coelo aequare (cum sint inimici crucis Christi) quis non amentis et ab affectu Christiano hominis alieni opus esse existimet? Cum Cyclopes illi et parricidae cruenti, ante ipsa ora parentum, infantes per aera raptatos in frusta misere per lusum gladiis concidunt. Sorores nostras iure sanguinis et religionis societate nobis charissimas infandis libidinibus polluunt, et ad longe maiora scelera, quam dici potest, reservant. Sacra iusque prophanant Mezencii illi sceleratissimi. Proinde inter malleum et incudem haerenti quae potest esse securitas?”²⁵

Ez a részlet több szempontból is érdekes számunkra, de érdemes hátulról elkezdni az értelmezését. Schesaeus ugyanis az utolsó mondatban felteszi a kérdést, hogy ugyan miféle biztonságban élhet az, aki kalapács és üllő közé került. Ezt a metaforát nem egyszer használja, máshol is megemlíti, hogy a magyarok és az országuk úgy járt, mint a kéz, mely kalapács és üllő, vagyis két nagyhatalom közé szorult, akik nem mások, mint a törökök és a németek. Ezt egyértelműsíti a *Ruina Pannonica* negyedik könyve, mely ezzel az imával zárul:

„At tu summe pater, nostri patriaeque misertus
Ardentes odiis animos bellique tumultus
Comprime, civilis satis est iam sanguinis haustum.
Arcigeri teneant Euxini littora Thraces,
Militet ad Rhenum laxis gens Teutona braccis,

²⁴ CSONKA 1979. 109.

²⁵ CSONKA 1979. 109–110. Az a részlet, hogy „ut fit in civili discordia” Csonkánál úgy szerepel, hogy „ut sit in civili discordia”, ennek viszont egyrészt ebben a kontextusban nincs értelme, másrészt pedig a wittenbergi kiadásban nem ez szerepel, hanem „ut fit in civili discordia”: SCHESAEUS 1571. A iii.

Nos inter quorum saevissima bella manemus
 Ceu manus imposita incudi, cui desuper ingens
 Malleus incumbit, pressamque gravi obterit ictu.
 Regem cum populo serva, defende, gubernas,
 Ut faciant dicantque tuo non dissona verbo.”²⁶

Itt egyértelműen azt látjuk, hogy a kalapács és az üllő Schesaeus értelmezésében az „arcigeri Thraces” és a „gens Teutona”. Ezen körülmények között arra kéri Istent, hogy szánja meg népét és hazáját, vessen véget a háborúnak és a gyűlölködésnek, a törökök pedig elégedjenek meg a Fekete-tenger partjaival, a németek meg inkább a Rajna mentén háborúzzanak. A Schesaeus által többször is említett haza a több részre hullott Magyar Királyság, melyre már a mű címe is utal. A kalapács és az üllő metaforája úgy gondolom, kulcsfontosságú a mű megértése szempontjából. Aktív szerep ugyanis a *Ruina Pannonica*-ban csak a két nagyhatalomnak jut, míg a magyarok általában passzívak, vagy szerepük pusztán a védekezésre szorítkozik.

Felvetődik mindenesetre a kérdés, hogy kiket ért Schesaeus a két korábban már említett jeles király alatt, akiknek a küzdelmét szándéka szerint megírja. Hegedűs István erre talán azt mondta volna, hogy I. Ferdinánd és János Zsigmond ez a két uralkodó, az utóbbi legalábbis mindenképp, hisz szerinte János Zsigmond a *Ruina Pannonica* főszereplője, még akkor is, ha ő maga is elismeri, hogy a wittenbergi kiadásban nem túl sokat szerepel.²⁷ Ez egyébként részben nem túl meglepő, hisz János Zsigmond uralkodása és élete egybeesik, mivel a Szapolyai-oldal hívei már csecsemőként királlyá választották, így tehát a wittenbergi kiadás negyedik könyvében szereplő egri ostrom idején is még csak tizenkét éves volt. Emiatt tehát a *Ruina Pannonica* négy könyve nem túl sokat foglalkozik János Zsigmonddal, de alapvetően a *Historia de bello Pannonico*-ban sem az övé a főszerep, bár igaz, hogy a tatárok feletti győzelmét Schesaeus bemutatja. Ennek ellenére érdekes, hogy a Báthorynak címzett ajánlólevélben azt írja, hogy szeretné János Zsigmond hazájáért tett érdemeit más népekkel is ismertetni, akik ezekről esetleg alig hallottak valamit, vagy ha hallottak is, azt is csak méltatlan módon elferdítve.²⁸ Ezt a látszólagos ellentétet Hegedűs azzal magyarázta, hogy Schesaeus szeme előtt a tizenkét könyvből álló mű képe lebegett.²⁹ Az valóban meglepő, hogy Schesaeus külön kiemeli, hogy szeretné művével János Zsigmond hírnevét öregbíteni, másrészt viszont a wittenbergi kiadás egyik írásában sem említi túl gyakran. Ennek ellenére talán nem túlzás azt állítani, hogy Schesaeus ezen célját már az ajánlólevéllel elérte, melynek egy egész oldalát János Zsigmond dicséretének szenteli, akinek életét és uralkodását gyakorlatilag minden lényeges szempontból körüljárja, kezdve valláspolitikájával és az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyával – utóbbit mentegetni próbálja – egészen kiváló műveltségével és zenei érdeklődésével bezárólag.

Úgy gondolom tehát, hogy a Schesaeus által említett két jeles uralkodó nem I. Ferdinánd és János Zsigmond, hanem I. Ferdinánd és I. Szulejmán. Már a kalapács és az üllő metaforája is azt bizonyítja, hogy a két egymással küzdő fél alatt Schesaeus nem a magyarokat vagy a magyarok közül Ferdinánd és János Zsigmond pártján állókat, hanem a németeket és a törököket érti, e

²⁶ CSONKA 1979. 186.

²⁷ HEGEDŰS 1916. 15; 20.

²⁸ CSONKA 1979. 110-111.

²⁹ HEGEDŰS 1916. 20.

két nagyhatalom közé pedig a Magyar Királyság szorult, amelynek területén a két ellenfél egymással szemben folytatott háborúját vívta. Azzal, hogy Schesaeus a két jeles uralkodó harcaként határozza meg művének témáját, a kortörténetírással kapcsolatos félelmei is érthetőbbé válnak, miszerint nehéz és veszélyes feladat kerülni a hazugságot és az igazat mindig kimondani. Ferdinánd ugyanis – a két jeles király egyike, akit Schesaeus név szerint nem nevez meg – joggal állíthatja, hogy nagyok az érdemei a keresztény világ (Christiani orbis respublica) védelmezésében, a keresztény fejedelmek ugyanakkor túl gyakran hajlanak arra, hogy esküjüket országaik érdekében megszegjék. Ezzel a némiképp homályos utalással a szerző alighanem arra akart célozni, hogy Ferdinánd uralkodásának is vannak problémás aspektusai, melyekről veszélyes lehet írni. Másrészt a törökök mintegy torkában ülve („in mediis quasi faucibus Turcarum”) az sem éppen veszélytelen, ha a másik félről ír őszintén, mert megsérteni őket veszélyes, dicsérni vagy jót írni róluk pedig keresztény szemszögből nézve problémás. Az ajánlólevélnek ezt a részletét persze úgy is lehetne értelmezni, hogy veszélyes dolog a két királyt, Ferdinándot és János Zsigmondot megsérteni, ha ragaszkodik azon történetírói elvéhez, hogy csak az igazat mondja és semmit sem hallgat el, a törökökről pedig szintén veszélyes akár jót, akár rosszat írni. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy ez a valószínűtlenebb értelmezés, valamint felmerül az a kérdés is, hogy miért ajánlaná egy szerző művét egy olyan embernek – és ennek halála után a következő uralkodónak címzett ajánlólevélben miért dicsérné egy egész oldalon keresztül – ha úgy vélné, hogy az uralkodásának és küzdelmeinek igaz történetét veszélyes megírni és ezt még be is vallja. Ezért sokkal helytállóbbnak gondolom azt, hogy Schesaeus azt érezte veszélyesnek, ha megírja Ferdinánd és Szulejmán küzdelmeinek és az ennek következményei alatt szenvedő Magyar Királyság romlásának történetét. Schesaeus tehát tudatában volt a feladattal járó veszélyeknek és nehézségeknek („rem non minus operosam, quam periculosam aggressus sum”³⁰), ennek ellenére úgy döntött, hogy vállalja a kockázatot:

„Verum enimvero, ut haec pericula minus formidarem, aut saltem animo aliquantisper excuterem, me graviores causae, ut contra audentius irem, in proposito continuerunt. Primum argumenti dignitas, quo dulcis patriae rerum vicissitudines et ruinas imperii Ungarici pertexo. Nam ut ille inquit:

Et pius est patriae facta referre labor.

Idque eo fine factum, ut et aliae exterae nationes, ab hac illuvie Mahometica immunes et liberae, gemitus et planctus compeditorum, sedentium in tenebris et in umbra mortis exaudiant, et ad commiserationem excitentur. Aliquorum etiam hoc iugo pressorum mitiore sorte moti, singularem Dei Opt<imi> Max<imi> clementiam agnoscere discant, qui et hic voce euangelii incorrupta et vero usu sacramentorum sibi colligit ecclesiam, quam mirabiliter sapientissimo suo consilio praeter humana praesidia, inter media tela et hostes conservat et defendit, sicut olim Israhelitas in Aegypto et deserto, ac Babylone postea miraculose rexit et tutatus est, ut hoc exemplo commonefacti Dei tutelarem protectionem erga Ecclesiam suam etiam in hac vita cognoscant, quam demum in aeterna vita perpetuis ornatam beneficiis sine ullo fine glorificabit. Huc accedit, quod toti orbi notum esse prodest, non metu periculorum aut ignavia omnium monumentis celebratissimam

³⁰ CSONKA 1979. 111.

gentem illum Hungaricam ob virtutem bellicam et opulentiam inexhaustam sub iugum Turcicum concessisse, quae tanto tempore, tam feliciter et animose, licet impari multitudine, cum Turcis concurrens victorias amplissimas saepenumero reportavit, totiusque Europae fuit scutum et propugnaculum, ac sola propemodum Turcicis armis formidabilis: sed multo suo cum sanguine (ubi fata aliter de ipsorum imperio decrevere) patriam et libertatem amisisse.”³¹

Schesaeus azon kívül, hogy János Zsigmondot az igaztalan vádaktól megvédje és az ország érdekében tett jótéteményeit elmondja, négy okát említi annak, hogy végül is miért döntött úgy, hogy korának történetét megírja. Először is azt emeli ki, hogy egy olyan témáról van szó, amelyről érdemes írni, ráadásul Ovidiust idézve hangsúlyozza annak fontosságát, hogy hazája történetét elmondja. Másodsor fontosnak érzi, hogy azok a népek, amelyek az iszlám áradattól („illuvies Mahometica”) még szabadok, azoknak a szenvedéseit megismerjék, akik ezt már megtapasztalták, és együttérzésre készítse őket. Harmadrészt azt szeretné bebizonyítani, hogy Isten kegyelmét és védelmét az igazhitűek iránt megmutatja, illetve hogy ebben a nehéz helyzetben is hogyan nyújt már ebben az életben segítséget egyháza számára. Végző soron pedig azért döntött úgy, hogy a nehézségek ellenére megírja kora történetét, hogy az egész világ megtudja, hogy a magyarok, akik hosszú időn keresztül Európa pajzsa és védőbástyája voltak, hazájukat és szabadságukat nem félelemből vagy gyávaságból veszítették el. Azzal mindenesetre tisztában volt, hogy műve miatt esetleg támadásnak lesz kitéve:

„Deinde ut Cels<itudinis> T<uae> patrocinio uterer contra morsus Sycophantarum et Zoilorum rabiem, qui in id serio incumbunt, ut in toto aliquo poemate quae bene dicta sunt, aut non videant, aut invidia dominante contemptum visa praetereant. Si quid vero minus dextre aut considerate dictum offenderint, impuro suo et scelerato rostro impetant et exagitent. Non absimilis, sicut d<ivus> Basilius de invidis loquitur, vulturibus, qui sanos ovium greges pascentes negligunt, cadavera solum rostris et unguibus discerpunt; aut muscis, quae sana et integra corporis parte relicta laesam et male affectam arrodunt et contactu foedant. Contra tales, inquam, Scarabaeos, et obstreperos corvos, inprimis, amplissimae dignitatis viros, decet tueri innocuas lusciniás, quibus id solum est in votis, ut Dei conditoris sui beneficia et heroum res praeclare gestas, nullius bene meriti cum insectatione aut obtreptione, immortalis carmine decantent et celebrent. Caeterum huius argumenti res domi militiaeque gestas fusius accuratiusque pertractaturus, ubi haec quaeis praeludia Cels<itudini> T<uae> probari video.”³²

Esetleges rágalmozóit és művének rosszindulatú kritikussait hol keselyűkhöz hasonlítja, akik csak a hullákat tépik szét csőrükkel és karmaikkal, hol legyekhez, akik a beteg testrészeket támadják meg, hol pedig szkarabeuszokhoz és hollókhöz. Velük szemben védelmet Báthory Istvántól remél, hisz úgy illik, hogy a nagy tekintélyű férfiak védjék meg az ártatlan fülemüléket, akik semmi mást nem szeretnének, mint Isten jótéteményeit és a hősök jeles tetteit elmesélni és örök dicsőségű dallal ünnepelni. Schesaeus azt is kilátásba helyezi, hogy művének tárgyával

³¹ CSÓNKA 1979. 110.

³² CSÓNKA 1979. 111–112. Az utolsó mondatot Csonka úgy egészíti ki, hogy „Cels<itudinis> T<uae> probari”, holott a „probari” szinte mindig részes esetet vonz, ezért átjavítottam „Cels<itudinis> T<uae>”-ra.

bővebben és alaposabban is foglalkozik majd, ha úgy látja, hogy Báthorynak kedvére van ez az „előjáték”. Ez a részlet számunkra azért érdekes, mert azt mutatja, hogy bár a wittenbergi kiadásban megjelent két mű alapvetően lezártnak tekinthető, Schesaeus érdeklődés esetén már 1571-ben is fenntartotta annak lehetőségét, hogy korának történetével a továbbiakban is foglalkozzon. Hogy ezt konkrétan milyen formában képzelte el, művének átdolgozásaként, bővítéseként, vagy esetleg a *Ruina Pannonica*-ban és a *Historia de bello Pannonico*-ban nem feloldozott események önálló műben való elbeszéléseként, véleményem szerint a fenti hivatkozás alapján nem dönthető el egyértelműen, és nem is biztos, hogy Schesaeusnak ekkor már egy tökéletesen kiforrott terve vagy elképzelése lett volna. Könnyen elképzelhető, hogy egyszerűen jelezni akarta Báthory Istvánnak, hogy megfelelő támogatás esetén továbbra is szívesen folytatná irodalmi és történetírói tevékenységét. Az viszont, hogy a folytatás lehetőségét ugyan felveti, de ez ekkor még nem konkrétumként, hanem eshetőségként jelenik meg, a Hegedűs által felvázolt, kezdettől fogva világos és következetes koncepció létezését erősen cáfolja.

Kezdeti tervei tehát feltehetően nem abba az irányba mutattak, hogy János Zsigmond uralmát tizenkét énekben megörökítse, hanem hogy a két nagyhatalom közé beszorult Magyar Királyság történetét elmesélje. Schesaeus ezt az ország hanyatlásának történeteként látta, melyre már a mű címe – *Ruina Pannonica*, vagyis Magyarország (vagy klasszicizálva: Pannónia) romlása – is utal. Az egykor oly hatalmas és büszke ország („regnum superbum”) hanyatlásának okait kortársaihoz hasonlóan próbálta értelmezni:

„Pannoniae tristes versu memorabo ruinas,
 Utque duces animosaque gens regnumque superbum
 Concidit, ut Cadmi per mutua vulnera proles:
 Victa iugo Scythici submittens colla tyranni,
 In vitium quia prona ruit, virtutis avitae
 Immemor, inque alios alii convertere ferrum
 Exitiale parant ex ambitione regendi,
 Diversos dominos distracta mente sequentes,
 Publica privatis postponunt commoda rebus,
 Et misere oppressam graviore tyrannide plebem,
 Haebraeos veluti Pharao crudelis, acerbant.
 Multi perfidia capti, sed pluribus aurum
 Exitium tulit atque amor immoderatus habendi.
 Riphaea multis nocuerunt foedera gentis,
 Credulitas nimium quos improvisa fefellit.
 Praecipue in sacro vecors dissensio cultu,
 Quando licet, quod cuique lubet proponere dogma
 Humani ex cerebri desumptum impune lacuna:
 Haec mala praecipitis sunt fons et caussa ruinae.”³³

A romlás okai tehát az elődök erényének elvesztése, a hataloméhség, a közös ügyek elhanyagolása a személyes érdekek végett, a nép elnyomása, a hűtlenség, a telhetetlen kapzsiság és birtokvágy, a hiszékenység, amely a török uralomnak megágyazott, valamint különösképp

³³ CSONKA 1979. 112–113.

az esztelen vallási viszály. Erős kritikával illeti korának azon trendjét is, hogy – ahogy ő maga fogalmaz – bárkinek lehetősége volt rá, hogy a maga dogmáját, bármit is talált ki éppen, másoknak előterjessze. Az ország hanyatlásának okait tehát Schesaeus is az erkölcsi hanyatlásban és a vallási válságban látta. Én azonban úgy vélem, hogy Schesaeus szándéka a *Ruina Pannonica*-val nem az volt, hogy pusztán a Magyar Királyság romlását mesélje el, hanem reményt is szeretett volna adni, és erre utal nem csak a mű szerkezete, hanem a negyedik könyvben tárgyaltak is. A mű első énekében az ország Szapolyai János halála után bekövetkező három részre szakadását, valamint Fráter György és Izabella királyné konfliktusait meséli el egészen a nyírbátori egyezményig. Az első könyv végén található még egy rövid kitérő is „Status religionis” címmel a reformációról Erdélyben és Kelet-Magyarországon. A második könyvben Schesaeus a hivatalosan János Zsigmond fennhatósága alatt álló területek Ferdinándnak történő átadásáról, az ennek következtében a törökökkel újból kitört harcokról és Fráter György haláláról számol be. A harmadik könyv témája a pozsonyi országgyűlés és különböző várostromok, mint például a Veszprémért vagy Drégely váráért folytatott küzdelmek, valamint Temesvár és Szolnok ostroma. Az utolsó könyvet végül Schesaeus teljes egészében Eger 1552-es ostromának szenteli. Bár az első három könyvben az ország romlásáról számol be, a negyedik könyvvel más szándéka volt:

„Bella Giganteos imitata furore tumultus,
Vi magna et Superum fraudesque dolosque repressos,
Hungara quid virtus bello, concordia quidve
Assiduo valeat coniuncta labore, minisque
Nescia mens unquam diris et verbere frangi,
Vulgus et assuetum monitis parere regentum,
Numine divino fretus, memorare Camoenis
Incipiam [...]”³⁴

Schesaeus már az első pár sorban kijelenti, hogy azt fogja megénekelni, hogy mire képes a magyar erény és egyetértés ha az emberek nem törnek meg, a nép az uralkodóknak engedelmeskedik és Istenben bíz. Az utolsó könyvben többször is kiemeli, hogy a sikereket csak az erény teszi lehetővé, mely még arra is képes, hogy az emberek életét és társadalmi helyzetét megváltoztassa. Eger sikeres védelme után Schesaeus művét a már idézett rövid imával zárja, melyben arra kéri Istent, hogy szánja meg a magyarokat és védje meg őket. Az utolsó könyv hangvétele a korábbiaktól eltérően kifejezetten pozitív, amely szintén arra utal, hogy a mű célja nem pusztán annyi, hogy a hanyatlás lehangoló történetét elbeszélje, hanem hogy reményt nyújtson és megmutassa, mire képes az erény és az Istenbe vetett bizalom, mely az egyetlen lehetőség arra, hogy a viszonytagságok egyszer véget érjenek. Az, hogy Schesaeus ebben látja a kiutat, természetesen összefügg világnézetével, melyben a történelem és a vallás egymástól elválaszthatatlan, amire művének vallási kérdéseket tárgyaló részletei is rámutatnak. Ezért is ajánlja a védők erényét, kitartását olvasói figyelmébe azzal a céllal, hogy bemutassa, hogy az ország pusztulásának belső okait (a morális és a vallási válságot) megoldva (tehát hittel és hűséggel) van remény arra, hogy a pusztulás külső okával is megbirkózzon az ország. Istent pedig arra kéri, hogy szánja meg hazáját, vessen véget a gyűlöletnek, a háborúknak és a vérontásnak, a németek és a törökök pedig inkább maradjanak otthon.

³⁴ CSONKA 1979. 170.

Végezetül hátra van még a transzilvanizmus kérdésének tisztázása. Schesaeusban Hegedűs István a transzilvanizmus előfutárát látta, akivel Tinódi Sebestyén magyar nemzeti szellemét helyezte szembe.³⁵ Erdély ugyan valóban nem csekély szerepet játszik a *Ruina Pannonica*-ban, véleményem szerint azonban nem lehet kijelenteni, hogy míg Tinódi az „összmagyar szellemet” képviseli, addig Schesaeus már az erdélyit. Művében Schesaeus csakugyan kiemelten foglalkozik Erdéllyel valamint Kelet-Magyarországgal, ahol az általa leírt események szinte kivétel nélkül játszódnak, és az is kijelenthető, hogy alapvetően erdélyi/kelet-magyarországi szemszögből szemléli az eseményeket. Ez azonban nem egy a magyarral szembenálló „erdélyi szellemmel” függ össze, hanem inkább történetírói elveivel. A kelet-magyarországi/erdélyi küzdelmek és események sokkal nagyobb mértékben érintették életét, mint a nyugat-magyarországiak, és sokkal több volt az ismerete, megbízhatóbbak a forrásai is. A Báthorynak címzett ajánlólevélben is külön kiemeli annak fontosságát, hogy csak olyasmit írjon le, amiről megbízható forrásból értesült: „nihil [...] scribere voluisse, quod non fide dignorum hominum oculis experientiaque exploratum cognitumque antea satis superque fuerit”.³⁶ Schesaeus számára a hivatkozási pont ennek ellenére még mindig a Magyar Királyság. Ezt bizonyítja többek között a kalapács és az üllő metaforája, de maga a címválasztás is, és ő maga is többször kiemeli, hogy Pannónia, vagy a Magyar Birodalom („imperium Ungaricum”), ahogy néha nevezi, romlását akarja elmesélni. Emellett pedig azt sem szabad elfelejteni, hogy a wittenbergi kiadásban megjelent másik mű címe is *Historia de bello Pannonico*, melyben egyaránt tárgyalja az erdélyi/kelet-magyarországi eseményeket és Szigetvár ostromát. A Pannónia elnevezés pedig nem más, mint Magyarország antikizáló, a humanisták által preferált megnevezése, Schesaeus művére az ilyenfajta megnevezések teljesen jellemzőek. Erdélyt sem „Transsilvania”-nak, hanem „Dacia”-nak hívja, Erdély lakóit pedig „Daci”-nak vagy „gens Dacica”-nak. A kifejezés egyébként nála érdekes módon a két román fejedelemségre, Moldvára és Havasalföldre nem vonatkozik, holott az ókori Dacia provincia természetesen nem csak Erdélyből állt. Végezetül tehát annyit érdemes megjegyezni, hogy ha az Erdélyi Fejedelemség kialakulása Schesaeusra egyből olyan hatalmas benyomást tett volna, mint ahogy azt Hegedűs feltételezi, akkor Schesaeus könnyűszerrel adhatta volna művének a *Ruina Dacica* címet. Nem mellesleg az ajánlólevélben a közben már elhunyt János Zsigmondot sem erdélyi fejedelemnek, hanem II. János királynak címezi. Az Erdéllyel kapcsolatos kitérők, különösen azok a részek, melyekben szinte csak a szászok lakta városokat írja le, rámutatnak viszont arra is, hogy szűkebb értelemben vett szülőföldje és közössége különösen fontos volt számára, de ez nem is igazán meglepő. Emellett pedig azt sem szabad elfelejteni, hogy az ilyenfajta földrajzi leírások a humanista történetírásra kifejezetten jellemzőek, azt pedig könnyebb volt hitelesen leírnia, amit maga is jobban ismert.

Összességében tehát elmondható, hogy bár tetszetős elmélet, hogy Schesaeus Vergilius nyomdokaiban lépkedve kezdettől fogva egy tizenkét énekből álló eposzt tervezett írni, melynek középpontjában János Zsigmond élete és uralkodása állt volna, mindez a mű vizsgálata alapján úgy gondolom egyértelműen cáfolható. János Zsigmond még életben volt, mikor a mű elkészült, és ő volt a *Ruina Pannonica* eredeti címzettje, az ajánlást viszont a szerző uralkodójának halála valamint Báthory István megválasztása után kénytelen volt gyorsan megváltoztatni. A mű elé illesztett ajánlólevél legalábbis már nem János Zsigmondnak, hanem a frissen megválasztott

³⁵ HEGEDŰS 1916. 5; 23.

³⁶ CSONKA 1979. 111.

Báthorynak szól, művét ugyanakkor már nem tudta, talán nem is akarta átdolgozni, mely tehát így az eredeti ajánlást nyomokban megőrizte. Schesaeus célja eredetileg nem az volt, hogy János Zsigmond uralmának történetét megírja, hanem a Magyar Királyság romlását, és hogy talán az ebből való kiút reményét felvillantsa. Bár a *Ruina Pannonica* szerkezetét, tartalmát és üzenetét tekintve önmagában lezárt műnek tekinthető, Schesaeus a Báthorynak írt ajánlólevélben felvetette a folytatás lehetőségét, bár nem világos, hogy ezt ekkor milyen formában képzelte el, és hogy mennyire voltak egyáltalán konkrét tervei. Műve folytatásának, kiegészítésének konkrét terve tehát már a Báthory-korszakban szülehetett, és az sem kizárt, hogy a későbbi koncepcióra erősen hatottak a Forgách Ferenc, Báthory István és Gian Michele Bruto nevével fémjelzett történetírói elképzelések és projektek, ehhez viszont érdemes lenne a kéziratok részeket – a filológiai kérdések tisztázása után – Forgách és Bruto műveivel összehasonlítani. Ez egyébként talán azt a kérdést is tisztázhatná, hogy mennyiben tekinthető Schesaeus önálló alkotónak és mennyiben függött környezetétől.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

ALBERT, MICHAEL (1873): Die „Ruinae Pannonicae“ des Christian Schesäus. In Ziegler, Johann (szerk.): *Programm des evangelischen Gymnasiums in Schässburg zum Schluss des Schuljahres 1872/3*. Hermannstadt, S. Filtsch's Buchdruckerei. 3–75.

CSONKA, FRANCISCUS (szerk.) (1979): *Christianus Schesaeus. Opera quae supersunt omnia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

EDER, IOSEPHUS CAROLUS (szerk.) (1797): *Christiani Schesaei Saxonis Transsilvani Ruinae Pannonicae libri quattuor statum rei publicae et religionis in Ungaria et Transsilvania temporibus Ioannis Sigismundi Zápolya complexi ex editione Wittemberg. ann. M. D. LXXXI recus. Accesserunt nunc notitia literaria de Schesaeo, notae deinde et excursus ad historiam et ius publicum Transsilv. adinrentes cum indice critico duplici*. Cibinii, Martinus Hochmeister.

HEGEDŰS ISTVÁN (1916): *Schesaeus Ruinae Pannonicae című epikus költeménye*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

KULCSÁR PÉTER (1980): Christianus Schesaeus. Operae quae supersunt omnia. *Irodalomtörténeti Közlemények* 84. évf. 1. sz. 101–105.

SCHESAEUS, CHRISTIANNUS (1571): *Rvinae Pannonicae libri qvatvor: continentes statvm reipvb: et religionis in Vngaria, Transylvania vicinisque regionibus imperante Ioanne Secundo Electo Rege Ungariae &c. Addita est historia de bello Pannonico Solymanni Imperatoris Turcorum ultimo, Iulae et Zygethi expugnationem continens*. Witebergae, Clemens Schleich & Antonius Schöne.

SEIVERT, JOHANN (1785): *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Preßburg, Weber und Korabinkischer Verlag.

SZEKFŰ GYULA (1906): Schesaeus-kézirat a Nemzeti Múzeumban. *Magyar Könyvszemle* 14. évf. 4. sz. 321–334.

TRAUSCH, JOSEF CARL (1872): *Verzeichniss der Handschriften im Nachlasse des am 16. November 1871 gestorbenen Josef Franz Trausch*. Kronstadt in Siebenbürgen, Römer & Kamner.

TRAUSCH, JOSEF (1871): *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen. III. Band*. Kronstadt, Johann Gött & Sohn Heinrich.

PÉTERFFY GERGELY

peterffy.gergely.pal@mav-szk.hu
levéltári szakértő (MÁV Szolgáltató Központ, Archívum)

Közlekedés és Néphadsereg. A 150. közlekedési műszaki dandár részvétele a közlekedési infrastruktúra fejlesztésében, 1964–1977.

Transportation and the Hungarian People's Army. The 150th
Transportation Engineering Brigade's Participation in Developing
the Infrastructure

ABSTRACT

In the Warsaw Pact member states mandatory military service enlistment of people created a serious financial burden, while depriving the economy of a large chunk of its labour force. To resolve this dilemma, in 1964 two engineering brigades were set up in the Hungarian People's Army. Following a brief basic military training, these brigades supplied the labour force for national economy projects, but also created an opportunity to acquire income for the military budget. The 150th Transportation Engineering Brigade was created to support transport projects. Soldiers took part in Hungary's all key, still operating road and railway developments. Also, thanks to acquiring specialised knowledge, they got a chance to work for transport services following their military discharge.

KEYWORDS

army, cold war, highway, infantry, modernisation, motorisation, railways

DOI 10.14232/belv.2021.2.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Péterffy Gergely (2021): Közlekedés és Néphadsereg. A 150. közlekedési műszaki dandár részvétele a közlekedési infrastruktúra fejlesztésében, 1964–1977. *Belvedere Meridionale* 33. évf. 2. sz. 72–111. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A szocializmus alatt a közlekedés soha nem kapta meg azt a politikai-gazdasági támogatást, amire szüksége lett volna ahhoz, hogy a ráosztott feladatokat fennakadások nélkül elláthassa. Lehetett nagy szavakat mondani, terveket készíteni, de amikor a tervek megvalósításához értek, hamar elfogyott a lelkesedés, a források meg még annál is gyorsabban. Hasonló volt a helyzet az 1964-ben felállított két műszaki magasbégységgel, a 150. közlekedési műszaki dandárral és a 160. általános műszaki dandárral. Lehetett rájuk hivatkozni; lám a katonák építenek, termelnek is, nem felesleges pénzkidobás a néphadsereg fenntartása. A hadsereg történetével foglalkozó professzionista és amatőr történészek azonban nem tudnak mit kezdeni ezen alakulatok történetével, emlékével. A rendszerváltás előtt készült néhány kézirat – jellemzően az alakulatok nyugállományú tisztjeinek tollából – a néphadsereg civil gazdaságot segítő tevékenységeiről, de ezek nem kerültek publikálásra.¹ 1989 után megjelent munkák egy-két mondattal és egy rövid felsorolással emlékeznek meg az új kiképzési rendszerű alakulatokról,² kivéve Fodor Kálmán 2008-as tanulmányát, ahol részletes adatok olvashatók a két dandár teljesítményéről.³

Sajnos a Hadtörténeti levéltárban őrzött iratok hiányosak, egyes évek dokumentumai nem kerültek be minden zászlóaljtól, mint például a 154. közúti, a 156. és 158. vasúti zászlóaljoké – a 157. vonalépítő zászlóaljtól pedig semmilyen forrás nem maradt fenn. Nehezítette az iratok feldolgozását, hogy nem alakult ki egy zászlóaljnál sem egységes parancsrögzítési rendszer (vagy nem tartották be az erre vonatkozó előírásokat). Ugyanazon zászlóaljparancsnok két-három éven belül teljesen más struktúrájú napi parancsokat, utasításokat adott ki. Emiatt fordul elő többször is, hogy az egyik évben a szolgálati használatra kiadott iratok között, a másik évben pedig általános napi parancsok között található a zászlóalj éves munkaterve. Az előbbiben az alakulat vezetőállományára – hivatásos és továbbsholgáló állomány, valamint

¹ A Zrínyi Miklós Katonai Akadémián az 1980-as években készült tudományos igényű megírt publikáció a néphadsereg különböző alaprendeltetéstől eltérő feladatainak vázlatos összegzésére „A Magyar Néphadsereg története 1945–1980” című tanulmánykötet egyik fejezeteként, ami viszont a rendszerváltás miatt már nem látott napvilágot.

² Szani 1999.; Helgert – Vass 2006.

³ Fodor 2008.

polgári alkalmazottak – vonatkozó intézkedések és a sorállomány századokba való beosztása található meg. Az utóbbiban az adott alakulat mindennapi életét befolyásoló parancsok (sorállományúak fenytései és dicséretei, a teljes állományra vonatkozó egészségügyi szabadságolások, útbaindítások, stb) – ezekből értelemszerűen jóval több készült el adott évben, mint a szolgálati használatúak közül. Nem egyszer előfordul, hogy egyáltalán nem maradt fenn forrás éves munkatervre, néha még a dandár anyagai között sem. Ilyen esetekben kénytelen voltam más forrásokkal összevetni az úgynevezett „útbaindítási parancsokat” és így következtetni az alegység munkahelyeire. Rendkívül érdekesek a baleseti jegyzőkönyvek, amik rávilágítanak a konkrét munkavégzésre, színessé, emberközelivé téve a katonák hétköznapi életét. Sajnálatos módon csak az 1972–73-as év jegyzőkönyvei maradtak fenn a dandár összes alegységére vonatkozóan. A hiányzó láncszemek kiegészítésére a MÁV Archivumában őrzött iratok, valamint az „Autó-Motor”, „Néphadsereg” és „Vasút” c. periodikák nyújtottak segítséget.

KÖZLEKEDÉS SZEREPE A NÉPGAZDASÁGBAN

A szocialista gazdasági rendszer sokban hasonlított a politikai berendezkedéshez. Egy központi szervezetből próbálták az ország gazdasági életét irányítani felülről megszabott teljesítményi mutatókkal, beruházásokkal, a helyi kezdeményezések, lokális igények csak korlátozott módon érvényesülhettek. Magyarországon az Országos Tervhivatal határozta meg az ország termelőágazatainak termelési és fogyasztási mutatóit több éves ciklusokkal számolva, lásd a három- és ötéves terveket. A tervidőszakokat lebontották éves szintekre, majd az egyes minisztériumok tovább bontották azokat az irányításuk alá tartozó üzemekre, vállalatokra. A minden évben meghirdetett munkaversenyek miatt ezeket a tervszámokat igyekeztek túlteljesíteni, függetlenül attól, hogy volt-e valós vásárlói igény az adott termékre vagy sem. Az ideológiai kényszer szülte mennyiségi szemlélet szükségszerűen a minőség rovására ment, és bár történtek kísérletek a minőség előtérbe helyezésére, a politikai adottságok miatt erre nem volt valós esély.

A tervutasításos gazdasági rendszerek egyik sajátossága volt az üzemek, vállalatok év végi csúcsra járatása. Az államosítás miatt csak monopolizált állami cégek voltak a „piacon”. Az őszi-téli időszak a mezőgazdasági betakarítás miatt egyébként is rendkívül hajtós volt a közlekedés számára, hiszen a friss gyümölcsöt, zöldséget a lehető leggyorsabban kellett továbbítani a célállomásra. A szállítási igényeket jelentősen megemelte azonban, hogy az egyes üzemek, behozandó az év eleji lemaradásukat, ősztől fokozták a termelésüket.⁴ Hogy termékeiket el tudják időben szállítani a megrendelőnek, számítva más üzemek teherszállítási kapacitás előfoglalására, a szükségesnél több vagonot,⁵ teherautót igényeltek, jóval korábban a szükséges időnél, mivel a szolgáltató vállalat általában csak késve tudta kiállítani a kért járműveket, amelyek megrakodását általában emberi erővel végezték, a rakodás gépesítése nagyon lassan haladt előre. A fentiek miatt

⁴ Nyers Rezső az MSZMP KB 1963 október 18-i kibővített ülésén mondta a következőt, miközben a közlekedés aktuális helyzetéről és az őszi forgalmi csúcsról tartott beszámolót „Időszerű gazdasági feladatok” címmel: „A közlekedésben az egész népgazdaság elmaradását kell behozni.” MNL OL M-KS 288. f. 4. á. 64. óe. https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_00640.pdf#search=&page=2 Hozzáférés: 2021.07.13.

⁵ A vállalatok egyre több vagonat halmoztak fel, akár háromszoros-négyszeres vagonmennyiséget is rendeltek, hogy mindenképpen legyen vasúti kocsijuk a szállításokra. A vasúti kocsiálláspénz 1964 első 9 hónapjában 160 millió forintot tett ki.

tehát minden év végén kapacitáshiány jelentkezett a túlfűtött kereslet miatt. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a pályák és a vasúti kocsik állapota az elmaradt korszerűsítések és az egyre növekvő forgalom miatt egyre gyakrabban szorultak javítási munkákra, ami tovább lassította a forgalmat, a a teherautók többségének teherbírása pedig a 3-5 tonnás közepes teherbírású kategóriába tartozott.⁶ Válságos időszakokban a MÁV és a Központi Szállítási Tanács – ez a szerv igyekezett összehangolni az egyes vállalatok és állami szervek szállítási igényeit – igyekezett korlátozni a szállítási keresletet, de ez csak még jobban felverte a keresletet. A csúcsidezők lefutása utáni periódusban a vállalatok kipihenték az előző hónapok feszített ütemét, emiatt jelentősen elmaradtak a tervhez képesti szállításokkal, ami tönkretette volna a fuvarozók, elsősorban a vasút éves tervét, ezért a fuvarozó összejátszott a fuvarozatóval. A beruházások visszafogása idején viszont a vállalatok tartalékolni próbáltak, ilyenkor nem nagyon esett vissza a fuvarozási kereslet. Egy-egy vállalat, szövetkezet tavasszal több vagonot rendelt meg a vasúttól, mint amennyire szüksége lett volna, cserébe a MÁV az őszi csúcsidezőben ezeket a vállalatokat előre sorolta a szállítási listán.

A legsúlyosabb szállítási válságok 1962–64, 1973–74 és 1978–80 évek őszén és telén alakultak ki, a nemzetközi forgalmat bonyolító vasútvonalak állomásain feltorlódtak a tehervonatok, így a személyvonatok közlekedtetése is rendkívüli erőfeszítéseket kívánt. 1962–1964 között kulmináló szállítási válság következtében Kossa Istvánnak fel kellett állnia a bársonyszékből, az új közlekedési- és postaügyi miniszter 1963. december 7-től Csanádi György, a MÁV korábbi vezérigazgatója lett.

Közlekedés előbb felsorolt problémái az egész szocialista tömbre vonatkoztak. Az egyes országok fuvarozási válságai természetesen kihatottak a szomszédos országokra, és az infrastruktúrától függően növelhették a térség közlekedési problémáit.

A problémákat az operatív apparátus elsősorban a kevés és elhasználódott járműállagban látta, ezért járművek vásárlását favorizálta. Mivel a dízelesítés lassan haladt, a szállítási válság pedig minden korábbinál aggasztóbb méreteket öltött, ezért a MÁV 12 darab jóvátételként gyártott 424-es gőzmozdonyt vásárolt vissza a Szovjetuniótól 1962 szeptemberében.⁷ A szállítási gondok azonban nem enyhültek, ezért a kormány további használt gőzmozdony beszerzését engedélyezte a Szovjetuniótól. Száz darab második világháborús, német gyártású hadimozdony került így a MÁV-hoz, amelyek becsülettel végigszolgálták a magyar gőzös korszakot. Ezeket a gépeket a vasutasok némi iróniával „Hruscov-dízelnak” nevezték, utalva a korszerűsítési program lassú menetére.⁸

Az ötéves tervekben rögzített, eleve kevés beruházási források sem valósultak meg mindig. 1955 és 1960 között népgazdasági beruházásokra 138,4 milliárdot, felújításokra 44,1 milliárdot fordítottak. Középtávú tervek szerint szállításra a beruházások 26%-át fordították volna, ehhez képest csak 9,1% valósult meg, míg a felújításoké 26,8%-ra csökkent. A közlekedési beruházásokból 46% jutott a vasútra és 33,5% a közútra, felújításoknál 64,8% és 6,8% volt az arány. 1961 és 1965 között a népgazdasági beruházások összértéke 227,3 milliárd Ft volt, ennek majdnem a negyedét, 22,6%-ot terveztek a közlekedésre fordítani. Ehhez képest a beruházásokból és beszerzésekből csak 10,3%-al, felújítási költségekből 28,6%-al részesedett a közlekedés.⁹

⁶ Major 1984. 68.

⁷ Frisnyák 2001. 231.; Máthé et. al. 2007. 52–61.

⁸ Frisnyák 2001. 233.; Máthé et. al. 2007. 62–63. A MÁV-nál az 520 sorozatszámot kapták.

⁹ Major 1984. 154–155.

A nehézipar fejlesztése elsőbbséget élvezett a többi gazdasági szektor kárára. Különösen az ötvenes években pörgették fel a nehézipari beruházásokat, egy esetleges III. világháborúra való készülődés jegyében. Ez a türelmetlenséggel és dogmatikus merevséggel párosuló iparfejlesztés még az olyan, nyersanyagban gazdagabb országokat is megviselte, mint Lengyelország. Magyarország jóformán csak bauxitból és uránércből rendelkezett számottevő mennyiséggel, kőszénből, vasércből és számos ipari félkész termékből, de még fából is behozatalra szorult az ország. Természetesen a Szovjetunió lett Magyarország legnagyobb külkereskedelmi partnere mind az export, mind az import terén. A magyar-szovjet kereskedelem jellemzően vasúton, a Budapest–Miskolc/Debrecen–Záhony–Lvov útvonalon zajlott. Közúton csak sürgősségi esetekben történt áruszállítás, amikor az áruforgalom volumene már a vasúti közlekedést is megbénította. Mivel a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában (KGST) résztvevő államok közötti áruforgalom cserekereskedelmi jellegű volt, így a Szovjetunióból érkező nyersanyagért, gépipari és műszaki árukért Budapest mezőgazdasági, élelmiszeripari, műszaki és vegyipari cikkekkel egyenlítette ki tartozását. A tagországok közti kereskedelmet úgynevezett klíring rubelben számolták, valódi pénzmozgás nélkül. Magyarország földrajzi elhelyezkedése miatt jelentős részt vállalt a tranzit-forgalomból, aminek a bevétel mellett megvolt az a hátránya, hogy rendkívül sok vonatot kellett leközlekedtetnie a szomszédos országok között. A tranzit-forgalom az 1970-es években vált jelentőssé, közlekedési és gazdasági szinten egyaránt.¹⁰

Ehhez társult a hatvanas-hetvenes évek fordulóján kezdődő „gépkocsi-bumm”. Amíg 1965-ben mindössze 82640 magántulajdonban lévő személyautó szerepelt a statisztikában, öt évvel később 213436, 1975-ben már 550548, vizsgált időszakunk végén pedig 978148 róttá az utakat.¹¹ A hatvanas évek státuszszimbólumát jelentő hűtőszekrényt, mosógépet és televíziót egy évtized alatt felváltotta a személygépkocsi. Ezzel együtt természetesen a közúti forgalom is emelkedett, mind a buszközlekedés, mind a közúti áru fuvarozás. A hatvanas évek közepétől a közúti személyszállítás már több utast szállított el, mint a vasút. Termékekből és fogyasztásból 1974-ben 22474 Ft jutott egy főre, ebből 1701 Ft-ot költöttek átlagosan a közlekedésre, vagyis a fogyasztás 7,6%-át fordították utazásra és napi munkába járásra. 1960-ban ez az arány még csak 4,2% volt.¹²

A hatalom rátette kezét a gépjárművek értékesítésére is, nem csak ideológiai okokból, hanem gazdasági megfontolások miatt is. A Rákosi-kor önkéntesség álcája alatt előírt békekölcsön jegyzését felváltotta az önként vállalt autózási adók. Kádár rátapintott a lényegre amikor a következőket mondta: „*A személyautó ma olyan, mint a békekölcsön volt az ötvenes években. A kettő között csak az a különbség, hogy a békekölcsönre az emberek szitkozódva adták a pénzt, az autót viszont dalolva fizetik.*”¹³ A gépkocsi birtoklás a relatíve magas árak és adók a kincstári bevételsterzés mellett a lakosság vásárló erejének szabályozását is szolgálta. A Merkurnál az új gépkocsi vételárának 20, 1979-től 50%-át kellett előre befizetni és a kiválasztott jármű beérkezéséig a fennmaradó részletet törleszteni.

Magyarország a KGST szakosodási megállapodása szerint lemondott a teherautó-gyártásról (a személyautó-gyártás nem is volt), cserébe az Ikarus láthatta el a szocialista blokk

¹⁰ Ábrahám 1978. 30.; Major 1984. 22–23.

¹¹ Statisztikai évkönyv 1965, 1970, 1975, 1980.

¹² Ábrahám 1978. 30.

¹³ Major 1984. 189.

országait autóbusszokkal.¹⁴ Így az ország behozatalra szorult gépkocsiból is. Nem csak a szocialista országok autógyárainak volt azonban korlátozott kapacitása,¹⁵ de az állam is korlátozta a gyártól való megrendeléseket, nehogy felboruljon a külkereskedelmi fizetési mérleg. A magas adóterheket a közútfejlesztésre létrehozott alap feltöltésével indokolták, valójában az alap felett nem a Közlekedési- és Postaügyi Minisztérium (KPM), hanem a Pénzügyminisztérium és az Országos Tervhivatal rendelkezett, így a bevételek jelentős részét nem a közúthálózat fejlesztésére fordították.¹⁶ Az autópiacon korlátozására általában az infrastruktúra hiányosságait hozták fel indokként, valójában a közúti közlekedésből befolyó összegek messze meghaladták a közútra fordított fejlesztési pénzeket. 1972-ben 8,45 milliárd Ft-ot használtak fel beruházásra, miközben a bevétel 17,72 milliárd volt. 1976-ban 16,1 milliárdot fordítottak az úthálózat korszerűsítésére és új beruházásokra a 24,35 milliárdos bevételből, 1980-ban pedig 13,5 milliárdot a befolyó 29,6 milliárd forintból. A gépkocsiforgalmazásból származó haszon 1972-ben 1,9 milliárdot, 1976-ban 1 milliárdot, 1980-ban 3,6 milliárd Ft-ot jelentett az államkasszájának.¹⁷

A szállítási nehézségeket fokozta a hatvanas évektől meginduló iparszéttelepítési program. 1959-ben fogalmazták meg az új területi fejlesztési politikát, amelyben az ipar decentralizálásáról és szegényebb térségekbe való telepítéséről döntöttek. Az elképzelés alapja az volt, hogy az ipar telepítésével csökkenteni lehet a területi egyenlőtlenségeket. Elsősorban feldolgozóipari üzemeket helyeztek vidékre, hogy az agráriumból elvándorló embereket a környéken tudják alkalmazni, és ne az amúgy is lakásgondokkal küszködő fővárosban próbáljanak szerencsét. Szabolcsban négyszeresére, Békés, Bács-Kiskun és Somogy megyékben háromszorosára nőtt az iparban foglalkoztatottak száma az 1960–70-es években. Az infrastruktúra fejlesztése viszont nem tartott lépést az iparosítással, komoly lemaradásban volt mind a vasúti, mind a közúti közlekedés, a hírközlési hálózat állapota egyenesen katasztrófálisnak bizonyult.¹⁸ A kisebb termelőegységeket ráadásul az ipartelepítési politika miatt az iparban szegényebb területeken építették fel, amelyek nem csak az anyavállalattól, hanem a gazdasági centrumoktól is távolabb helyezkedtek el. Először a termékeknek a központba kellett eljutniuk, onnan szállították tovább a területi egységhez, így a termék vagy félkész áru akár kétszer is megtehetette ugyanazt az utat – jelentős plusz szállítási kapacitást lekötve – majd ezután a telephelyről továbbítani kellett az árut a megrendelőhöz.¹⁹ A hetvenes években tovább folytatódott a vállalatok és termelőszövetkezetek összevonása, így fokozódott a központ és telephely közötti szállítási igény. Nőtt a vállalatok nyersanyag és import igénye is a tervmutatók növelésével. A nagy tömegű szállításokat még mindig főleg a vasút végezte. Az import-szállításokból 54-60%-kal, az exportból 60-64%-kal, a

¹⁴ Nem minden ország tartotta be a megállapodást, a csehek tovább gyártották a Karosa buszokat, a románok különutas politikájáról nem is beszélve.

¹⁵ A szocialista autógyárak elsőként a nyugati keresletet igyekeztek kielégíteni piacképes típusaikkal, hiszen devizát hozott a gazdaságnak. Csak ezután következtek a szocialista tábor országainak megrendelése, illetve belföldi megrendelések kielégítése. Jó példa erre a Skoda 110R coupé típus, amit elsősorban nyugati piacra gyártottak, ezért szocialista relációban felülárasták a gépkocsit, hogy minél kevesebb megrendelés érkezzon a testvéri országokból, így jórészt csak a nyugati piacra tudtak fókuszálni Mlada Boleslav-ban.

¹⁶ Major 1984. 186–189.

¹⁷ Major 1984. 305–309.

¹⁸ Valuch 2005. 54–55.

¹⁹ Major 1984. 99–104.

tranzitforgalomból 58-60%-kal részesedett a vasút (a másik jelentős nemzetközi fuvarozó eszköz a hajózás volt).²⁰

Új munkahelyek létrehozása, a kollektivizálás, majd az iparszéttelepítési politika következtében rohamosan nőtt a földművelést elhagyó, megélhetést a városban kereső ingázók száma, elsősorban naponta utazóké. A napi ingázók abszolút száma az 1980-as évek elejéig nőtt. 1960-ban 143 olyan település volt, ahol a lakosok legalább 50%-a ingázott, tíz évvel később 842-re, 1980-ban már 1820-ra nőtt számuk. Az ingázás jelenségét elősegítette az alacsony személyszállítási díjszabás. Távolsági személyszállítás díjait 1951-ben, a közúti helyi személyszállítás díjait 1966-ban emelték utoljára. 1975-ben az összes utasok 62,6%-a még a közhasználatú közlekedést választotta, de az utaskilométerek hozzávetőlegesen felét már az egyéni közlekedés bonyolította. Vasúton elszállított utasok száma 1967-ig folyamatosan nőtt, majd a buszhálózat növekedése, a mellékvonalak bezárása és a személyautók számának dinamikus növekedése miatt csökkenésnek indult.²¹

A gazdasági reformmal párhuzamosan, a közlekedésben is több éves előkészítő munka után 1968-ban indítottak el egy reformprogramot, amit Közlekedési koncepció néven fogadott el az országgyűlés 1968. október 17-én. Az igazi gazdasági reform nem sikerülhetett, mert az egész tervgazdasági rendszer felszámolásával járt volna, de még ezt a módosított, több lényegi elemétől már korábban megfosztott reform is felszámolásra került, mert Moszkva nem nézte jó szemmel – különösen a Prágai tavasz után – egy, az ideológiai alapelvek megkérdőjelezését lapangva magában hordozó szisztémát. Ami megvalósult a közlekedésben, az is felemás módon sikerült. Bevezették a vállalati gazdálkodás néhány elemét, az infrastruktúrai szolgáltatásokat azonban továbbra is állami monopóliumok végezték.

Továbbra is magas maradt a nyersanyag szükséglet és alacsony energiahatékonysággal dolgoztak az üzemek, az anyagfelhasználás és termelés változatlanul meghaladta a népgazdaság növekedését. A szállítási teljesítmények hullámzása is megmaradt az évi összesítésekből, az 1980-ra tervezett teljesítményi szintet már 1973–74-ben elérte a közlekedés. Az áruszállítási teljesítmény 85%-kal, a személyszállítás pedig 125%-kal nőtt. 1968–1980 között a vasúti importszállítások 35,5%-kal, az exportszállítások 90%-kal nőttek összességében. A vasúti exportszállítások 30–40%-a, míg az importé csak 10–20%-a volt tőkés relációjú. Az import 80–90%-a a szocialista országokból származott, ezen belül is 50–60%-kal részesedett a Szovjetunió. Termékszerkezet szerint a népgazdasági import 62%-át energiahordozók, nyersanyagok és félkész termékek tették ki, ugyanezek aránya az exportban 35% körül alakult.

KÖZLEKEDÉSPOLITIKAI KONCEPCIÓ

1956 után egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a közlekedés problémái már nem orvosolhatók extenzív módszerekkel, a rendszer minőségi átalakítása elkerülhetetlenné vált. 1958. február 11-12-én tartotta a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya közúti konferenciáját, melyen Csanádi György, a MÁV vezérigazgatója egy új, a közlekedés egészére vonatkozó reform szükségességét fogalmazta meg. A nyugat „anarchikus” körülmények között

²⁰ Major 1984. 252–256.

²¹ Ábrahám 1978. 40.; Ingázás társadalmi vonatkozásairól lásd: Böhm 1997.

zajló közúti-vasúti áruszállítási versenye helyett a szocialista rendszer tervszerűségében látta a megoldást a közlekedési nehézségekre. A közlekedéstudományra támaszkodva kell felmérni az ország számára szükséges közlekedési hálózat igényeit, hiszen „*Ettől várhatjuk, hogy bármiféle elfogultságtól, partikuláris gyakorlattól mentesen számba vegye azokat a bonyolult összefüggéseket felmutató műszaki, forgalmi, gazdasági és egyéb tényezőket, amelyeknek a vasút-gépkocsi problémában és egyáltalán: a közlekedési ágazatok közötti optimális forgalommegoszlásban, feladataik koordinálásában szerepük van.*”²² A valódi hatékonyság érdekében a szociális, kulturális, politikai és honvédelmi szempontok figyelembe vételével kell megalkotni az új közlekedéspolitikát. Az egységes közlekedési rendszerben az egyes fuvarozó vállalatok között felosztott feladatok révén remélte a leghatékonyabb megoldást.²³ Valójában figyelmen kívül hagyta a szocialista rendszerben is meglévő, bújtatott (ellen)érdekeket. A hatékony együttműködés egyik alapvető előfeltételének tartotta a vasúthálózat racionalizálását, az alacsony forgalmú – és ezáltal veszteséges – vasútvonalak megszüntetését, a fennmaradó vasúti hálózat fejlesztését, valamint a közúthálózat bővítését és a járműpark korszerűsítését.²⁴

Alapvetően hasonló gondolatokat fogalmazott meg az MSZMP PB 1958. május 6-i határozata „a közlekedés fejlesztésének irányára” címmel. A párt irányító testülete hangsúlyozta a közlekedési ágazatok egységes rendszerének fontosságát, és a teljes ágazat fejlesztését. Fejlesztési források hiányában azonban még mindig a vasútnak jutott a meghatározó szerep, ezért a határozat a fővonalak korszerűsítéséről, valamint a villamosítási és dízelesítési programról döntött. Itt is megjelent a körzetesítés, mint a vasút és közút munkamegosztásának ideális eszköze.²⁵ A vasútvonalak bezárása is megjelent már a határozatban: „*Mindazokat a vasútvonalakat, amelyeknek a fenntartása a csekély forgalom miatt nem gazdaságos, a közúti közlekedés egyidejű fejlesztése mellett meg kell szüntetni, illetve korlátozásokkal, egyszerűsített üzemviteli formában kell fenntartani.*” A határozat intézkedett még a közúthálózat és járműállomány fejlesztésére, valamint felkérte az Országos Tervhivatalt, hogy készítsen távlati terveket a közlekedés fejlesztésére.²⁶

1964. december 10-i ülésén az MSZMP KB határozata ismét csak a közlekedési hiányosságokról számolt be, ugyanis terven felül kellett járműveket vásárolni.²⁷ Ezután az MSZMP PB 1965. június 8-i ülése foglalkozott mélyebben a közlekedéspolitikával. Kosári József jelentése azonban nem tartalmazott az eddigiekhez képest markáns eltérést a személyszállítási tarifák kivételével. A közlekedés egésze rentábilis volt a népgazdaság számára a személyszállítás kivételével, mert a vasútnál és a hajózásnál megszabott díjak 1951 óta nem változtak, ráadásul

²² Csanádi 1958. 281. Kiemelés az eredetiben.

²³ Csanádi 1958. 282.

²⁴ Csanádi 1958. 283–285. 1954-ben a 8025 km-es hálózatból 4200 km adta a teljesítmények 91%-át

²⁵ Körzetesítés: egyes vasútvonalakon néhány nagyobb állomás kijelölése árufeladó és áruleadó állomásnak ahová és ahonnan gépkocsikkal lehet a teherárut tovább szállítani a vonal többi áruforgalomra berendezett állomás egyidejű megszüntetésével.

²⁶ MSZMP PB 1958 május 6-i határozata. MNL OL. M-KS 288. f. 5. á. 77. öe. https://adatbazisokonline.hu/pdf-view2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_00770.pdf#search=&page=1 Hozzáférés: 2021.07.13. Vasútfélesztés ügyében már ekkor megjelent a hadsereg, még ha csak közvetett módon is: „*A Politikai Bizottság szükségesnek tartja, hogy a vasúti forgalom megjavítására a Honvédelmi Minisztérium, a honvédelmi igények figyelembevételével megfelelő anyagokat bocsásson a vasút rendelkezésére.*”

²⁷ Vass 1968. 95. „*A közlekedés fejlesztése nem tartott lépést a szállítási követelményekkel, ezért az ötéves terv végrehajtása közben szükségessé vált a fejlesztés gyorsítása.*”

kedvezmények széles körét vehették igénybe az emberek. Az előadásban ugyanakkor már megjelent a közlekedési ágazatok szocialista tervszerűséget mellőző versengése.

A hosszú évek óta szorgalmazott reform végül 1968-ban készült el, amit 1968. október 17-én fogadott el az országgyűlés az új vasúti törvénnyel együtt.²⁸ A program elvi újdonsága az volt, hogy hivatalosan is termelő tevékenységnek nyilvánította az áruszállítást. A közlekedési koncepció fő hangsúlya a vasúti és közúti közlekedés viszonyának új alapokra helyezése volt, egy olyan munkamegosztás kidolgozása a két ágazat között, ami hosszú távon megoldja a szállítási problémákat. A koncepció az 1958-as párthatározat alapján a közlekedés népgazdasággal arányos fejlesztését tűzte ki célul. Ehhez a belső arányokat a vasúti mellékvonalak egy részének – mintegy 2000 km – felszámolásával és a közúti közlekedés fejlesztésével akarták korrigálni. Kevés híján teljesült a kitűzött 2000 km vasútbezárás, 1965-ös 10421 km közforgalmú és korlátozottan közforgalmú vasúthálózat 1980-ra 8162 km-re csökkent.²⁹

1. táblázat: Megszüntetett vasútvonalak³⁰

Év	Keskeny nyomtávú (km)	Normál nyomtávú (km)	Összesen (km)
1959-1960	87	14	101
1961-1970	66	354	420
1971-1980	559	808	1367
1981-1982	10	0	10
Összesen:	722	1176	1898

Ahogy az oly sokszor megtörtént a magyar történelemben, a reform nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Ebben szerepe volt a hibás előfeltevéseknek, a közlekedésfejlesztési elképzeléseknek, valamint a pénzügyi fedezetlenségnek. Az előzetesen remélt önfenntartó folyamat hamar ráfizetessé vált.

KÖZÚTHÁLÓZAT ALAKULÁSA

1960-ban Magyarország állami közútjainak csak egyötödét tette ki a portalan utak aránya. A makadám utak 98%-a 6 méternél keskenyebb volt, az úthálózat negyedén hiányzott a biztonságos előzéshez szükséges látótávolság. A közutak túlnyomó többségén lassan, alacsony sebességgel lehetett közlekedni, rossz műszaki állapotuk kedvezőtlenül hatott a gépjárművek karbantartási költségeire. Mintegy 3000 helyen keresztezte egymást a vasút és közút, az egyszámjegyű főúton átlag 3,6 km-enként, a kétszámjegyűeknél 5,8 km-enként, a sűrű vasúti szintbeli keresztezés emelte a balesetek valószínűségét.³¹

A magyar gyorsforgalmi úthálózat első csírája 1960-ban jelent meg, amikor átadták a Törökbálint-Tatabánya kétszer egysávos országutat, mely az akkori korszerű elveknek megfelelően lett megépítve. 1965-re meghosszabbították Almásfüzitőig, amelyet 1961-től 1. sz. főútnak,

²⁸ A közlekedéspolitikai koncepcióról bővebben: Frisnyák 2013.

²⁹ Unyi 1989. 22. és 29.

³⁰ Mezei 2009. 267.

³¹ Autó-Motor. 1960. jan. 15. 3.

1965-től M1 gyorsforgalmi útnak neveztek, és a főváros határánál egy 8 km hosszú kétszer kétsávos közös bevezető szakaszt kapott az épülő balatoni (M7) gyorsforgalmi úttal. Ekkor vette át az M1 gyorsforgalmi út a Hegyeshalom–Győr–Komárom–Budapest útvonal Komárom–Dorog–Budapest szakaszának forgalmát, amelynek kapacitása már telítődött.³²

A III. ötéves tervidőszakban évi átlag 500 km útépitést és útfelújítást terveztek a KPM-nél, ezt valamivel még túl is teljesítették. A korszerűsítések zöme a főúthálózaton valósult meg, koncentrált korszerűsítési program készült az 1., 2., 3., 5., 6., 7., 71. és 84. számú főutak átépítésére. Összesen 2268 km út került korszerűsítésre, emellett 336 km bekötőút épült. 1967-ben a korszerűsítések 32%-a, 1968-ban 43%-a, 1969-ben 58%-a zajlott az elsőrendű úthálózaton.³³ Általánosságban elmondható, hogy a hatvanas évek az úthálózat kiépítésével, főutak rekonstrukciójával telt, míg a hetvenes évekre már a gyorsforgalmi úthálózat fejlesztése, a meglévő úthálózat biztonságosabbá tétele a jellemző.

A hetvenes években már a minőségi fejlesztésre tevődött át a hangsúly, az 1972-es útfejlesztési program keretében került sor a főközlekedési útvonalak kiszélesítésére, a legforgalmasabb szakaszokon vasúti kereszteződések alul- vagy felüljáróval való kiváltására, és egyes városok környékén elkerülő utak építésére. A IV. ötéves terv idején 1974-ig 1200 km közút bővítése és átépítése történt meg, 600 km új út építése mellett.

A fejlesztéseknek köszönhetően 1975-re a 29915 km állami úthálózat 97%-át kiépítettnek lehetett minősíteni, 95%-uk kapott pormentes burkolatot. A főúthálózat korszerűsítésekor az útburkolatot kiszélesítették legalább 7méter szélességűre.³⁴ Jelentősebb beruházásokat, mint például hosszabb főútvonalai szakaszok felújítását, átépítését, illetve új utak építését a KPM alá tartozó Betonútépítő Vállalat (BUV) és az Aszfaltútépítő Vállalat (AUV), valamint a Hídépítő Vállalat végezte az Út- és Vasúttervező Vállalat által készített tervek alapján.

Az első hazai, Budapestet a Balatonnal összekötő autópálya tervezése 1961-ben kezdődött nyugat-német minták alapján, a kivitelezés pedig 1962-ben indult. Az autópálya betonburkolattal épült meg, mivel nem állt rendelkezésre Magyarországon a feladatnak megfelelő teljesítményű aszfaltozó gép, illetve kellő mennyiségű aszfaltot sem tudott készíteni a magyar ipar. Az első 13 kilométer még kétszer kétsávos autópályaként épült meg 1966-ra, az 1. számú főút közös budapesti bevezető szakaszaként. Innentől már csak a bal pályát építették tovább, ami 1971-re ért el Zamárdiig. A jobb oldali pályatest megépítése már gyorsabban zajlott, köszönhetően annak, hogy a földmunkák és alépitmények készítésekor már a teljes autópálya szélességét vették alapul, így 1975-re lett kész a teljes autópálya.³⁵

1971-ben Minisztertanácsi határozat született az M1, M3, M5, M7 útdíjas autópályákból álló 450–500 km hosszú hálózat megépítésére 15 éven belül, amelynek megvalósítását nagyobb részben nyugati hitel segítségével tervezték! A Magyar Külkereskedelmi Bank valamint olasz, francia, német, brit és japán cégek közötti tárgyalások azonban elakadtak, a reformok

³² Magyar autópályák 1996. 5–9.

³³ Ábrahám 1978. 39.

³⁴ MNL OL XIX-H-1-pp-5. 6. d. 608514/1961. sz. ügyirat

³⁵ Ehhez az autópályához egy sajátos forgalmi megoldás kapcsolódik; 1964-től a nyári főszezonban, 1968-tól már májustól szeptemberig hétvégenként egyirányú közlekedést vezettek be a balatoni forgalomban. Vasárnap, illetve utolsó munkaszüneti nap délutánjától estéig a felpályás utat csak Pest irányában lehetett használni, Balaton felé csak a régi 7. számú főúton illetve alsóbbrendű utakon lehetett közlekedni. Szombat 14 órától vasárnap 22 óráig csak személyautók, szóló buszok és teherautók, valamint nemzetközi forgalomban résztvevő nyerges vontatók közlekedhettek. A második pályatest elkészültével, 1975-től megszűnt a forgalmi szituáció.

leállításával és az egyre romló gazdasági helyzet miatt 1976-ban törölték a programot. A fejlesztési tervet keretként megtartották sőt, kiegészítették azt egy a fővárost megkerülő körgyűrűvel, de megvalósítására nem tűztek ki konkrét dátumot, a fejlesztésre pedig kizárólag állami forrást irányoztak elő.

A közlekedéspolitikai koncepció továbbfejlesztéséről tárgyaló országgyűlés 1978-ban a következőképpen határozott: „Az országos közúthálózaton elsődlegesen a csomópontokat, hidakat, a városi átkelési és elkerülő szakaszokat kell fejleszteni, s új összekötő utakat kell építeni. A szerkezet átalakítását, a sugaras-gyűrűs főhálózati rendszer létrehozását a település- és közlekedésfejlesztés figyelembevételével fokozatosan kell megvalósítani. Az igények indokolják, hogy évente 35-45 kilométer gyorsforgalmú autópályát, illetve autópályát épüljön...” A következő év tavaszán az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottsága ülésén is a közúthálózat gyűrűs-sugaras rendszerű kialakítása mellett döntött, egyúttal kijelölve a gyorsforgalmi úthálózat legfontosabb irányait és megvalósításának ütemeit, kiemelve a nemzetközi és tranzitforgalom számára fontos irányokba való autópályá-építést.³⁶

Időrendben a Győrnek tartó M1 gyorsforgalmi utat kezdték el építeni másodjára, jóllehet útvonalvezetése megelőzte a balatoni utét. A már megépült Budapest–Tatabánya–Almásfüzitő között Győrig tartó szakaszának korszerűsítése helyett végül „félautópályát” építést határozták el Tatabánya és Győr között, módosított nyomvonalon. 1966-ban indult meg a bal pálya előkészítési munkálatai, de a jobb pálya területeit is kisajátították. A generálkivitelező az Aszfaltút-építő Vállalat volt, míg a műtárgyakat és hidakat a Hídépítő Vállalat építette. Az aszfaltburkolattal épített gyorsforgalmi út lassan, 1977-re épült meg. Mivel a sok szintbeli kereszteződés és növekvő forgalom miatt rendszeressé váltak a dugók a főváros közeli részeken, ezért új nyomvonalon kétszer két sávú autópályát építéséről született döntés a Törökbálint–Bicske szakaszon, aminek megvalósítása 1978-ban kezdődött el.³⁷

A félpályás építkezés az M3 autópályát kivételével mindegyik gyorsforgalmi út építésére jellemző volt a szocializmus alatt. A „gyorsforgalmi út” és „autópályát” fogalmakat kissé kaotikusan használták, gyakran keverték a két fogalmat – ez is mutatja, hogy egy addig ismeretlen elem került a közúti közlekedésbe, aminek időbe került, hogy megtalálja helyét.

A 3. sz. főút már 1970-re telítődött, ezért 1973 őszén kezdték el építeni az M3 autópályát a BUV irányításával. Ezt már eleve kétszer két sávú aszfaltburkolatú autópályával tervezték, mivel az M7 építésének tapasztalatai rávilágítottak, hogy nem olcsóbb félpályánként megépíteni. A Gödöllőig tartó első szakaszt 1978-ban adták át, két év múlva ért el Hatvanig a gyorsforgalmi út. Budapesti bevezetése viszont csak 1982-re készült el, amikor is készen lettek a Kacsóh Pongrác úti felüljárók.³⁸ Utolsóként a vizsgált kor autópályái közül meg kell említeni az M5 első szakaszát is, az Ócsáig tartó első szakasz építését 1978-ban kezdték el.³⁹

Az említett főutak és gyorsforgalmi utak a fokozódó közúti közlekedés igényeit próbálták meg kielégíteni. A hatvanas évek közepén kötött nemzetközi egyezmények révén Magyarország úthálózatának egyes elemei bekerültek az európai közlekedési hálózatba, amikre külön előírások vonatkoztak. A nyugati közlekedési rendszer „E” jelű útjai közül az E5

³⁶ Magyar autópályák 1996. 14–18. Idézet: 17.

³⁷ Magyar autópályák 1996. 44–45.

³⁸ Magyar autópályák 1996. 47–48.; Autó-Motor. 1970 okt. 6. 6., 1975 júl. 21. 5., 1975 nov. 21. 3–5., 1977. 14. sz. 16–17., 1980. 9. sz. 4–5., 1980. 10. sz. 40–41.

³⁹ Magyar autópályák 1996. 48–49.

(London–Bécs–Budapest–Belgrád–Isztanbul), E15 (Hamburg–Berlin–Prága–Budapest–Bukarest–Constanza) és E96 (Rijeka–Nagykanizsa–Budapest–Miskolc–Kassa) útvonalak érintették a magyar közúthálózatot, míg a KGST „T” jelű útvonalai közül a T1 (Ungvár–Püspökladány) és T7 (Krakkó–Zólyom–Budapest) haladt át Magyarországon.⁴⁰

VASÚTHÁLÓZAT ALAKULÁSA

A Magyar Államvasutak és általában a magyar vasúti közlekedés Rákosi-korszakban tapasztalt többszöri összeomlás közeli helyzete 1956 után kis mértékben javult, a csúcsra járatott rendszerbe több pénzt juttatott az állam. Nagyobb pályafelújítási program kezdődött még az ötvenes évek végén, a vasúti járműgyártás előbb a dízelesítés, majd a villamosítási program keretébe nagy lendületet vett a hatvanas években, de a személy- és teherkocsipark modernizációja is megkezdődött.

Néhány adat 1960-ból: a villamosított pályák hossza a teljes hálózat mindössze 3,4%-át tették ki, a vágányok nagy részén alacsony tengelyterhelésű vonatok közlekedhettek, ami akadályozta a hatékony, gazdaságos teherszállítást. Sínek 60%-a 30 évnél öregebb, a pályahálózat mindössze 12%-a volt alkalmas 23 tonna tengelyterhelésre, és csak a vonalak 10%-án lehetett legalább 100 km/h sebességgel közlekedni. Hasonlóan kritikus helyzetet mutatott a járműpark is, a teherkocsik és személykocsik több 60%-ának kora meghaladta a 40 évet, ráadásul a személyvagonok 77%-a még törékeny, fa szekrényvázas szerkezettel rendelkezett, illetve még 300 teherkocsiból átalakított úgynevezett szükség személykocsi (bocipullman) közlekedett.⁴¹

Az Országos Tervhivatal már hivatkozott 1960. júniusi összeállításában a következő 15 évben a vasút fejlődéséhez elkerülhetetlennek ítélte kistávolságú teherszállítás átterelését közútra a fokozódó távolsági és tranzit áruszállítások teljesítése érdekében. Ehhez elsődleges fontosságúnak ítélte a tengelyterhelés és sebesség emelését, fővonalon 125 km/h sebesség és 23 tonna tengelynyomás, mellékvonalakon pedig 60 km/h sebesség elérését tartották kívánatosnak. Ennek eléréséhez évente 300–320 km fővonalon pálya átépítését, valamint 200–220 km mellékvonalon pálya használt anyagból történő felújítását tartották elengedhetetlennek. Még ilyen forszírozott ütemben is csak 1980-ra fejeződött volna be a teljes hálózat rekonstrukciója. Új vasútvonal építésével nem számoltak, csupán távlati célként felmerült egy Székesfehérvár és Szolnok közötti Budapestet elkerülő vasúti gyűrű megépítése, valamint Szeged Bajával és Péccsel való közvetlen összekötése. A hangsúlyt a nemzetközi forgalmat bonyolító fővonalakon a II. vágányok (vissza)építésére, 1500-1600 km vonal villamosítására és korszerű rendezőpályaudvarok építésére helyezték.

Vasúti vontatás terén a növekvő terhelés és sebesség miatt a dízelesítés és villamosítás volt az egyetlen megoldás. Még a szomszédos államokhoz viszonyítva is jelentősnek bizonyult mozdonyparkunk elmaradottsága. Teherkocsipark nagy része szintén elavult, kis raksúlyú típusból állt. 1975-ig 36000, utána további 11000 kocsi selejtezésével számolt, amelyek pótlására évente 3000-3500 teherkocsi beszerzésével kalkuláltak, így a korszerű kocsikkal a selejtezések mellett is 25%-kal nőne a járműállomány száma, 60%-al a szállítási kapacitása. Személykocsik terén

⁴⁰ Autó-Motor. 1974 febr. 21. 5.

⁴¹ Mezei 2009. 237.

évente 200-250 db négytengelyes személykocsi beszerzését tartották kívánatosnak, hogy a régi, elavult kocsik selejtezése mellett is ki lehessen elégíteni a növekvő utasforgalmi igényeket.⁴²

Tíz évvel későbbi, szintén 15 éves középtávú közlekedésfejlesztési programban is hasonló alapvetések szerepeltek. Elsődleges fontossággal az „A” kategóriába sorolt törzshálózat rekonstrukciója, és a vasútüzemi és irányítási folyamatok technológiájának fejlesztése, automatizálása jelent meg. A 3000 km-es törzshálózatból 2000 km kerülne átépítésre a pálya 23 tonna tengelyterhelésre alkalmas hézag nélküli felépítménnyel, 120-140 km/h sebességet lehetővé tevő vonalvezetéssel, valamint önműködő biztosító és forgalomirányító berendezésekkel. További 2000-2500 km „B” kategóriás vonal fejlesztését némileg alacsonyabb műszaki tartalommal, a forgalom igényeinek megfelelően 80-125 km/h sebességre megfelelően ítélték meg. Mintegy 2200 km, a közlekedéspolitikai koncepció alapján „C” kategóriába sorolt kis forgalmú vasútvonal forgalmának közútra terelésével számoltak, további 1000 km vasútvonal sorsát pedig a gazdasági igényektől tették függővé.

Természetesen a vasúti járműállománnyal kapcsolatos fejlesztési tervek is újra előkerültek a lényeg változatlanul hagyásával: az elavult vontató és vontatott járművek gyorsított ütemű selejtezésével és korszerű járművek egyidejű pótlásával úgy, hogy végeredményben a személy- és áruszállítási kapacitások bővüljenek.⁴³

Mi valósult meg a fenti elképzelésekből? 1961–1975 között összesen 4803 km felépítményt cseréltek ki, a csúcst 1962-ben érték el a pályamunkások, ekkor egyetlen év alatt 470 km-en cseréltek ki felépítményt.⁴⁴ Igaz, az alépítményi hibák felszámolása ekkor még háttérbe szorult. Ezalatt a 15 év alatt a 100 km/h vagy nagyobb sebességre alkalmas pályák hossza elérte a 3000 km-t.⁴⁵ A legnagyobb átépítésekre a nagy forgalmú, nemzetközi személy- és teherszállításban használt vonalakon került sor. Természetesen egy vonal teljes átépítése korszerű felépítménnyel, biztosító berendezésekkel, állomásbővítésekkel és helyenként nyomvonal korrekciókkal több éven át tartott.

Mivel a pályaépítési és fenntartási munka nem csak nehéz és veszélyes, de a családtól való távollét is megnehezítette a pályamunkások életét, a hatvanas évektől felgyorsult a munkaerő-elvándorlás. Ezért és a pályaépítési munkák gyorsabb, gazdaságosabb elvégzése miatt a MÁV svájci Matisa, osztrák Plasser vasútépítő gépeket szerzett be, valamint a MÁV Központi Pályafenntartási Telepén gyártott hazai fejlesztésű ágyazatrostáló és aljköz-tömörítő gépeket.⁴⁶ Ezeket gépláncba szervezve a korábbinál jóval rövidebb idő alatt végeztek pályaépítési és karbantartási munkákat. Teljes átépítés esetén a régi felépítmény elbontása után ha szükséges volt, az új vágány fektetése előtt az alépítmény megerősítésére is sor került különböző talajjavító rétegek terítésével, vagy rézsűk, töltések megerősítésével. 1971-től 10 géplánc vett részt a pályaépítésben és fenntartásban. A fővonalak korszerűsítése során a pályát hézag nélküli felépítményűre

⁴² MNL OL XIX H-1-c. 26. d. 00239/1960. 8-22.

⁴³ A közlekedés hosszútávú terve 1970. 67–72.

⁴⁴ Felépítmény: vágány és zúzottkő ágyazat együttese. Ezalatt már az alépítmény található.

⁴⁵ Horváth 2005. 47.

⁴⁶ Ambrus 1985. 147. A MÁV építőipari szervezetének 35 éve, 1950–1985. Szerk.: Ambrus Zoltán. Budapest. 1985. (stencil) 147.

építették át 48-as, majd 1969-től bevezetett 54-es sínrendszerrel,⁴⁷ ami műszakilag és gazdaságilag kedvezőbb volt, valamint javult az utazási komfort is.⁴⁸

A pályaeépítési munkák tervezését és koordinálását a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium I. Vasúti Főosztálya Pályafenntartási és Építési valamint a Vasúti Hídépítési szakosztályok, 1969-es átszervezés után az Építési és Pályafenntartási szakosztály végezte.⁴⁹ A kivitelezési munkákat a hat vasútigazgatóság pályafenntartási és építési ügyek osztályainak egy-egy építési főnöksége végezte, illetve egy-egy alkalommal kapacitáshiány miatt a Betonútépítő Vállalat is kapott vasútépítő megbízásokat.⁵⁰

A Rákosi-korszak után már nem épült új vasútvonal egyetlen kivétellel, 1969. június 30-án adták át a 8 km hosszú Villány-Nagyharsány vonalat, hogy a nagyharsányi mészkő, illetve a tervezés alatt álló Beremendi Cementmű termékei gyorsabban tudjanak eljutni fővonalai hálózatra.⁵¹ A II. hároméves tervidőszak alatt 715 km felépítmény került felújításra, 750 km pálya lett hézag nélkülire átépítve és mintegy 4000 csoport kitérőt cseréltek ki, vagy újítottak fel.⁵²

A hatvanas években sorra indultak a nagyobb pályakorszerűsítések. Az egyik legfontosabb beruházás a Budapest–Miskolc fővonal villamosításának befejezése 1962. november 17-én, illetve annak meghosszabbítása a nyíregyházi deltán át Záhonyig (1967. december 29), valamint a Budapest–Szolnok–Debrecen–Nyíregyháza vonal villamosítása és Debrecen–Záhony szakaszon második vágány megépítése volt.⁵³ A debreceni fővonalon 1964-ben készült el a II. világháború után anyagihiány miatt kényszerből felbontott második vágány visszaépítése Kisújszállás és Debrecen között. Szintén ebben az évtizedben újult meg az észak-balatoni vasútvonal, bár a balatonfüredi állomásépület csak 1973-ra készült el.

1962. december 11-én helyezték üzembe az első korszerű, jelfogós Integra Dominó 55 típusú állomási biztosító berendezést Vámosgyörkön. Az állomási és vonali biztosítóberendezések túlnyomó többsége elavult volt, ennek ellenére a biztonságos és gyors közlekedést elősegítő automata rendszerek csak lassan terjedtek el az országban, 1971-ben adták át a 100. állomási

⁴⁷ 48-as és 54-es sínrendszer: egy folyóméter sín tömege 48,3 vagy 48,5, illetve 54,4 kg volt. A sínek profilja némiképp eltért, ezért különböző méretű rögzítőszerkeket alkalmaztak fektetésükkor. Fővonalai átépítésekkor vasbeton keresztelvényeket használtak, melyeket a lábatlani cementgyár állított elő.

⁴⁸ A közelben felállított kötőtelepeken szereltek össze keresztelvényeket és sínreléket a szükséges kapcsolószerkezetek segítségével 24 méteres hosszban, ezeket nevezik sínmezőknek. Miután elkészült az alépítmény és a zúzottkő ágyazat terítése, portáldaruk segítségével sínmezőket fektettek le, a sínreléket hevederekkel rögzítették egymáshoz. Ezután gépláncokkal elvégezték a felépítmény vertikális és horizontális irányú beszállásvezetését. Miután kellően beágyazódott a pálya, a sínreléket vagy egyenként összehegesztették, vagy kicserélték azokat 120-126 méteres sínrelékre, amelyeket a kötőtelepen hegesztettek össze öt darab 24 vagy hat darab 21 méteres szárból és speciális hosszúságú szállítókoszokkal juttattak el rendeltetési helyükre, majd a már lekötött sínreléket is összehegesztették. Így az új pálya felépítménye hézag nélküli lett, ezáltal megszűnt az illesztéseken átgördülő kerekek kattogása. A kibontott anyagok felhasználható részeit mellékvonalak korszerűsítésekor használták fel újból.

⁴⁹ Horváth 2005. 76.

⁵⁰ Horváth 2005. 155., 163., 165. és 169. MÁV Vasútigazgatóságok Építési Főnökségeinek székhelyei: Budapesti igazgatóság - Budapest, Miskolci igazgatóság - Miskolc, Debreceni igazgatóság - Debrecen, Szegedi igazgatóság - Szentes, Pécsi igazgatóság - Dombóvár, Szombathelyi igazgatóság - Celldömölk (ide tartozott a GySEV magyarországi hálózatának karbantartása is). Ezenkívül Budapesten működött még a MÁV Hídépítő Főnökség, MÁV Villamos Felsővezeték Építési Főnökség és a MÁV Budapesti Magasépítő Főnökség. Horváth 2005. 251–253.

⁵¹ Vasút. 1971/2. 13–14.

⁵² Vasút. 1961/1. 1–2.

⁵³ Mezei 2009. 262.; Vasút. 1962/2. 7., 1967/9. 24. és 1967/12. 1.

Dominó berendezést Göd állomáson.⁵⁴ Az elektronikus biztosító berendezések elterjedése további lehetőségeket rejtett magában, mint a mozdonyokra szerelt biztonsági rendszerek, illetve egy vonalszakasz vagy akár egy egész vonal egyetlen központból történő irányítása. Utóbbira példa az 1971 júliusában üzembe helyezett Nyíregyháza–Mezőzombor vonal központi forgalomirányító berendezését Debrecenben, amit később kiegészítettek a Nyíregyháza–Záhony vonallal is.⁵⁵

A III. ötéves terv alatt folytatódott a Rákos–Újszász–Szolnok,⁵⁶ Hatvan–Újszász, Nagykanizsa–Szombathely, Győr–Sopron, Porpác–Hegyeshalom, Ukk–Zalaegerszeg, Cegléd–Szeged,⁵⁷ Kiskunhalas–Baja–Dombóvár és Komárom–Székesfehérvár⁵⁸ vonalak átépítése, valamint elkezdődött a Budapest–Vác–Szob vonal korszerűsítése is. 1971-ben csehszlovák szakemberek segítségével villamosításra került az egész vonal. Nem ez volt az Elektrizace Železničny Praha és az Automatizace Železničny Dopravy vállalatok első munkája Magyarországon, kapacitáshiány miatt már részt vettek a fővárost Szolnokon át Nyíregyházával összekötő vasútvonal 1968–1970 közötti villamosításában. Amíg az EZP a munkavezeték kiépítését végezte, az AZD hírközlési vonalkábellet fektetett.

A metróépítkezés miatt 1967 és 1970 között átépítették a Baross teret és a Keleti pályaudvart, csarnoki vágányok hosszából elvéve alakították ki a lépcsősort az aluljáróhoz.⁵⁹ 1966–1970 között a tervezett 1650 km nyílt vonali és 450 km mellékvonali és iparvágány korszerűsítése helyett 1100 km nyílt vonali és 380 km mellékvágány, iparvágány rekonstrukciója készült el. A 23 tonna tengelynyomású pályák hossza 4300 km-re nőtt, 100 km/h és annál nagyobb sebességre alkalmas pályák hossza 800 km-rel, míg a hézagnélküli felépítménnyel rendelkező pályák hossza 1100 km-rel, a villamosított pályák hossza 391 km-rel gyarapodott.⁶⁰

A hetvenes években folytatódott a vasútvonalak rekonstrukciója, de szervezési és munkaerő problémák miatt a IV. ötéves terv alatt majdnem a felére esett vissza a felépítménycserék üteme. Erre a periódusra 2000 km felépítménycserét és 280 km hosszon villamosítást terveztek. A pályaépítési és karbantartási munkák gyorsabbá tételéért a MÁV nagyteljesítményű pályaépítő gépeket gyártott, illetve vásárolt Svájcból és Ausztriából.⁶¹ 1971-ben tíz gépláncot állítottak fel, hogy biztosítsák a fővonalak karbantartását.⁶² 1971–1972-ben megépült a Debrecen–Nyíregyháza szakasz második vágánya, ami jelentősen növelte a szovjet-magyar forgalom szempontjából

⁵⁴ Mezei 2009. 245.; Vasút. 1971/12. 3.

⁵⁵ Mezei 2009. 281.; Vasút. 1971/6. 8.

⁵⁶ Talán ezt a vonalat építették át a leglassabb ütemben, holott jelentős nemzetközi teher- és személyforgalmat bonyolított le a szintén jelentős belföldi forgalom mellett. 1963-ban kezdődött meg a második vágány építése és csak 1973-ra fejezték be a munkálatokat. Mezei 2009. 286.

⁵⁷ Cegléd–Szeged vonal átépítési munkálatai 1963–1967 között folytak, de az utómunkálatokat 1968-ben is végeztek, míg Kiskunfélegyháza állomás átépítése és kibővítése még a hetvenes évek elején is tartott. Vasút. 1966/9. 19–20. és 1971/9. 6.

⁵⁸ Nemzetközi vonatok miatt fővonali rangúvá átépített vonalat a régi pályától pár méterre építették meg, így az építkezés közben zavartalanul zajlott a forgalom.

⁵⁹ Vasút. 1967/4. 30–31. A metró első szakaszának átadásával megszüntették a gödöllői HÉV Kerepesi úti végállomást és az Örs vezér terére helyezték át. A feleslegessé vált sínpár egy részét felbontották, így kibővíthették a közúti pályát.

⁶⁰ Vasút. 1971/3. 1–6.

⁶¹ Mezei 2009. 277., 281., 286. és 307.; Vasút. 1971/8. 11.; Horváth 2005. 271.

⁶² Vasút. 1972/4. 21–22.

kulcsfontosságú vonal átbocsátó képességét. Az évtized legnagyobb beruházását a hegyeshalmi vonal Kelenföld-Tatabánya szakaszának átépítése jelentette. Egyes szakaszokon új nyomvonalon épült meg a pálya – így szűnt meg a forgalom a híres-hírhedt biatorbágyi viadukton – emiatt az építkezés még a nyolcvanas években is zajlott. A hetvenes években több szakaszban korszerűsítették a miskolci fővonalat, valamint a Miskolc–Szerencs–Záhony vonalat, mivel a hatalmas forgalom miatt idő előtt elhasználódott a felépítmény.

Az olajárrobbanás miatt megemelkedett a gázolaj ára, így újra kellett gondolni a dízelesítési és villamosítási programot. A villamosítás és a villamos mozdonyok beszerzése ugyan jóval költségesebb a dízelmozdonyoknál, határfokuk és teljesítményük viszont jóval nagyobb a belsőégésű motorral üzemelő vontatójárművéknél, így már középtávon is gazdaságosabb megoldást nyújtva. Arról nem is beszélve, hogy a gyenge minőségű hazai szénből előállított áram jóval kevesebbe került, mint az olajimport. Mindezek miatt nagy lendületet vett a hetvenes években a fővonalak villamosítása.

A hetvenes években elkészült néhány fontosabb vasútállomás rekonstrukciója is; Budapest Déli pályaudvar 1976-ban nyerte el mai formáját, Budapest Nyugati pályaudvar rekonstrukciója és bővítése 1977–1979 között történt, Szolnok vasúti csomópont rekonstrukciója 1975-ben fejeződött be, de a Debreceni állomás átépítése, illetve a GySEV soproni új állomásépülete is ebben az évtizedben készült el.

A mellékvonalak korszerűsítése, egyszerűsített átépítése a fővonalakról kibontott sínekkel és általában vasbetonnaljjal történt, mint például Hódmezővásárhely-Makó, Orosháza-Mezőhegyes vagy Kál-Kápolna-Kisújszállás mellékvonalakon. Ezzel a megoldással sikerült a korábbi 20-30 km/h sebességet 60 km/h-ra, a 12 tonna körüli tengelyterhelést 18-20 tonnára emelni.⁶³

2. táblázat: Vasúthálózat hossza 1960–1980⁶⁴

Év	Vasútvonalak építési hossza összesen	Ebből kétvágányú pályák építési hossza	Az összes építési hosszából villamosított	Vasútvonalak vágányhossza
1960	10307	958	469	14963
1965	10069	1020	557	15124
1970	9514	1108	935	14780
1975	8740	1159	1303	14043
1980	8142	1179	1613	13513

3. táblázat: Vasúti felépítménycserék 1960–1980⁶⁵

Évek	Kicserélt hossz (km)	Éves átlag (km)	Éves maximum	Éves minimum
1961-1965	2065	413	470	377
1966-1970	1566	313	375	257
1971-1975	1172	234	318	155
1976-1980	1721	344	355	332

⁶³ Vasút. 1971/8. 8–9. és 1972/12. 32.

⁶⁴ Horváth 2005. 45.

⁶⁵ Uo.

Az adatok rámutatnak a pályavasút sajátságos fejlődésére. Az 1980-as évek legelejéig emelkedő vasúti teherszállítások olcsó és gyors közlekedést igényeltek. Míg a kétvágányú pályák hossza alig 200 km-rel nőtt a vizsgált 20 év alatt (1945 és 1990 között összességében nem bővült 500 km-nél többel a kétvágányú pályák hossza), a villamosított pályák hossza majdnem megnégyesződött, a nyolcvanas években pedig újabb lendületet vett a vasúti villamosítás.

A járműparkban is jelentős változások zajlottak le, a vizsgált korszak végére töredékére csökkent a gözvonatás aránya. A vontató járműpark cseréjét részben importtal, részben licenccijog vásárlásával, részben a Ganz-MÁVAG önálló fejlesztéseivel sikerült véghezvinni. Személykocsik terén elsősorban a hazai ipartól szerzett be járműveket a MÁV, kisebb részben csehszlovák és kelet-német kocsikat is vásárolva, teherkocsik terén – a hazai gyártás megszűnésével – szinte kizárólag a KGST országából vásárolt a MÁV.

ÚJ KIKÉPZÉSI RENDSZERŰ ALAKULATOK LÉTREHOZÁSA

1964 április 25-én adta ki a honvédelmi miniszter 0012/1964 számú parancsát, melyben elrendelte a népgazdaság katonai munkaerővel történő megsegítésére új kiképzési rendszerű alakulatok felállítását.⁶⁶ A parancs szerint „1964 június 29-ig fel kell állítani egy közlekedési dandárt és egy általános műszaki dandárt. A közlekedési dandárt a Magyar Néphadsereg műszaki főnökének, az általános műszaki dandárt pedig a Polgári Védelem Országos Parancsnokság törzsfőnökének rendelem alá.”⁶⁷

Magyarországon nem volt szokatlan a 20. században katonákat különböző gazdasági munkák elvégzésére vezényelni, elég a visszacsatolt Észak-Erdélyben 1941–1942-ben épített 48 km hosszú stratégiai fontosságú Szeretfalva–Déda vasútvonal építésére gondolni. A II. világháború magyarországi harcainak befejeződésével azonnal megkezdődött a honvédség szervezése, hogy a szövetséges hatalmak oldalán fejezhesse be Magyarország a háborút. Erre végül nem került sor, a szervezni kezdett alakulatokat viszont műszaki alakulatokként állították fel, hogy részt vegyenek az ország közlekedési és hírközlési rendszerének helyreállításában. A honvédség valamennyi alakulata és intézete meghatározott idejű közmunkavégzésre volt köteles 1945 és 1947 között. A többször átszervezett hídépítő és vasútépítő egységek utolsó nagyobb munkája az 1946–1947-ben újjáépített tiszauji közúti Tisza-híd volt.⁶⁸ 1949–1952 között erőltetett hadseregfejlesztés zajlott a harmadik világháborúra való készülés jegyében. A politikailag megbízhatatlannak tartott fiatalokat az MN Hadtápfőnökség alá tartozó építő zászlóaljakra sorozták, amik honvédségi objektumok építésében vettek részt. A minisztertanács 1953. augusztus 14-i ülésen 504/8/1953 számon hozott határozatot a hadseregből leszerelő sorállomány bányászatba tereléséről. Elsősorban ide is politikailag megbízhatatlannak tartott sorkatonákat küldtek, rendkívül rossz körülmények közé. 1954 augusztusától emberibb körülmények közé kerültek a katonák, ellátásukat és alkalmazásukat a Honvédelmi Minisztérium és a Szénbányászati Minisztérium közötti megállapodás

⁶⁶ Fodor 2008. 302.

⁶⁷ Hadtörténeti Levéltár (HL) MN Különgyűjtemény. Hargittai Emil: Rendeltetésük szerint építő munkát végző MN csapatok tevékenysége. 1986. Kézirat. 182. Továbbiakban: Hargittai.

⁶⁸ HL. MN Különgyűjtemény. Halassy Géza-Kürtös Lajos: Az alaprendeltetéstől eltérő tevékenységek története. In.: A Magyar Néphadsereg története 1945–1980. Tanulmánygyűjtemény. Kézirat. 2. kötet. 377–380. Halassy Géza a 150. közlekedési dandár törzsfőnöke volt 1969–1971 között. Továbbiakban: Halassy-Kürtös.

szabályozta. 1956 októberéig működtek ezek az alakulatok ekkorra 8502 fő alkotta a csapatok összlétszámát a kezdeti 2110 fős létszámmal szemben. 1956 április 1-én a mezőgazdaság és építőipar kisegítésére állítottak fel csapatokat. 6000 fő az Építésügyi Minisztérium, 1050 fő a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium, 9252 fő a Szénbányászati Minisztérium és 200 fő az Épületkivitelező Vállalat munkaterületére szerveződött. Kisegítő műszaki katonai alakulatok társadalmi megítélése kedvezőtlen volt, munkaszolgálatnak tekintették, ezért már szeptember 28-án javaslatot tettek felszámolásukra. A forradalom alatt egyszerűen feloszlottak ezek az egységek, hivatalosan december 31-én intézkedett a minisztertanács feloszlásukról.⁶⁹

1956 után sem szakadt meg a népgazdaság és a hadsereg közvetlen kapcsolata. A konszolidációs korszak során 787 millió forint értékben adott át anyagokat, ruhákat, gépeket, építési anyagokat, technikai eszközöket, épületeket a néphadsereg vállalatoknak és termelő szövetkezeteknek feleslegeiből. Mind a mezőgazdaság, mind az ipar folyamatosan igényelt katonai segítséget termés betakarításhoz, szállításhoz és építkezéshez. Az egy időben jelentkező igények sok erőt kötöttek le, így több egység és alegység⁷⁰ elmaradt éves kiképzési programjától. Korszerűbb fegyverzet kevesebb katonát igényelt, ugyanakkor a tömeghadsereg koncepció miatt mindenkit bevonultattak. Hogy ne tűnjön munkaszolgálatnak és a hadseregnek is haszna legyen (kiképzés révén és anyagi téren), ezért új kiképzési rendszerű műszaki csapatokat hoztak létre. MSZMP PB 1963 febr. 18-i határozata adott kezdőlökést, mely új kiképzési rendszerű műszaki csapatok felállítását tűzte ki célul. A Magyar Néphadsereg vezérkari főnökének 1963 február 27-i tájékoztatója szerint „... ugyanolyan katonák lesznek, mint a többi fegyvernemhez behívottak; a behívás, bevonulás azonos a többi fegyvernemmel. Kéthavi kiképzést kapnak az itt szolgálók, s ugyanolyan fegyveres alakulatnak számítanak mint a többi fegyveresek; a hidépítésben, útépítésben, vasútépítésben, vezetékes híradás létesítésében és más tömegmunkában vesznek részt; a hadsereg részt vesz a népgazdaság legfontosabb munkáiban; a kiképzésen belül a csapatok egyben „M” műszaki tartalékot képeznek; a HM katonai irányítása alá tartoznak, a munka gyakorlati irányítását az illetékes foglalkoztató minisztériumok végzik; a katonák a megdolgozott bér legalább egyharmadát megkapják.”⁷¹ 1963-as év az új kiképzési rendszerű csapatok alkalmazásának elvi feltételrendszereinek kidolgozásával telt el, majd a 3144/1964 számú minisztertanácsi határozat alapján került sor a már idézett 0012/1964 számú honvédelmi miniszteri parancsra.

A nehéz fizikai munka miatt a katonák katonai norma szerinti élelmezését pótlékkal javították fel. Az állomány elhelyezéséről, ebédről, védőöltözetről és tisztálkodási lehetőségekről a foglalkoztatónak kellett gondoskodnia, míg katonaruhát és munkaruhát a néphadsereg biztosított. Munkáltató vállalatok kötelesek voltak biztosítani az alegységek elhelyezési körülményeit.⁷² A

⁶⁹ Halassy-Kürtös. 382-384.

⁷⁰ Egység: önálló zászlóalj és annál magasabb egység, például ezred, dandár, stb. Alegység: ezred vagy dandár alárendeltségébe szervezett nem önálló zászlóalj, század.

⁷¹ Fodor Kálmán. 302.; Halassy-Kürtös. 388–389. „M” tartalék: mozgósítási tartalékot jelent, vagyis szükség esetén a hadköteles korúak behívását a hadseregbe.

⁷² MÁV Szolgáltató Központ, Archivum (továbbiakban MÁV Arch.). LV 11148. d. 110426/1972. MÁV Végrehajtási utasítás sorállományú honvéd személyek gyakorlati szakkiképzéséről. Az utasítás részletesen szabályozta a munkatervek készítését, a katonák foglalkoztatási és elhelyezési körülményeit, élelmezési és egészségügyi ellátásukat. Kitért a különböző előmunkás és gépkézeli tanfolyamok szervezésére is, illetve részletesen szabályozta a katonai munkaerőért fizetendő bérek és jutalmak elszámolását (a honvédek által végzett munkáért a civil alkalmazottakkal megegyező bérezést kellett fizetnie a MÁV-nak a HM-nek).

katonai alapkiképzés ideje alatt a HM térítette meg a foglalkoztatók költségeit az illetékes tárcaknak. Gyakorlati szakkiképzés ideje alatt önállóan gazdálkodtak az alakulatok, a hiányt állami támogatásból a HM térítette meg. Honvédelmi érdekből a gyakorlati szakkiképzést bármikor fel lehetett függeszteni, a megállapodásokat minden évben meg kellett újítani.⁷³

Két hónap alapkiképzés és 22 hónap gyakorlati szakkiképzésre lett felosztva a sorkatonai idő, ez a gyakorlatban úgy módosult, hogy december közepétől február végéig katonai kiképzés zajlott és márciustól december közepéig a gyakorlati szakkiképzésnek hívott munkavégzés, ezért december végén, január elején történtek az újoncok bevonultatása és december végén a leszerelés.⁷⁴ Idővel a szakképzettséggel nem, de 8 általánossal rendelkező katonák számára szakmunkásképzések indultak a foglalkoztató vállalatok segítségével, ezek rendes, államilag elismert szakmunkás bizonyítványt adtak a tanfolyamot eredményes vizsgával abszolváló katonáknak, általában hegesztő, vasbetonszerelő, kőműves, ács-állványozó, és más hasonló szakmában. Ennek két előnye is volt, egyrészt a katonák szakmát szereztek sorkatonai idejük alatt, másrészt enyhítették a képzettebb munkaerőhiányt és a vállalatok így próbáltak munkavállalókat szerezni a leszerelő katonák közül. Akik nem rendelkeztek általános iskolai végzettséggel, azok számára a közeli iskolák tanáraival kötöttek szerződést a zászlóaljnak, hogy gyakorlati szakkiképzés utáni heti 2-3 alkalommal történő foglalkozásokat tartsanak.⁷⁵ Általában felső tagozatos általános osztályokat indítottak, de előfordultak olyan esetek is, amikor funkcionálisan analfabéta sorkatonákat alsó tagozatos osztályba kellett íratni. Ezek az esti iskolák a szegényebb, nehezebb sorsú fiataloknak próbált mentőövet adni, év végén tett eredményes vizsga esetén bizonyítványt kaptak. A Honvédelmi Minisztérium és a Művelődésügyi Minisztérium 126/74 számú együttes utasítása szerint sorkatonák az Országos Szakmunkásképzési Jegyzékben szereplő szakmákból képesítést szerezhetnek, ha megfelelnek a követelményeknek és eredményes vizsgát tesznek szolgálati idejük alatt.⁷⁶ Sajnos a dandár iratai között nem maradt fenn összeített statisztika a beiskolázott honvédekről, így csak becsülni lehet létszámukat, nagyságrendileg meghaladhatta az ezret. Napi munkaidőt ebéddel, ki- és bevonulással együtt 10 órában határozták meg, indokolt esetben 12 órára lehetett kibővíteni egy műszakot. Két dandár került

⁷³ Hargittai. 181.; MÁV Arch. AE 15107. d. 2400/1977. Honvédségi létszám 1977. évi foglalkoztatási tervének jóváhagyása. 1977 márc. 12.

⁷⁴ A sorkatonai szolgálat időtartamát legfeljebb három évben szabta meg az 1960:IV törvény 24§-a, azzal a kitétellet, hogy az egyes fegyvernemeknél és szolgálati ágaknál, illetve évfolyamoknál a honvédelmi miniszter állapítja meg a tényleges sorkatonai időt. A sorkatonai idő valójában – leszámítva néhány különleges feladatú alakulatot – két év volt.

⁷⁵ HL MN f. 4058-4063/84 mikrofilm. 150. ddr. parancsnokának 67/1973 intézkedése. MSZMP KB 1972 június 14-15-i határozata rendelkezett az állami oktatás fejlesztéséről. Az iskolázottsági szint javult, de még mindig sok fiatal nem rendelkezett 8 általános végzettséggel sem. A dandárnál sorkatonai szolgálatot teljesítő 1949-54-es évfolyamú legénység 23%-a szintén nem fejezte be általános iskolai tanulmányait. Közülük 53 fő (főleg cigány) még az alsó 4 osztályt sem végezte el, gyakorlatilag analfabétáknak számítottak. MN 4518 sorállományának 32,9%-a, MN 1737 29,5%-a, MN 5320 27%-a nem fejezte be a 8 általánost. Kezdeti próbálkozások az MN 1333-nál, MN 6050-nél és MN 1205-nél történtek. MN 5320-nál a 109 főből 80 iratkozott be, akik nem végezték el a 8 általánost. Alakulatok széttagoltsága nehezítette a probléma megoldását. Dandárparancsnok utasította az alegységeket, hogy vegyék fel a kapcsolatot a helyi tanácsokkal és helyi iskolák vezetésével. Pedagógusokkal közösen mérjék fel a tennivalókat. Költségeket végső esetben a dandár állja, valamint irodai, étkezdei vagy klubhelyiségeket biztosítottak a tanuláshoz. Felhívta a zászlóaljparancsnokok figyelmét, hogy a középiskolai és főiskolai végzettségű sorkatonákat is vonják be társaik oktatásába. Mivel az iratokat elsősorban mikrofilmen kutattam, ezért hivatkozásoknál is a mikrofilmek számát fogom megadni. Lábjegyzeti hivatkozásnál a dandárt ddr-nek, a zászlóaljat zlj-nek rövidítem.

⁷⁶ HL MN f. 4170-4177/84. 153. zlj 53/1974 számú parancs.

felállításra, a 150. közlekedési műszaki dandár (fedőszáma MN 3705) amely a közlekedési és hírközlési infrastruktúra építésében vett részt, és a 160. általános műszaki dandár (MN 7560), amely nehézipari beruházásokon és lakótelepi építkezéseken vett részt.

Miért kerültek felállításra ezek az alakulatok? A hidegháború totális pusztításával fenyegetett Európában hatalmas tömeghadseregek jöttek létre. Magyarország sem lehetett kivétel ez alól, ugyanakkor az ötvenes évek eleji örült tempójú és átgondolatlan hadseregefejlesztését nem lehetett újramegtervezni. Szolidabb keretek között, de a Kádár-korban is tartó nehézipari beruházások rengeteg munkaerőt szívtak el más területekről, így a hadsereg maradt több vállalat utolsó lehetséges munkaerő ideiglenes pótlásában. A hadsereg normális működését viszont zavarták a népgazdasági segítségkérések, ezért került megszervezésre a fent említett két dandár, illetve rajtuk kívül még egy építőezred, amely elsősorban honvédségi építkezéseken dolgozott – így a kecske is jól lakott és a káposzta is megmaradt. Ráadásul pénz is hoztak a Honvédelmi Minisztériumnak, miután kellően bejáratódott a rendszer. 1970-től mindkét dandár önfenntartóvá vált, bevételeikből fedezni tudták működési költségeiket, így nem igényeltek állami támogatást.⁷⁷ 1976. évi I. törvény a honvédelemről 16§-a a fegyveres erők feladatai között új feladatként jelent meg a közreműködés népgazdasági feladatok végrehajtásában, valamint részvétel az ifjúság nevelésében. Az alakulatok lényegét a dandárparancsnok 1978. évi feladatokat kijelölő szolgálati használatú parancsában világította meg a legélesebben. „A gyakorlati szakkiképzés népgazdasági jelentőségének egyik jellemző tényezője, hogy stabil, nem fluktuáló, fegyvelmezett munkaerőt biztosítunk a népgazdaságnak, amely lehetővé teszi a szükséges mérvű átcsoportosításokat, illetve a munkaerő regionális elosztását. Ezen túlmenően jelentősen hozzájárulnak a KPM tárca építőipari tevékenységet folytató vállalatnál fennálló munkaerő-hiány csökkentéséhez.”⁷⁸

Gyakorlati szakkiképzésnek hívott munka alatt rombolási és építési, helyreállítási ismereteket szereztek egy-egy munkaterületen. Ezekre az ismeretekre és képességekre egy esetleges atomháború során számított a katonai vezetés. A kétéves sorkatonai idő alatt fokozatos gyakorlással, szoktatással el kellett érni, hogy a sorállomány három órán át képes legyen gázálcban tevékenykedni.⁷⁹ Háború esetén ezen alakulatok elsődleges feladata a közlekedési és hírközlési infrastruktúrában keletkezett károk helyreállítása, valamint újak építése lett volna. Emellett még szerepelt a kiképzési tervben az ellenség ejtőernyős csoportjainak bekerítése és felszámolása – a kiképzésből és a fegyverzetből ítélve erre elég kevés esélye lett volna bármelyik útépítő vagy vasútépítő alegységnek.

Az egyes zászlóaljoknak meg volt határozva háború esetén elsődleges működési területük, ezt jól mutatja az ERŐD '77 törzsvezetési gyakorlat, amelyet a 156. vasúti műszaki zászlóalj állománya hajtott végre.⁸⁰ A gyakorlat célja a zászlóalj feladatainak megtervezése és szervezése háborús körülmények között. Szakmai vonatkozása a vasúti közlekedés biztosítása, rombolt vasúti hidak helyreállítása, illetve pótlásához 1600 tonnás TS-uszályhid bejáratí részének építése, valamint az ezekkel kapcsolatos feladatok megtervezése, megszervezése és végrehajtásuk

⁷⁷ Hargittai. 182. Ehhez szükség volt az 1968-as gazdasági reformra is, a vállalatok nagyobb önállóságot kaptak, így jobban tudtak élni az új kiképzési rendszerű alakulatok által nyújtott lehetőségekkel.

⁷⁸ HL MN f. 4373-4382/87. 150. ddr. 150/1977 szolgálati használatú parancs. 21.

⁷⁹ HL 5265-5266/82. 152. zlj. 13/1965 szolgálati használatú parancs.

⁸⁰ HL. 4423-4426/87. 156. zlj 22/1977 szolgálati használatú parancs.

irányítása volt.⁸¹ Vasúti hídépítő erők egy része Dunaújváros térségében a megkezdett 1600 tonnás TS vasúti híd be- és kivezető pályaszakaszának építésére, más részei pedig a szolnoki vasúti híd helyreállítására készültek fel. Közúti hídépítő erők feladata a Sió-Sárvíz csatorna Szabadbattyán-Szekszárd szakaszán lévő közúti hidak rombolás esetén történő helyreállítására, illetve a szolnoki tiszai közúti híd helyreállítása volt. A dandár többi alegysége „A” változatban a Záhony-Debrecen-Hajdúszoboszló és Hajdúszoboszló-Szolnok, „B” változatban a Nyékládháza-Vámosgyörk-Szolnok és Solnok-Cegléd-Kecskemét-Szalkszentmárton vonalszakaszon lévő vasúti felépítmény rombolás esetén történő helyreállításra készültek fel.

Amint az a fentebbiekből is jól látszik, a közlekedési műszaki katonák alapvető feladata a kelet-nyugat közlekedési irány biztosítása lett volna egy háború esetén, hogy a két országrész között fennmaradjon a közlekedési kapcsolat, valamint a Szovjetunió felől érkező utánpótlás minél gyorsabban jusson el a frontra. Másodlagos feladata a hátsó ország rendjének fenntartása, vezetési pontok biztosítása és a polgári védelem segítése lett volna. Ezt a cseppet sem egyszerű háborús feladatot kellett volna ellátni szükség esetén a 150. dandárnak, a továbbiakban ennek az egységnek 1964–1977 közötti történetét próbálom rekonstruálni, a fennmaradt levéltári források alapján.

A KÖZLEKEDÉSI DANDÁR TEVÉKENYSÉGE

1964 október 2-i keltezéssel az MN Műszaki Főnöke, Hersiczky Lajos vezérőrnagy készített jelentést az MSZMP Magyar Néphadsereg Pártbizottság Végrehajtó Bizottságának a 150. közlekedési műszaki dandár helyzetéről és erkölcsi-politikai állapotáról.⁸² A jelentésből kiderül, hogy a dandár felállításába csak 1964 márciusában kapcsolódott be a Műszaki Főnökség, addigra már elkészült az állománnytábla tervezete és meg volt határozva az április 28-i felállítási dátum is. A dandár törzsének személyi állományával sikerült megértetni, hogy fontos honvédelmi érdek miatt került megszervezésre az egység. A hivatásos tiszti és tiszthelyettesi állomány feltöltése nehezen ment szakképzettségi, egészségügyi és/vagy családi problémák miatt, a dandár 88 tiszti beosztásából 58, a 23 tiszthelyettesi beosztásából 12 volt feltöltve. Különösen a szakaszparancsnoki posztok betöltése jelentett gondot, 31 beosztásból mindössze ötöt sikerült feltölteni, a többibe tartalékos tiszteteket⁸³ és tisztjelöltek helyeztek. Ennek következtében a katonai kiképzés akadozott, a századparancsnokokat túlterheltek a létszámgondok.

⁸¹ Közúti járművek részére viszonylag egyszerű pontonos híd létesítése egy folyón, viszont vasúton sokkal több árut lehet elszállítani, ezért a néphadsereg műszaki tisztjei a MAHART és a MÁV szakemberei egy gyorsan telepíthető vasúti híd tervét dolgozták ki. A MAHART tulajdonában lévő 1600 tonnás TS uszályokat úgy alakították át, hogy a 6 darab 80 m hosszú uszályt merőlegesen a sodrásirányra rögzítették egymáshoz és a mederhez, majd két végükön egy csatlakozó elemmel kapcsolódtak a kiépített vasúti vágányokhoz. A Duna jobb partján Dunaújváros-Dunapart állomástól építettek a vasútépítő katonák pályát, a bal parton Szalkszentmárton állomásból ágaztatták ki a vonalat. Ez utóbbi megépítését a Néphadsereg című hetilap úgy interpretálta, hogy a katonák iparvágányt építettek egy Dunamenti kavicsbányához. Néphadsereg. 1978 ápr. 22. 11. A vasúti uszályhidat 1977 szept. 24-én és nov. 30-án is összehelyezték Varsói Szerződés és a sajtó meghívott képviselői előtt. Magyar Ifjúság. 1977 szept. 30. 5.; Néphadsereg. 1977. okt. 1. 6.; Népszabadság. 1977. dec. 4. 5.; Haditechnikai Szemle. 1977/3. 75–76. és 1978/3. 81–85.

⁸² HL MN f. 2342/27/80.

⁸³ Tartalékos tiszteteket általában három hónapra hívták be, az első néhány napban kaptak egy gyorsított tanfolyamot, majd a maradék időre kihelyezték őket az alakulatokhoz, rendszerint szakaszparancsnoki beosztásban. A közlekedési dandár az általam vizsgált korszakban folyamatosan küzdött létszámiánnyal, nem csak a hivatásos állományánál, hanem a sorkatonai állományánál is, köszönhetően az egyre több egészségügyi vagy szociális okból történő leszereléseknek.

A vállalatok eleinte szkeptikusan viszonyultak a katonai munkaerőhöz, nem hittek hatékony alkalmazásukban. Más alakulatok katonái lenézték az új kiképzési rendszerű katonákat, az első kiképzési időszakban több durvaságot is elkövettek az Ercsibe helyezett 151. közúti zászlóalj katonáival szemben az ottani 37. forradalmi ezred öreg katonái, polgári alkalmazottak pedig többször is leittatták a zászlóalj katonáit – áll Mák Lajos őrnagy, zászlóalj parancsnokának évtérkelő jelentésében.⁸⁴ A kezdeti gondok megoldásához és a napi teendők olajozott működéséhez 2-3 évnek is el kellett telnie, mire egy-egy zászlóalj megfelelő szintet ért el mind az önálló gyakorlati szakkiképzésben, mind mozgósítási feladatok ellátásakor. Maga a dandár összekovácsolódása is több évig tartott, 1965 októberi jelentésében Hersiczky vezérőrnagy szerint még legalább 2-3 évre volt szükség, hogy a dandár megfeleljen a kívánt szintnek.⁸⁵ A nehéz kezdés ellenére az építő alakulatok hamar népszerűvé váltak, ezért 1970-ig folyamatosan alakultak meg újabb zászlóaljak, illetve gyarapodtak századokkal. A zászlóaljak alá tartozó századok általában egyesével, legfeljebb kettesével kerültek széttelepítésre az ország egész területén a gyakorlati szakkiképzés idejére, kivéve a Budapest–Győr fővonal új nyomvonalra való helyezésén dolgozó 156. zászlóaljat, itt olykor 3-4 százada is Bicskén települt. Szintén kivétel volt a 152. közúti zászlóalj, amely a hetvenes években főleg a fővárosban és környékén dolgozott.

1972-ben a dandár átkerült a Magyar Néphadsereg Műszaki Főnöksége alól a Magyar Néphadsereg Hátországi Alakulatok Parancsnoksága alá, amit a következő évben Hátországvédelmi Parancsnoksággá szerveztek át, a hátországvédelemben részt vevő összes fegyveres szerv munkájának összehangolására és a hátország fegyveres védelmének egységes irányítására. A kijelölt csapatok átvételéről készült 1972. november 23-i jelentés szerint 150. dandár feladatát kívánatos volna a kiképzés szintjéhez, képességeihez igazítani, ugyanis az egység nem képes másra (például magasvízi hid építésére), csak út- és vasútépítésre, illetve helyreállításra. Kiképzési feladatait a vállalatoktól kölcsönzött eszközökkel látja el. „*Tapasztalható, hogy a hivatásos állomány az előző évek során kialakult szemlélet következtében több helyen lebecsüli a katonai kiképzést, a harcászultsági és „M” feladatok jelentőségét. A kiképzés nem biztosítja eléggé a katonák kellő színvonalú felkészítését az „M” esetén várható feladatokra.*”⁸⁶ A tárcaközi megállapodás érdemben nem módosította az alegységek feladatait, 1974-ben még mindig heti 51-55 órát dolgoztak a katonák, így nem maradt elég idő a katonai feladatok gyakorlására és továbbképzések megtartására.⁸⁷

A dandár első kinevezett parancsnoka Baranyák Sándor alezredes volt 1964. július 1-től 1968. szeptember 30-ig,⁸⁸ őt Michel Miklós alezredes, később ezredes követte a poszton, aki a dandár felállításától kezdve részt vett a törzs munkájában. 1976. október 15-én Gál Miklós ezredes vette át a dandár irányítását, Michelt leváltották előljárói hatalommal való többszöri visszaélés miatt és áthelyezték Budapesti Helyőrség Parancsnokságra osztályvezetőnek.⁸⁹ A dandár felállításakor egy közúti (151.) zászlóalj, két vasúti (153. és 155.) zászlóalj, valamint egy

⁸⁴ HL MN f. 5822-5828/80. 151. zlj. 45/1964. parancs.

⁸⁵ HL MN f. 3273/27/81. MN Műszaki Főnök előterjesztése a 150. dandár helyzetéről a HM Titkárság részére.

⁸⁶ HL MN f. 2200/199/84. Hátországi Alakulatok Parancsnokának jelentése az MNVK főnökének a kijelölt alakulatok, szervek átvételének végrehajtásáról.

⁸⁷ HL MN f. 10637/199/84. Jelentés a Hátországvédelmi Alakulatok Parancsnokságának alárendeltjei részére 1974. április 17-én és 24-én tartott vezetői értekezletről.

⁸⁸ HL MN f. 3410-3414/83. 150. ddr. 57/1968. parancs.

⁸⁹ Michel Miklós tisztii személygyűjtő anyaga. Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára. Honvédeket foglalkoztatót saját építkezésén.

önálló vonalépítő század (157.) tartozott az egységhez. 1965-ben egy közúti zászlóalj (152.) bővült a dandár, egy év múlva egy-egy közúti (154.) és vasúti (156.) zászlóalj került felállításra, a vonalépítő századot pedig zászlóaljja szervezték át. Az utolsó új zászlóalj (158.) megalakítására 1969-ben került sor, elsősorban vasúti műszaki zászlóalj volt, de egyik százada útépitéseken dolgozott. 1972-ig maradt fenn ez a szervezeti rendszer, ekkor megszüntették a 152. zászlóaljat, számozását és rejtőszámát átvette az utolsóként létrehozott zászlóalj,⁹⁰ 1974-ben feloszlatták a 154. közúti zászlóaljat is, ezután 1980-ig már nem változott a dandár szervezeti felépítése. 1972-ben a 151. közúti zászlóaljnál állítottak fel először kísérletképpen fegyvernélküli szolgálatot ellátó szakaszokat.⁹¹ Egy-egy századot általában 130-150 fő dolgozó honvéd és 6-8 kiegészítő szolgálatot ellátó katona alkotott a hivatásos állományon kívül. A századok létszámtól függően négy, 40-50 fős szakaszokból álltak.

A hadsereg közlekedésfejlesztésében végzett jelentőségének elismeréseképpen írt Rödönyi Károly közlekedési és postaügyi miniszter levelet az új kiképzési rendszerű alakulatok felállításának tízéves évfordulója alkalmából 1974. szeptember 20-i keltezéssel; *„Ezúton mondok köszönetet azért a jó munkáért, melyet az elmúlt 10 évben a közlekedés és híradás építése területén végeztek. ... Az Önök munkája nagyban segíti a közlekedés előtt álló célkitűzéseknek megvalósítását. Kérem Önöket, hogy az elkövetkezendő időszakban is ugyanolyan lelkesedéssel, odaadással segítsék a közlekedés és hírközlés munkáját, mint eddig.”*⁹²

A zászlóaljknál a december végi, január eleji bevonulással kezdődött az élet. A második évüket töltők összevonásra kerültek, hiszen más katonai kiképzést kaptak, mint az újoncok. Az alapkiképzés minden év januárjától február végéig tartott, március első hétfőjén kezdődött meg a gyakorlati szakkiképzésnek nevezett népgazdasági munka. Az elsőévesek a katonai és műszaki alapismereteket sajátították el. Az itt szolgáló sorkatonáknak gyakorlatilag két hónap alatt kellett elsajátítaniuk azokat az ismereteket, amikre a többi alakulatoknál szolgálóknak 8-12 hónap jutott. Bár a szombat délelőttök is rendelkezésre álltak a katonai kiképzésre, ezek vagy munkával, vagy politikai foglalkozással teltek. Másodvonalbeli alakulatokként elavult lőfegyverzetet kaptak, 1967-ben a frissen megalakuló 156. zászlóalj sorállományát II. világháborúban is használt szovjet típusú, a 44M karabéllyal szerelték fel. A 151. zászlóalj még 1969-ben is ilyen lőfegyverrel volt felszerelve.⁹³ A másodévesek a katonai kiképzés keretében katonai műszaki ismereteket tanultak, valamint bővítették katonai ismereteiket. Ilyen volt a közúti alegységeknél a különböző burkolatú utak alapozása, szegélykövezése, koptatórétegek beépítése kézi és gépi erővel, kisebb műtárgyak javítási és korszerűsítési munkafolyamatainak ismertetése. Ezen kívül megismerkedtek különböző műszaki gépek adataival, alkalmazási területeikkel, illetve kezelésük elvi alapjaival. Az aszfalt- és betonburkolat előállításának technológiáiról és folyamatairól, valamint az utak csatornázási és vízelvezetési munkáiról is kaptak oktatást.⁹⁴ Vasútépítő katonák vasúti alapfogalmakkal, vágányfektetési feladatokkal és módszerekkel ismerkedtek, amiket a

⁹⁰ A 158. zlj a 152. zlj helyére települt, annak személyi állományának egy részét is átvette. Fedőszámok: 150. ddr = MN 3705, 151. zl = MN 1205, 152. zlj. = MN 1333, 153. zlj. = MN 4518, 154. zlj. = MN 1366, 155. zlj. = MN 5320, 156. zlj. = MN 1737, 157. zlj. = MN 6050, 158. zlj. = MN 8381.

⁹¹ Hargittai. 195. Megjegyzés: Halassy-Kürtösnél 1977 szerepel fegyvernélküli szolgálatra bevonuló szakaszok szervezési dátumaként, de ott nem jelölik meg pontosan melyik alakulatról van szó. 394.

⁹² HL MN f. 9405-9411/84. 152. zlj. 45/1974 számú parancs.

⁹³ HL MN f. 5929-5937/80. 156. zlj. 2/1967. számú parancs és 2994-2300/83.151. zlj. 5/1969 számú parancs.

⁹⁴ HL MN f. 5267-5268/82. 151. zlj. 2/1965 parancs.

századok által létrehozott úgyszólván műszaki gyakorlókertekben gyakoroltak.⁹⁵ Mindkét zászlóalj típusnál közös gyakorlat volt a másodévesek kiképzésénél robbantás, műszaki zár és rombolt hidak, utak, vasutak helyreállítása és építése. Szeptember-október folyamán a zászlóalj tisztes iskolára írtak be századonként 15-20 honvédet, és nagyjából hasonló nagyságrendben írtak be sorkatonákat vasúti/közúti előmunkás tanfolyamra. A foglalkoztató vállalatokkal együtt szerveztek gépkezelői és előmunkás tanfolyamokat, melyet összevontan tartottak meg egy-egy zászlóaljnál, a tanfolyam ideje egy és két hónap között változott, függően a képzés jellegétől. Általában ősszel zajlottak az előmunkás tanfolyamok, míg a nehézgépkezelői tanfolyamok a téli kiképzés alatt történtek, kizárólag másodéves sorkatonáknak.

A katonák elhelyezése függött a beruházási program hosszától. Ahol rövidebb, néhány éves időtartammal számoltak a vállalatok, ott ERDÉRT fabarakkokban helyezték el a katonákat,⁹⁶ illetve a vasútnál pályafenntartási laktanya kocsikban is történt egy-egy század elhelyezése, mint például Pécsbánya-rendező pályaudvaron, ahol 3 ideiglenes vágányt és a szükséges közműcsatlakozásokat kiépítve állították be a laktanya kocsikat.⁹⁷ A hosszabb alkalmazási idő esetén a MÁV títustervek alapján többszintes téglaeépítésű épületeket emelt, amelyeket a honvédségi használat után saját üzemi célra, vagy lakóépületté átalakítva hasznosított.⁹⁸

Munkaidő alatt tisztek és tiszthelyettesek 60M gyakorlóruhát hordtak, a sorállománynak munkaruha volt előírva – ez használt gyakorló ruházatot jelentett, amit kopottsága, szakadtsága miatt már nem lehetett egyenruhaként használni. Szabadidőben és laktanyai foglalkozásokon a sorállomány is 60M gyakorlót viselt, eltávozásra, szabadságra vagy más célból történő utazásra csak kimenő öltözetben mehettek el a sorkatonák, aminek viselése alól a századparancsnokok adhattak felmentést – hasonlóan a Néphadsereg összes alakulatához. Sorállomány számára első szolgálati évben 8 nap, második évben honvédeknek 10 nap, tisztességeknek 12 nap szabadság járt, illetve rendkívüli alkalmakkor –gyermek születésekor, házasságkötéskor, közeli rokon temetésekor– adhatott a századparancsnok előterjesztésére a zászlóaljparancsnok szabadságot.⁹⁹

Sorkatonák fizetése a kifizetett feladatok százalékos teljesítési arányában emelkedett, ennek alapján 15-35% jutalmazásban részesültek. 35%-os jutalom a 100% vagy afeletti munkateljesítmény után járt.¹⁰⁰ Átlagosan 300-500-800 forintot kaptak kézhez havonta a katonák jutalomként, ahogy emelkedtek a bérek és a katonák teljesítménye.¹⁰¹ A kisegítő állományú sorkatonák – írások, egészségügyisek, cipészek, szakácsok – illetményük 18-20%-át kapták kézhez. Éves prémiumban is részesedtek a katonák, általában a nyári hónapokban fizették ki az előző évi részese-dést. Gyakorlati szakkiképzéskor napi 17,60 Ft volt az étellemezési kiszabot egy főre, ez a hetvenes évek végére felment 28 Ft/fő-re. Szocialista versenymozgalmakban való részvételért, szocialista szerződés kötéséért, élenjáró illetve kiváló katona cím elnyerésért is járt pénzjutalom egyé-

⁹⁵ HL MN f. 9707/82. 156. zlj. 1/1966 szolgálati használatú parancs.

⁹⁶ MÁV Arch. LV. 10039. d. 100169/1970. Váci honvéd felvonulási telep bővítése; LV. 11624. d. 113964/1979. Martonvásári katonai telep megvásárlása.

⁹⁷ MÁV Arch. LV. 10152. d. 119918/1970. Pécsbányarendező honvédségi felvonulási helyszínrajz jóváhagyása.

⁹⁸ MÁV Arch. AC. 11214. d. 4211/1970. Honvédségi felvonulási títusterv jóváhagyása., LV. 12710. d. 114071/1976. Apafa katonai felvonulási telep beruházási engedélyokiratának módosítása., AG. 14923. d. 5240/1977. HM telepek kialakításával kapcsolatos együttműködési megállapodás.

⁹⁹ HL MN f. 150-152/80. 150. ddr. 9 és 7/1964. parancs.

¹⁰⁰ Hargittai. 182.

¹⁰¹ Hargittai. 184.

kedvezmények mellett, ezek összege 200-500 forint között változott. A rossz szociális körülmények között élő sorkatonák 1969-től egyszeri leszerelési segélyben részesülhettek, ha legalább egy év szolgálati idejük megvolt, és nem volt érvényes fenyítésük leszereléskor. HM-BM 50/1969 számú parancs és az MN Pénzügyi Főnök 60/1969 utasítása alapján a leszerelésre kerülő sorállomány egyszeri pénzjuttatásának elbírálásához bizottságot kellett felállítani, ami döntött az egyes katonák részére kifizetendő segély mértékéről, ami 1000 és 3000 forint között változott.¹⁰²

A katonákat igyekeztek a polgári dolgozóktól elkülönítve alkalmazni, lehetőleg század vagy szakasz erővel. A munkafolyamatokat vasúti előmunkás vagy pályafenntartási szakember, illetve építésvezető irányította, ha nem volt kellően szakképzett sorkatona egy adott munkánál. A megalakuláskor kitűzött cél azonban – teljesen önálló tevékenység – sosem valósult meg. Század nagyságrendű munka 8-12 km vonalhosszra terjedhetett ki, szakasz erejű egységet legfeljebb 2-3 átereszen való munkálatokra, vagy 5-6 km nyílt vonali szakasz munkálataira vezényelhettek – az előírások szerint, ezt persze gyakran nem sikerült betartani, különösen az első években. Közúti alegységekre is a fenti előírások vonatkoztak, azzal a kiegészítéssel, hogy szakasz nagyságú munkahelynek számítottak a közúti felüljárók, gyalogos aluljárók, egyedi vagy közúti hidak és a központi előregyártó telepek.¹⁰³ A dandár tartott kapcsolatot a MÁV Építési és Pályafenntartási szakosztályával, az Aszfaltútépítő, Betonútépítő, a Közlekedési Építő és a Hídépítő vállalatokkal, illetve ezek építési főnökségeivel. A zászlóaljnak az építési főnökségekkel, főépítés vezetőségekkel és az építésvezetőségekkel, míg a századok az építésvezetőségekkel egyeztettek, legalsó szinten pedig a szakaszok a művezetőkkel.¹⁰⁴ A katonák munkateljesítménye elérte a polgári munkavállalók teljesítményét. A baleseti jegyzőkönyvekből derül ki a legjobban, hogy milyen jellegű munkákat végeztek a katonák. Minden reggel, munkakezdés előtt balesetvédelmi oktatást tartott az előmunkás vagy művezető az aznapi feladathoz kapcsolódó veszélyforrásokról. Legalábbis elméletileg, mert 1969-ben igen sok baleset történt, ami a MÁV vizsgálata szerint egyszerre volt a művezetők, pályamesterek hibája az elhanyagolt balesetvédelmi oktatások miatt, valamint a honvédeké a hanyag munkavégzés okán.¹⁰⁵ Munkahelyi sérülések legtöbbször emberi mulasztásból, gondatlanságból következtek be, az 1972–1973-as év jegyzőkönyvei között a csonttöréses és zúzódásos balesetek domináltak a munkahelyen szerzett sérülések okai között. Előfordultak súlyosabb balesetek is, néha halálesetek is, azonban arányuk jóval kisebb volt az ittas állapotban elszenvedett súlyosabb balesetekhez, illetve öngyilkosságokhoz és öngyilkossági kísérletekhez képest.

Milyen munkát végeztek a katonák? Gyakorlatilag minden munkafolyamatot meg tudtak oldani kellő műszaki irányítással, ha katonák között volt műszaki végzettségű ember, akkor vállalati művezetői irányításra sem volt szükség. Megszabott feladatoknak megfelelően törtek betont, szegélykövezést végeztek, a gépkezelői tanfolyamot végeztek akár úthengert és aszfaltfinishert is vezettek, földmunkát végeztek. A vasútépítők vágányt bontottak és fektettek, síngombolást végeztek, ágyazat rendezést végeztek, krampácsoltak, sánt hegesztettek, valamint pályáépítő és karbantartó gépeket szolgálták ki.¹⁰⁶

¹⁰² HL MN f. 3415-3423/83. 151. zlj 8/1970 számú parancs.

¹⁰³ HL MN f. 4162-4169/84. 153. zlj. 14/1973 számú parancs és 4264-4270/84. 151. zlj. 16/1974 számú parancs.

¹⁰⁴ HL MN f. 1556-1562/83. 150. ddr. 10/1969 számú parancs.

¹⁰⁵ MÁV Arch. AG. 12645. d. 6477/1970. Honvédségi alakulatoknál a személyi balesetek helyzete.

¹⁰⁶ HL MN f. 1976. 41. d. 136. és 148. öe. 150. ddr. baleseti jegyzőkönyvei 1972–1973.

A század és szakaszparancsnokok a szakmai irányításba nem szólhattak bele, nem állíthatták le a munkát, nem helyezhettek át személyeket, szakmai irányításért a megbízott polgári személyek feleltek. Az alegységek parancsnokai csak a katonai és a munkafegyelemért, valamint a kiadott munka végrehajtásáért feleltek, észrevételeiket és kifogásaikat az előjárónak kellett jelenteniük. A századparancsnokoknak ismerniük kellett a foglalkoztató építésvezetőségek feladatait, szervezetét, anyagellátási rendszerét, elszámolási rendszerét, az építésvezető jogait és kötelességeit a kivitelezés folyamán, illetve az alegységre vonatkozó konkrét munkavédelmi előírásokat. Szakaszparancsnokoknak a kivitelezési munkák időnormáit, módszereit, fogásait, szervezési elveit, munkafolyamatok megnevezését és technológiáját, valamint az elszámolás módját kellett elsajátítaniuk a normakönyvek alapján. Természetesen a szakasz munkavégzésére vonatkozó munkavédelmi előírásokkal is tisztában kellett lenniük.¹⁰⁷

Az általam vizsgált időszak alatt az elkövetett fegyelmeztelenségeket és bűncselekményeket az esetek túlnyomó többségében alkoholos befolyásoltság alatt követték el. Az alkoholizmus és túlzott szeszfogyasztás nemcsak a sorkatonák, hanem a hivatásos tiszthelyettesi és tiszti állományánál is súlyos gondokat okozott. A sorkatonák fizetésük egy részét rendszeresen itálra költötték, bár a nagyját takarékbetétbe helyezték – nem saját szorgalomból, hanem az italozás visszaszorítása illetve bűncselekmények megelőzése végett takarékbetétbe helyezték a századparancsnokok. Sorkatonák fenyítése általában kimenő megvonása volt 2-4 hétre (laktanyafogság), illetve jutalom megvonását alkalmazták. Következő szint a helyőrségi fogda 5-30 nap közötti időterjedelemben, súlyosabb esetekben, mint például több napig tartó engedély nélküli távolmaradás, függelemsértés, lopás vagy parancsmegtagadás esetén minimum 3, maximum 24 hónapra fegyelmező zászlóaljhoz küldték a fenyített sorkatonát.¹⁰⁸ A vizsgált időszakban Rákospalotán volt a hadsereg központi fegyelmező zászlóalja. Civilekkel szemben elkövetett súlyosabb cselekményekért valamint főben járó katonai vétségekért, mint például szökési kísérlet, a hadbíróóság azonnali leszerelést és legalább két év fogva tartást ítélt. A fegyelmező zászlóaljba való „beutalás” is már hadbíróósági jogkör volt, egységparancsnok legfeljebb helyőrségi fogdát szabhatott ki a bűnösre. A hivatásos állományt a kemény és szokatlan munka, valamint a családtól való elszakíttottság taszította az alkohol mámorába. Több tiszt is panaszkolt, hogy nem kapott lakást munkahelyéhez közel, ezért 2-4 hetente tudott csak hazautazni, emiatt magánéleti problémája is támadt néhányuknak, ami egy-egy esetben kihatott a szolgálatra is. Fenyítéseknél második leggyakoribb ok a katonai szabályzat nem kellő betartása, különböző feladatok, rendkívüli események jelentésének késedelmes végrehajtása volt. Előkelő helyen szerepelt még a lopás és sikkasztás, az előljárói hatalommal való visszaélés, amikor a tiszték saját célból dolgoztattak sorkatonákat, például házépítésen, garázsépítésen, lakásfelújításon, gyakran honvédségi anyaggal való visszaéléssel egybekötve. Általában ez utóbbit nem vizsgálták annyira szigorúan, csak ha már többször is botlott az illető. Különböző fegyelemsértések, szabálytalanságok és bűncselekmények elkövetése miatt lefokozásra és hadseregből való elbocsátásra ítélt tiszték és tiszthelyettesek száma a rendelkezésre álló iratok szerint 30 fő körül lehetett 1964 és 1977 között.

Sok tiszt számára szokatlan volt a beosztás, amit el kellett látniuk, még akkor is ha műszaki tiszti iskolát vagy tanfolyamot végeztek. A 155. zászlóalj parancsnoka Lőczy József alezredes,

¹⁰⁷ HL MN f. 5202-5205/79. 153. zlj. 34/1964 számú parancs. és 888-899/85. 156. zlj. 41/1975 számú parancs.

¹⁰⁸ Ezt hívták bakaszlengben „futkosónak”. Az itt töltött idő nem számított bele a sorkatonai időbe.

beosztott századparancsnoka, Nyerges József őrnagy, valamint a 153. zászlóalj parancsnoka Horváth József alezredes, és beosztott századparancsnoka, Serák József őrnagy rendelkezett vasútépítési illetve vasútforgalmi ismeretekkel világháborús tapasztalatok illetve polgári előéletükből. Más tisztek nem rendelkeztek komolyabb előzetes ismeretekkel sem a vasútépítés, sem az útépítés terén. Feladatuk ellátása érdekében a tiszteknek el kellett sajátítaniuk alakulatuk profiljába tartozó műszaki alapismereteket is. Tovább nehezítette a tisztek –elsősorban a századparancsnokok– helyzetét az egyre nagyobb tiszt- és tiszthelyettes hiány. A betöltetlen beosztások és a hivatásos állomány csökkentése végett bevezették a sortiszthelyettesi rendszert. A 150. dandár 1974 őszén 121 rendszeresített tiszthelyettesi beosztással rendelkezett, azonban csak 58 hivatásos és 26 továbbszolgáló tiszthelyettes szerepelt az állománytáblán, vagyis a beosztások mindössze 61%-a volt feltöltve. 37 fő hiányzott a rendszerből, ezt 35 sorállományú tiszthelyettesi beosztásba való kinevezésével orvosolták, ebből 4 fő kiképzés után, 31 fő pedig központi tanfolyam nélkül lett kinevezve.¹⁰⁹ A zászlóaljparancsnokokra alakulatuk országszerte való széttelepülése rótt pluszfeladatokat és felelősséget, sokkal nehezebb volt így irányítani az alegységüket, mint a hagyományos fegyvernemi alakulatoknál. Ezek után nem lehet csodálni, hogy több tiszt 55 éves kora előtt került nyugállományba, vagy kérte nyugállományba helyezését az egészségügyi felülvizsgálaton kapott békében alkalmatlan minősítéssel, leszázalékolva. Michel Miklós dandárparancsnok 1974 áprilisában kérelmezte előljárójától a tárcaközi megállapodások felülvizsgálatát, mivel az alakulatokhoz beteg tisztek kerültek, akik már nem bírták a feladatokat maradéktalanul ellátni.¹¹⁰

Felmerülhet a kérdés, vajon nem büntetésből helyeztek át tiszteket a közlekedési dandárhoz? A hozzáfért iratok alapján ezt nem lehet egyértelműen kijelenteni, bár nem sikerült az összes tiszt személyi iratát átnézni. Két esetben történt büntetésből az áthelyezés, egy esetben pedig valószínűsíthető a büntető célzat. Az viszont több tiszt személyi anyagában is előfordul, hogy az alacsonyabb végzettségű, katonai ismereteik terén problémás, gyengébb képességű tiszteket áthelyeztették a közlekedési dandárhoz. Érdekes módon több ilyen tisztnél is pozitív változás történt az áthelyezés után a minősítések szerint. Maga a fizetési rendszer, a jutalmak mértéke és gyakorisága is árnyalja a képet. A tiszt fizetés több részből tevődött össze; beosztási illetmény, rangfokozati illetmény, a szolgálati évek utáni százalékos kiegészítés mellett még családi pótlék valamint nyelvvizsga pótlék illette meg őket, ez utóbbit persze csak kevesen kaptak. A jobb munkavégzés ösztönzésére a hivatásos állománynál is létezett teljesítményjutalom, a vezető állomány az alegységük, átlagkeresetének 30-35%-át kapta kézhez az 1971-ben lépett életbe rendszer szerint, majd 1973-ban a vezetők részesedését 40-60%-ra emelték. Természetesen éves részesedési jutalmat is kaptak, valamint év végén a honvédelmi miniszter parancsára külön jutalomban részesültek azok, akiknek nem volt érvényes fenyítése, valamint a foglalkoztató vállalatok is adományoztak időnként pénzjutalmat egy-egy tisztnek valamilyen fontosabb munkafázis eredményes, gyors elvégzéséért.

A KPM részéről csak egyetlen iratot találtam, ami valamelyest rávilágít az új kiképzési rendszerű alakulatok megítélésére a foglalkoztatói oldal szemszögéből. Az Országos Tervhivatal X. Építkezési Főosztálya kért adatszolgáltatást a KPM-nél alkalmazott katonai munkaerő építési

¹⁰⁹ HL. MN f. 10638/199/84. Tájékoztató jelentés a sortiszthelyettesi rendszer bevezetése terén eddig végrehajtott feladatokról, tapasztalatokról.

¹¹⁰ HL MN f. 10637/199/84. Jelentés a Hátországvédelmi Alakulatok Parancsnokságának alárendeltjei részére 1974. április 17-én és 24-én tartott vezetői értekezletről.

teljesítményéről. A KPM szerint a katonák munkateljesítményét nem lehet elkülöníteni a polgári dolgozókéétól, nem akadt kirívó különbség sem pozitív, sem negatív irányban. Az AUV gárdonyi és polgárdi munkahelyein 100,5% ill. 101,8%-os teljesítményt nyújtottak a katonák. A félévi összegzés szerint az állomány szakmai összetétele általában nem kielégítő, főleg a nehéz fizikai munkák miatt. A vasútépítő katonák¹¹¹ munkaintenzitása jó, jó minőségű és kedvező mennyiségű munkaerőt nyert a vasút ezekkel a zászlóaljakkal, összesen több mint 55 millió forint értékben termelt a vasútnál átlagosan foglalkoztatott 643 fő, átlagos munkateljesítményük 101%-on alakult.

A Közlekedési Építő Trösztnél történő munkavégzésben 492 fő vett részt a műszaki alakulatoktól, és a KÉV „K” munkáján 161 katonát foglalkoztattak, összesen tehát 653 főt. Munkateljesítmények a következőképpen alakultak, a BUV-nál 93,2%, az AUV-nál 95,6%, a Hídépítő Vállalatnál 96,6%.¹¹²

5. táblázat: 150. dandár 1965 I. félévi teljesítménye

	Termelési érték, ezer Ft	Átlagos létszám	Átlagos normateljesítés, %	Kifizetett jutalom, 1000 Ft.	Elszámolt költség a HM-nek, 1000 Ft	Elszámolt költség a HM-től, 1000 Ft
KÉT	45.500	653	82,9-96,6	979	6.664	403
MÁV	55.350	643	101	1113	4.631	320
Összesen	100.850	648		2092	11.295	723

A dandár történetének és tevékenységének teljeskörű rekonstrukciója a jelenleg rendelkezésre álló iratok alapján egyelőre nem lehetséges, a bevezetőben már említett forráshiányok miatt. Nehézséget okoz sokszor az egyes munkahelyek azonosítása is, különösen a közúti zászlóalj esetében. Nagyon kevés tájékoztató pontot említenek az iratok, hogy az egyes századok és szakaszok mit, hol és meddig csináltak. A vasúti alegységek munkahelyeinek feltérképezése valamivel könnyebb, a vasútvonalak és vasútállomások segítenek a lokalizálásban. Néhány napi parancsban fennmaradt a katonák konkrét munkavégzése, azonban a legjobb forrás erre baleseti jegyzőkönyvek, amikben pontosan leírják a baleset helyét, körülményeit, és gyakran egy-egy munkafolyamatot is. Sajnos csak 1972–73-as évek baleseti jegyzőkönyvei maradtak fenn a dandár összes alakulatától, a 151., 153., 155. és 156. zászlóalj baleseti jegyzőkönyvei is véletlenszerűen őrződtek meg.

KÖZÚTÉPÍTŐ ZÁSZLÓALJAK

Közútépítő alegységek közül elsőként a 151. közúti zászlóalj (MN 1205) alakult meg 1964-ben Mák Lajos őrnagy irányításával Kalocsán egy burkolatépítő, egy alépítményépítő és egy hídépítő századdal, ezek létszáma eltérő volt. 1969 augusztusban Macher Ferenc őrnagyot nevezték ki

¹¹¹ Bakaszlengben a vasútépítésen dolgozó honvédeket „Sínhuszárnak” vagy „Krampácsbercinek” nevezték. <http://mnytud.arts.klte.hu/sorozat/katsz/index.html> Hozzáférés: 2021.07.12.

¹¹² MNL OL XIX H-1-c. 32. d. 00333/1965. Az építőiparban foglalkoztatott műszaki alakulatok.

zászlóaljparancsnoknak, miután Mák Lajost a dandártörzshöz helyezték át.¹¹³ Sajnos a kezdeti évek iratanyaga ennél az alakulatnál is eléggé hiányos, ráadásul a dandár iratai között is kevés információ található róla. Júliustól a 2. század Martonvásáron, a zászlóalj többi része Budaörsön települve kapcsolódott be a balatoni gyorsforgalmi út megépítésébe. Mivel a század elsősorban az M7 autópálya építésén és a 7-es főút balatoni szakaszának átépítésén dolgozott, így elsősorban a Betonútépítő Vállalat alkalmazásában állt. 1966-ban a hidépítő század Kápolnásnyéken települt. 1967-ben Székesfehérváron, egy évvel később már Polgárdiban települt a zászlóalj.¹¹⁴ 1968-ban kisebb botrányok történtek a zászlóaljnál a zászlóaljparancsnok körül. Baranyák alezredes értékelése szerint Mák alezredes munkavezetési stílusa durva, beosztottjait gyakran túlóráztatja és rossz viszony alakult ki politikai helyettesével, ezen kívül nemi erőszakot próbált elkövetni titkárnőjével.¹¹⁵ Ugyanakkor a zászlóalj rendszeresen megfelelő és jó értékelést kapott az éves értékelésekkor.

1969-ben két burkolatépítő századdal bővült az alakulat, ők április végén kapcsolódtak be a gyakorlati szakkiképzésbe, két régebbi század pedig Siófokra diszlokált. Az alegység feladata az autópálya Székesfehérvár–Zamárdi szakaszának építése volt a rajta lévő műtárgyakkal együtt.¹¹⁶ 1971-ben balatonöszödi kormányüdüloben zajló építkezésre volt vezényelve néhány katona.¹¹⁷ Az M7 bal pályájának elkészültével a siófoki két század közül augusztusban egyet Martonvásárra telepítettek át a törzssel és két polgárdi századdal együtt, míg a hidépítő század Siófokról előbb Polgárdiba, majd Budapestre a Szőnyi útra diszlokált és a kisköfalatti pályájának meghosszabbításában vett részt. A következő évben az első négy század az M7 jobb pályájának építésén dolgozott, burkolást, szegélyezést, utómunkálatokat és a keverőtelepek kiszolgálását végezve. 1975-ben újra Polgárdiba települt át a zászlóaljtörzs, együtt haladva a jobboldali sáv építésével, a 4. és 5. századot viszont az Aszfaltútépítő Vállalat munkahelyére vezényelték az M1 gyorsforgalmi út Tata–Komárom szakaszának építésére. A 3. század két szakaszát Budapestre vezényelték, ahol az 1. szakasz a Közlekedési Építő Vállalat Deák téri metróépítkezésén, a 2. szakasz a Hidépítő Vállalat Hegyalja úti BAH-csomópont¹¹⁸ munkahelyén került foglalkoztatásra.¹¹⁹ 1976 iratai kutathatók az utolsó teljes évként. Az 1. század a 3. századdal együtt az M7 autópályán végzett hídpótlási munkákat, és építési munkákat. Ezek befejezése után a BUV megbízásából részt vett a Mór–Balinka összekötő út építésében. 2. század Budapesten, a Szőnyi úton települt, 100 fővel a MOH-csomópontot¹²⁰ építette a Hidépítő Vállalat irányításával, 50 fővel pedig a 3-as metró második szakaszán dolgozott a Határ útnál. A 3. század az M1 és M7 bevezető szakaszán dolgozott, Budaörsi települési helyről kiindulva, míg a 4. század Győrben lett elhelyezve, ahol 100 fővel az M1

¹¹³ HL MN f. 1556-1562/83. 150. ddr. 55/1969 számú parancs.

¹¹⁴ HL MN f. 5822-5828/80. 151. zlj. 5., 10. és 24./1964 számú parancsok; 5269-5273/82. 12/1966 számú parancs; 9645-9649/82. 2/1967 számú parancs; 9650-9652/82. 5/1968 számú parancs. Néphadsereg. 1964. dec. 5. 6., 1965. ápr. 17. 2. 1967. aug. 19. 6.

¹¹⁵ HL MN f. 9639-9644/82.150. ddr. 16 és 24/1968 számú parancsok.

¹¹⁶ HL MN f. 1556-1562/83. 150. ddr. 10/1969 számú parancs; 2994-9300/83. 151. zlj. 41, 67/1969 számú parancsok.

¹¹⁷ HL MN f. 8778-8786/83. 151. zlj. 29/1971 számú parancs.

¹¹⁸ Budaörsi út – Alkotás utca – Hegyalja út csomópont.

¹¹⁹ HL MN f. 8778-8786/83. 151. zlj. 69, 84/1971 számú parancs, 4258-4263/84. 16/1973 számú parancs, 4271-4276/84. 6., 26., 59. és 83/1975 számú parancsok.

¹²⁰ Marx Károly út – Ócsai út – Haraszti út csomópont

félautópálya műtárgyainak építésén, a győri Kis-Duna-híd építésén és az Ipar utcai felüljáró építésén dolgozott a Hídépítő Vállalat irányításával. 50 fővel a M1 félautópályán csomópont és műtárgyépítési munkákat végeztek a 108–118 km szelvényben az AUV megbízásából.

Az 5. század M1 autópályán hiánypótlási munkákat végeztek a 87–107 km szelvényben szakaszkötelékben, és építési munkákat a 87–117 km szelvényben.¹²¹

1965-ben hozták létre a 152. közúti műszaki zászlóaljat (MN 1333) Székesfehérváron Kovács Lajos alezredes parancsnoksága alatt három századdal. Mindhárom század az M7 autópálya építésén vett részt 1965 és 1967 júliusa között, ekkor az alegység Gödöllőre települt át.¹²² Az év végén Botka Mihály őrnagy került a zászlóalj élére és 1977-ig ő is maradt a zászlóaljparancsnok.¹²³ 1968-ról nem maradt fenn információ a munkahelyekről, feltételezhető, hogy a 3-as főút átépítésén dolgoztak a katonák Hatvan és Gyöngyös között. Közvetett adatok alapján feltételezhető, hogy a hídépítő század részt vett a 3-as főút gyöngyösi átkelési szakaszának áthelyezésében és a vasúti aluljáró megépítésében.¹²⁴ Egy évvel később egy századdal bővült az alakulat. A 2. század Kápolnásnyékre települt át és újra bekapcsolódott a balatoni gyorsforgalmi út építésébe. A többi század Gödöllőn maradt, innen jártak mindennap dolgozni a 3-as főút gödöllői szakaszának utómunkáinak befejezésére, a Baross tér átépítésére, Hungária körúti és a hatvani vasúti felüljáró építésére. Feltehetőleg a 3. század szakaszai dolgoztak Tatabányán, Budaörsön és Csepelen, valamint a Tatabánya-Bicske szakaszon az M1 gyorsforgalmi út építkezésén az Aszfaltútépítő Vállalat irányításával. 1971-ben az 1. és 2. század a Szentendrei HÉV Batthyány tér–Margit híd szakaszának átépítésén és a Kossuth tér–Déli pályaudvar metrószakasz építkezésén lettek foglalkoztatva, míg a 3. század a Csepel Gépgyár rekonstrukcióján, a 4. század pedig az M1 gyorsforgalmi út építésén dolgozott.¹²⁵ 1972-ben az 1–3 századok a 2-es metró második szakaszán dolgoztak, míg a 4. század a Hungária körúti és a Jászberényi úti vasúti felüljárók építésén vett részt, a gépszakasz pedig a Dombóvári úton dolgozott a KÉV telephelyén. 1973 februárban a gödöllői századok és a törzs áttelepült Budapestre, megosztva a Külső-Váci úti és a Szőnyi úti objektumokba, a Nagyváradi téren már dolgoztak a katonák a 3-as metró építésén. Egy évvel később az egyik század dolgozott az Árpád úti vasúti felüljáró megépítésén. 1976-ban már az összes század Budapesten települt, hogy a helyi közúti építkezéseken, valamint a 3-as metró beruházásain dolgozzon. Az utolsó évről is kevés adat maradt fenn, a KÉV munkahelyein dolgoztak a katonák a Dombóvári úti telephelyen, valamint Csepelen a Vasgyárnál és az ÁFOR telepnél.¹²⁶ Júniusban a dandárparancsnok 66-5/1977 számú intézkedése a 3. század állománya számára komplex hídépítő gyakorlatot rendelt el Verpeléten. A Tarna-patak megrongálódott hidját kellett elbontani és helyébe új 60 tonnás, egypályás alacsonyvízi 29,5 m hosszú hadihidat építeni június 6–12-én. Ehhez kapcsolódott még 100 m út- és ároképítés június 18–19-én. 3 tiszt, 12

¹²¹ HL MN f. 4277-4284/84. 151. zlj. 22/1976 számú parancs.

¹²² HL MN f. 8012-8015/79. 152. zlj. 13/1965 számú parancs, 4526-4531/80. 9/1966 számú parancs; Néphadsereg. 1965. ápr. 17. 2.

¹²³ HL MN f. 7435-7440/80. 152. zlj. 58/1967 számú parancs.

¹²⁴ HL MN f. 6448-6454/82. 152. zlj. 43/1968 számú parancs; Vasút 1969/9. 4-5.

¹²⁵ HL MN f. 1556-1562/83. 152. zlj. 10/1969 számú parancs, 10616-10624/82. 152. zlj. 66/1969 számú parancs, 10404-10408/83. 20/1971. számú parancs; Néphadsereg. 1970. aug. 1. 2. és 7., 1971. márc. 4. 11., 1972. dec. 23. 10.

¹²⁶ HL MN f. 1086-1096/84. 152. zlj. 69/1972 számú parancs, 1601-1607/84. 150. ddr. 13/1973 számú intézkedés; Néphadsereg 1973. jún. 23. 7., 1974. ápr. 27. 8., 1976. febr. 14. 11.

cölöpöző és 50 hídépítő sorkatonára lett vezényelve Csécs Ferenc százados parancsnoksága alatt. A híd pótlása a megadott időhatárok között sikerült, ezért jutalomszabadságokat adományozott Botka alezredes néhány sorkatonának.¹²⁷

Utoljára a dandár útépítő alegységei közül a 154. közúti zászlóalj (MN 1366) került felállításra 1966 végén Mikola János őrnagy parancsnoksága alatt. Végig ő irányította a zászlóaljat, annak 1974 eleji felszámolásáig, ekkor a 156. vasúti zászlóalj törzsfőnöki beosztását kapta meg már alezredesi rangban. Több áttelepülés után végül 1967 áprilisában Győrbe települt a zászlóalj törzse és a 2-3. század a gépszakasszal együtt, az 1. század Ercsiben a 6-os főúton hajtotta végre a gyakorlati szakkiképzést.¹²⁸ Az alakulat az Aszfaltútépítő Vállalattal és a Győri Közúti Üzemi Vállalattal kötött szerződést, elsősorban a 1. számú főúton hajtott végre út és hídépítési feladatokat fennállása során. Még 1967-ben egy-egy szakasza Gödöllőn és Kápolnásnyéken, a 152. és 151. zászlóaljak alá rendelve dolgozott, a többi század Mosonmagyaróvár, Mosonszentmiklós, Öttevény és Komárom közelében tevékenykedtek. Egy év múlva az 1. és 3. század Győrben települt, a 2. század Székesfehérváron. 1969-ben az alakulat az 1-es főút komáromi, győri és mosonmagyaróvári átkelési szakaszain került alkalmazásra, Győrben hídépítésen is részt kellett vennie a 2. század egy részének. Egy évvel később Csornán, Pannonhalmán, Pápán, Ménfőcsanakon és Győrben dolgozott a zászlóalj. A megyeszékhelyen a Magyar Vagon és Gépgyár területén végzett útépítést, illetve a Rába-hídon dolgoztak.¹²⁹ A következő három évre már csak a dandár iratai között leltem adatokra, mivel a zászlóalj iratai csak 1970-es évig kutathatók. 1971-es évről csak annyit lehet tudni, hogy botrány történetelt, mert a 33. dandárparancs szerint a 154. zászlóalj törzsében évek óta rossz a viszony parancsnok, a politikai helyettes és a törzsfőnök között.¹³⁰ 1973-ban a zászlóalj 4. százada Törökszentmiklósról diszlokált, ahol a 4-es főút rekonstrukciójában vett részt, az 1-2. századok Tatán települve hajtották végre szakkiképzésüket az M1 félautópálya építésén, míg a 3. század Győrben maradt.¹³¹

VASÚTÉPÍTŐ ZÁSZLÓALJAK

Időrendi és számozási sorrendben haladva a 153. vasúti műszaki zászlóalj (MN 4518) az első. 1964-ben hozták létre az alegységet, első parancsnokának Horváth László őrnagy lett kinevezve. A zászlóalj a MÁV celldömölki, budapesti és pécsi építési főnökségek területén dolgozott, 1970-ig a Szabadbattyán–Tapolca, a Szombathely–Hegyeshalom, a Székesfehérvár–Murakeresztúr és Székesfehérvár–Komárom vonalakon.¹³² 1967-ig harmadik százada a 155. zászlóalj alá volt rendelve, így az az egy század a MÁV szentesi építési főnökség területén dolgozott. Már 1964 decemberében négyhónapos nehézgépezési tanfolyamra küldtek 29 főt és öthónapos munkavezetői tanfolyamra 15 főt. A következő évben a zászlóaljparancsnokot leváltották

¹²⁷ HL MN f. 4466-4471/87. 152. zlj. 15, 26, 29/1977 számú parancsok.

¹²⁸ HL MN f. 7233-7239/80.154. zlj. 17, 21, 33, 51, 59, 68/1967 számú parancsok.

¹²⁹ HL MN f. 1556-1562/83. 150. ddr. 10/1969 számú parancs; 3837-3842/83. 154. zlj. 32, 34, 42, 46/1969 számú parancsok, 8475-8481/83. 16, 25, 27/1970 számú parancsok

¹³⁰ HL MN f. 5839-5847/83. 150. ddr. 33/1971 szolgálati használatú parancs.

¹³¹ HL MN f. 1601-1607/84. 150. ddr. 13/1973 számú intézkedés.

¹³² Néphadsereg. 1965. szept. 25. 17.

különböző botrányok miatt,¹³³ helyére Horváth József alezredes került 1968. december 31-i nyugállományba vonulásáig. Ekkor Nagy László alezredes nevezték ki zászlóaljparancsnoknak, tőle 1973 májusától Simon Sándor alezredes vette át a beosztást.¹³⁴ 1966-ban Zánkára települt át a törzs. 1969-ben negyedik századot is szerveztek az alegységhez, így mind a négy korábban felsorolt vasútvonalon egyszerre dolgoztak a katonák.¹³⁵

1970-ben a tiszai árvíz levonulása után összesen 24 főt vezényeltek a zászlóaljtól a csengeri építkezésekre az év végéig, ebben az évben egyébként már Tapolcán települt a zászlóaljtörzs.¹³⁶ 1970–1977 között folytatódott a munkavégzés a fenti szakaszokon, majd a Tapolca–Balatonszentgyörgy, Tapolca–Ukk–Boba, Dombóvár–Pécs, Dombóvár–Bátaszék, Dombóvár–Gyékényes és Pécsbánya–Villány vonalakon dolgoztak a katonák. Az 1967 óta Csornán települő századot 1971-ben áthelyezték Pécsbánya-rendezőre, hogy a Pécs–Magyarbóly vonal korszerűsítésében vegyenek részt. Szabó Béla szombathelyi vasútigazgató hiába kérte Rödönyi Károly MÁV vezérigazgatót, hogy a századot ne vezényeljék át, mert a század nélkül megáll a porpác-hegyeshalmi vonal átépítése.¹³⁷ A zászlóalj részt vett a pécsi fővonal abaligeti alagútjainak és a vonal áthelyezésének munkálataiban is.¹³⁸ Mindezek mellett a balatonfüredi állomás építésénél is jelen voltak.¹³⁹ Általában egy-egy század települt Csornán, Tapolcán vagy Balatonfenyvesen, és két század Pécssett vagy Dombóváron. 1972-ben öt századra bővült az alegység.

Szintén 1964-ben alakult meg a 155. vasúti műszaki zászlóalj (MN 5320) két századdal Lóczy József őrnagy parancsnoksága alatt. 1970-ben Ökrös Lajos alezredes követte az alakulat élén,¹⁴⁰ tőle Molnár László alezredes vette át a parancsnokságot a 155. és 158. zászlóaljak furcsa összeszervezésekor.¹⁴¹ 1975 novemberéig töltötte be beosztását Molnár alezredes, betegség miatt őt Joó Zoltán alezredes váltotta a zászlóalj élén. A zászlóalj iratai csak 1966-tól maradtak fenn, korábbi eseményekre csak a dandár irataiból lehet információt nyerni, elsősorban a MÁV budapesti, szentesi, miskolci, debreceni és dombóvári építési főnökségek alkalmazásában dolgozott a zászlóalj. 1964-ben a zászlóaljak közül egyedülként kapott megfelelő értékelést a dandárparancsnoktól. A két század mellett 1967-ig az irányítása alá tartozott a 153. zászlóalj 3. százada is, amelyik Kecskeméten, Kiskőrösön és Kisteleken települt a három év alatt. Először Kecskeméten települt az 155. zászlóalj törzse, majd 1966 márciusától Kiskunfélegyházán, 1968 januárjától Baján települt az alegység parancsnoksága. 1970-ig a zászlóalj a következő vasútvonalak átépítésében vett részt: Budapest–Cegléd, Cegléd–Szeged, Kiskunhalas–Baja–Dombóvár,

¹³³ HL MN f. T326/1966. 150. ddr 10/1965 számú parancs. és 5106-5113/79. 153. zlj. 36/1965 számú parancs.

¹³⁴ HL MN f. 5102-5105/79. 153. zlj. 1,25,29,44/1964 számú parancs., 5106-5113/79. 67, 72, 100/1965 számú parancsok., 6500-6502/84. 20/1973 számú parancs és Néphadsereg. 1970. jan. 3. 11.

¹³⁵ HL MN f. 5115-5121/79. 153. zlj. 24, 27, 43, 56, 80/1966 számú parancsok és Vasút. 1967/3. 24., 1968/5. 13., valamint HL MN f. 649-655/81. 153. zlj. 22/1967 számú parancs, 10589-10596/82. 12/1969 számú parancs.

¹³⁶ HL MN f. 3424-3430/83. 153. zlj 17, 22, 28/1970 számú parancsok.

¹³⁷ MÁV Arch. AE. 12019. d. 8712/1970. Munkaerő biztosítás vonalkorszerűsítéshez, és 9603/1970. Csornai honvédségi század tervbe vett áthelyezésének ügye.

¹³⁸ HL MN f. 1097-1106a/84. 153. zlj. 12, 36/1972 számú parancs, 4162-4169/84. 14/1973 számú parancs, 4178-4184/84. 28, 39, 46, 68/1975 számú parancsok, 4185-4191/84. 56/1976 számú parancs, továbbá 4403-4409/87. 13, 14, 49/1977 számú parancsok; Néphadsereg. 1976. febr. 28. 6. és Vasút. 1973/5. 26-28.

¹³⁹ Vasút. 1971/10. 27-29.

¹⁴⁰ HL MN f. 3398-3404/83. 155. zlj. 1/1970 számú parancs.

¹⁴¹ HL MN f. 1575-1579/83. 155. zlj. 1/1972 számú parancs.

Hatvan–Újszász és Hatvan–Somoskőújfalu, valamint megfordultak a Záhonyi Átrakó Körzet területén és Balatonfenyves környékén is a katonák. 1969-ben háromra, majd egy évvel később négyre bővült a századok száma.¹⁴²

Az 1972-ben megszüntették az alegységet, az alakulat számát a 158. zászlóalj kapta meg, a két zászlóalj személyi állománya „összeolvadt” és ekkor alakult meg az alegység ötödik százada. Ez évtől Monoron települt a törzs, innen irányították a keleti országrészben szétszórt századokat. 1970 és 1977 között a századok tovább dolgoztak a Kiskunhalas–Baja–Dombóvár vonal korszerűsítésén, a Budapest–Debrecen–Záhony vonal átépítésében, illetve a második vágány megépítésében Debrecen–Nyíregyháza és Tiszatenyő–Gyoma szakaszokon. A zászlóalj katonái ugyanakkor jelen voltak a Rákos–Isaszeg, Hatvan–Miskolc–Szerencs–Sátoraljaújhely, Füzesabony–Eger, Kelenföld–Törökbálint és Kőbánya–Kispest–Dabas vonal átépítésénél és karbantartási munkáknál, de 1974-ben két szakasszal részt vettek a budapesti MÁV Kórház építkezésén is.¹⁴³

1966. november 15-én alakult meg a 156. vasúti műszaki zászlóalj (MN 1737) négy századdal Salgótarjában, Gálos Vilmos alezredes parancsnokságával. 1967-es évre megfelelő értékelést kapott a dandárparancsnoktól az alakulat. Az alakulat első évében rögtön nehéz feladatot kapott, az éppen akkor induló Budapest–Vác–Szob vonal átépítésében és a salgótarjáni vonalon dolgozott, de néhány hónapig Martonvásár–Székesfehérvár–Siófok szakaszon is dolgoztak a katonák. Vác–Alsóváros megállóhely közelében a MÁV Magasépítési Főnöksége épített a zászlóalj részére három kétemeletes épületet.¹⁴⁴ Maga az alegység csak a MÁV Budapesti Építési Főnökség és a Hidépítési Főnökség munkahelyein dolgozott. 1969-ben leadott egy századot az éppen akkor alakuló 158. zászlóalj számára. Ez év végén a zászlóaljnál uralkodó botrányok és helytelen gazdálkodás miatt végül leváltották Gálos alezredest decemberben, a zászlóalj még mindig gazdaságtalanul működött, míg a többi alegység már önfenntartóvá vált. Új zászlóaljparancsnoknak Gyarmati András alezredest nevezték ki.¹⁴⁵ 1969–1970-ben egy század dolgozott a Székesfehérvár–Komárom vonal átépítésén, a többi század a szobi fővonalon került alkalmazásra, 1971-től mindegyik század itt dolgozott.¹⁴⁶

1972-ben két új század került megszervezésre, egy-egy század települt Kelenföldön, Salgótarjában és Kisbéren, a másik két század Vácon maradt. A kelenföldi század júliusban Győrbe települt át a 154. zászlóalj alárendeltségébe, a Hegyeshalom–Rajka vonal és a rajkai határállomás átépítésén biztosították a munkaerőt. A salgótarjáni század még júniusban Pécel állomáson felállított laktanya kocsikba költözött, hogy a Budapest–Gödöllő szakasz felépítménycseréjén dolgozzanak. Részt vettek még a győri fővonal Budapest–Tatabánya szakaszának átépítésében

¹⁴² HL MN f. 6522-6527/80. 155. zlj 16, 20, 56, 60/1966 számú parancsok, 245-249/81. 20, 32, 44/1967 számú parancsok, 5387-5390/82. 22, 28, 42/1968 számú parancsok, 5391-5396/82. 7, 13, 29, 57, 67/1969 számú parancsok, 5391-5396/82. 1, 24, 45/1970 számú parancsok; Vasút. 1969/4. 30-31.; Néphadsereg. 1965. febr. 27. 10., 1971. aug. 8. 6.

¹⁴³ HL MN f. 153-155/80. 150. ddr. 6, 9, 10, 33/1965 számú parancsok, 1575-1579/83. 155. zlj. 32/1972 számú parancs, 3734-3740/84. 11/1973 számú parancs, 3741-3748/84. 9, 72/1974 számú parancsok, 3749-3756/84. 11, 43, 70/1975 számú parancsok, 3757-3766/84. 31, 37, 99/1976 számú parancsok, 4414-4422/87. 25, 39/1977 számú parancsok. Néphadsereg. 1971. júl. 8. 6., 1975. jan. 4. 8-9., 1976. febr. 28. 6., valamint Vasút. 1971/11. 12.

¹⁴⁴ Vasút. 1967/3. 24.

¹⁴⁵ HL MN f. 1556-1562/83. 150. ddr. 65/1969 számú parancs.

¹⁴⁶ HL MN. f. 5929-5937/80. 156. zlj. 12, 33, 62/1967 számú parancsok, 975-982/84. 6, 23, 46, 49, 62, 67, 90/1969 számú parancsok, 9757-9769/84. 90/1971 számú parancs és Néphadsereg. 1970. aug. 1. 7., 1976. júl. 10. 7.

is. Az Angyalföld–Rákosrendező szakasz és Székesfehérvár–Komárom vonal felépítménycseréje is a zászlóaljhoz köthető. 1974 augusztus-szeptember folyamán a zászlóaljtörzs a 2., 3. és 5. századdal együtt Bicskére települt át, hogy részt vegyen a hegyeshalmi fővonal Kelenföld–Tatabánya szakaszának új nyomvonal történő megépítésében. 1975-ben egy század kivételével a zászlóalj katonái Bicskén települtek, innen jártak Bicske és Herceghalom állomások környékére hidépítési, magasépítési feladatok és felépítménycsere végrehajtására. A következő évben is csak az 1. század nem dolgozott a győri fővonalon, ismét a Rákos-Gödöllő szakaszon és Rákosrendezőn végzett korszerűsítési munkákat. Mivel 1976 őszén befejeződött a győri fővonal átépítésének első üteme, 1977-től a 2., 3. és 5. század Budaörsről egészen Ácsig vállalt munkákat. Az 1. század a váci és veresegyházi vonalon végzett felépítménycserét, illetve a Rákos-Hatvan szakaszon végzett kisebb pályakorszerűsítést, míg a 4. század Budapesten a MÁV Kórház és a Fehérvári úti lakótelep építésén dolgozott.¹⁴⁷

1969 elején állították fel a 158. vasúti műszaki zászlóaljat (MN 8381) a 153. és 156. zászlóaljaktól átvett egy-egy századdal pilisi és salgótarjáni településsel, április folyamán egy nagykáta és egy füzesabonyi elhelyezésű század is megszervezésre került. Az alegység parancsnoka végig Molnár László alezredes volt, majd a már említett összeolvadás után ő vette át a 155. zászlóalj irányítását is. Sajnos csak az 1969 és 1970. évi szolgálati használatú parancsok maradtak fenn az alakulat iratai közül, így itt is a dandár és más alegységek irataira kellett támaszkodnom. A pilisi alegység még alakulásának évében rövid időre Záhonyba lett vezényelve átrakási munkák felgyorsítására. 1970-ben részt vett az alegység is a tiszai árvíz utáni csengeri újjáépítési programban, valamint ebben az évben egy közúti század is felállításra került, ami a 4-es főút korszerűsítésében vett részt Törökszentmiklóson települve.¹⁴⁸ Rövid fennállása alatt az alábbi munkák köthetők a zászlóaljhoz: második vágány építése Süllysap és Nagykáta között, Salgótarján–külső pályaudvar átépítési munkáinak befejezése, Nyékládháza–Miskolc és a ceglédi fővonalon Monor–Budai út szakasz felépítményének átépítése. 1970-ben már hat százada volt, öt vasútépítő és egy útépítő.¹⁴⁹

Összegezve a dandár 1964 és 1980 közötti teljesítményét és nagyobb építkezéseken való részvételét, a következő főbb számokat kapjuk. 756 km közút építésében vettek részt, amiből 267 km volt autópálya. Jelentős szerepet vállaltak az 1, 3, 4, és 7 számú főutak korszerűsítésében is, a fővárosban pedig a Jászberényi úti, Árpád úti, Sibrik úti, Könyves Kálmán körúti, Flórián téri, Baross téri és Váci úti felüljárók építésénél lehetett látni dolgozó honvédeket, de ott voltak a BAH és MOH csomópontok építésénél, a Millenniumi Földalatti Vasút meghosszabbításán és a két metróépítkezésen is. Mindezek mellett 143 közúti műtárgy építésében vettek részt.

1650 km sínpárt és 621 kitérőt építettek vagy korszerűsítettek a dandár alegységei, ezen kívül 97 vasútállomás (át)építésében vettek részt. A vasútépítő zászlóaljak nélkül nem sikerülhetett volna a fővonalak korszerűsítése, a vasúti hálózat kapacitásának bővítése. A nagyobb vasútállomások közül a budapesti Keleti, Déli és Nyugati pályaudvarok, a kelenföldi, győri

¹⁴⁷ HL MN f. 11373-11384/84. 156. zlj. 27, 56, 67/1972 számú parancsok, 11385-11395/84. 25, 29, 47, 69, 117/1973 számú parancsok, 873-887/85. 38/1974 számú parancs, 888-899/85. 30, 82, 96, 149/1975 számú parancsok, 900-912/85. 48, 146/1976 számú parancsok, 4427-4442/87. 45, 56, 76, 101/1977 számú parancsok. Néphadsereg. 1973. jún. 23. 7., 1973. júl. 14. 6., 1974. ápr. 27. 8., 1976. júl. 10. 7., illetve Vasút. 1971/12. 30.

¹⁴⁸ HL MN f. 1563-1565/83. 158. zlj. 18/1969 számú parancs, 1566-1568/83. 158. zlj. 23/1970 számú parancs.

¹⁴⁹ HL MN f. 1556-1562/83. 150. ddr. 10, 70/1969 számú parancsok. 5834-5838/83. 1/1970 számú parancs, 860-866/84. 45/1971 számú parancs, 4050-4057/84. 22/1972 számú parancs.

és záhonyi állomások építésében is részt vettek. Posta területén 1596 nyomvonal km hosszú hálózatot fektettek le és megépítették, felújították a hozzátartozó berendezéseket, központokat, postahivatalokat. A vonalépítő alegység az ország teljes területén tevékenykedett, ők fektettek először az országban páncélkábel. Az építkezések fizikai munkásainak 15%-át tették ki a katonák a vasúti fővonalai pályakorszerűsítéseknél és 40%-át a fővárosi postai kábelfektetésnél. Összesen 12 892 650 munkanapot teljesített és 12,9 millió m³ anyagot mozgatott meg a dandár.¹⁵⁰ A két dandár 37,8 milliárd forint értéket hozott létre 1964 és 1980 közötti tevékenységével, ebből 13,7 milliárddal részesült a 150. közlekedési dandár.¹⁵¹ Országos jelentőségű feladatok megoldása közben több ezer katona szerzett szakmunkás képesítést, illetve fejezte be általános iskolai tanulmányait.

A közlekedés és hadsereg kapcsolatát vizsgálva meg kell még említeni a nagyobb vasúti balesetek, szerencsétlenségek esetén felhasznált katonai segítségnyújtást. Sokszor közúti és vasúti mentőjárművek részére egyaránt nehezen megközelíthető helyen történtek balesetek, amikor a Magyar Néphadsereg és a Vörös Hadsereg Déli Hadseregcsoportja speciális eszközeivel és gyorsan mozgósítható állományával vett részt a sérültek mentésében és ellátásában, valamint a kárfelszámolásban és helyreállításban. A hatvanas évek legsúlyosabb vasúti baleseteinél, 1964-ben Paládicpusztánál és 1968-ban Mendénél is azonnal riasztották a közeli katonai alakulatokat.¹⁵² Napjainkra a polgári katasztrófa-elhárítási rendszer megfelelő felszereltsége már nem igényli egy-egy nagyobb balesetnél a honvédségi erők bevonását a kárfelszámolásba. Persze egy-egy extrém esetben, mint amilyen a 2013 márciusi havazás is volt, még mindig jól jönnek a katonai járművek speciális képességei.

¹⁵⁰ Fodor Kálmán. 303. és Halassy-Kürtös. 394-397.

¹⁵¹ Hargittai. 184. A 160. általános műszaki dandár magasabb termelési értéke annak is köszönhető, hogy ott a zászlóaljok jóval több, esetenként 8-9 századból is álltak, ráadásul az ipari, nehézipari nagyberuházások sokkal komolyabb politikai és gazdasági támogatást élveztek, mint a közlekedésiek.

¹⁵² HL MN Különgyűjtemény. VII/C-6. Koch alezredes: A Magyar Néphadsereg részvétele a súlyosabb vasúti balesetek követelményeinek felszámolásában 1950-től 1980-ig időszakban.

MELLÉKLETEK

1. kép: M7 autópálya Székesfehérvár–Balatonaliga szakaszának átadása, 1975.
Fortepan No. 99378 (UVATERV)

2. kép: Alépitményi tükör készítése közben. MÁV Archívum X20255620.

3.kép: Elhasználódott vágányzat bontása portáldaruval, 1971. Érdekesség a Magyarországon kevés helyen alkalmazott vasaljas sínmező. MÁV Archívum X20246478.

4. kép: Kelenföld pályaudvar rekonstrukciója. Honvédek a leszorító csavarokat húzzák meg Tyrefond kulccsal. MÁV Archívum X20247802.

5. kép: B. J. honvéd „aláírása” a Déli pályaudvar 1975-ban elkészült üzemi épület díszburkolata alatt. Szerző

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁBRAHÁM KÁLMÁN (főszerk.) (1978): *A közúti közlekedés kézikönyve*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

AMBRUS ZOLTÁN (szerk.) (1985): *A MÁV építőipari szervezetének 35 éve, 1950–1985*. Budapest, stencil.

BŐHM ANTAL (1997): *Ingázás tegnap és ma*. Budapest, MTA PTI.

CSANÁDI GYÖRGY (1958): *A közút és a korszerű közlekedés*. Budapest, Akadémia.

FODOR KÁLMÁN (2008): A magyar haderő alaprendeltetésétől eltérő tevékenysége 1945–2006. In Lugosi József – Markó György (szerk.) *Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség*. Budapest, Zrínyi. 301–311.

FRISNYÁK ZSUZSA (2001): *A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

FRISNYÁK ZSUZSA (2013): A kisforgalmú vasútvonalak bezárása a Kádár-korszakban. In Csáki Krisztina (szerk.) *Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum II. évkönyve*. Budapest, MMKM. 95–109.

HELGERT IMRE – VASS JENŐ SÁNDOR (szerk.) (2006): *A Hazáért, a Magyar Honvédség múltja és jelene 1848–2004*. Budapest, Szaktudás.

HORVÁTH FERENC (2005): *A magyar vasút építési és fenntartási szervezetének története (1827–2004). II. kötet (1945–2004)*. Budapest, MÁV.

KIS TAMÁS (1992): *Bakaduma. A mai magyar katonai szleng szótára*. Budapest, Zrínyi.

Statisztikai évkönyv. 1966, 1971, 1981. Budapest, KSH.

MÁTHÉ ZOLTÁN – MUCSI BARNABÁS – NAGY TAMÁS – VÖRÖS ATILA (2007): *Magyarország mozdonyai*. Budapest, Indóház.

MAJOR IVÁN (1984): *Közlekedés és gazdaság*. Budapest, Magvető.

MEZEI ISTVÁN (2009) (szerk.): *A magyar vasút krónikája a XX. században*. Budapest, MÁV.

NEMESDY ERVIN (1996) (főszerk.): *A magyar autópályák története. Az első 35 év*. Budapest, KHVM Autópálya Igazgatóság.

SZANI FERENC (1999): *Néphadsereg 1957–1989*. Budapest, Honvéd.

UNYI BÉLA (1989): *Vasúthálózatunk alakulása 1914-től napjainkig*. Budapest, KÖZDOK.

VALUCH TIBOR (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest, Osiris.

VASS HENRIK (1968): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*. Budapest, Kossuth.

A közlekedés hosszútávú terve 1971–1985 (1970). Budapest, KÖZDOK.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Hadtörténelmi Levéltár

MN fond (mikrofilm)

MN Különgyűjtemény

MÁV Archívum

AC fond: MÁV Szegedi igazgatóság iktatott iratok

AE fond: MÁV Szombathelyi igazgatóság iktatott iratok

AG fond: MÁV Pécsi igazgatóság iktatott iratok

LV fond: MÁV Vezérigazgatóság iktatott iratok (MNL OL-nek átadva)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

M-KS 288 fond: Magyar Szocialista Munkáspárt iratai

XIX-H-1-c fond: Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium visszaminősített TÜK iratok

XIX-H-1-pp fond: Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium iktatott iratok

SAJTÓ

Autó-Motor

Haditechnikai Szemle

Magyar Ifjúság

Néphadsereg

Népszabadság

Vasút

KOCSIS ZSÓFIA

kocsis.zsofia@arts.unideb.hu

tanársegéd, PhD hallgató (Debreceni Egyetem, Nevelés-és Művelődéstudományi Intézet)

A járványügyi helyzet hatása a hallgatói munkavállalásra

Employment of working students during the coronavirus epidemic

ABSTRACT

International and national research results have pointed out that the employment of university students is increasing. According to studies in the region, the main motivation factor for student employment is financial reasons, students are motivated by financial independence from their parents, funding for leisure programs and daily expenses. The results have also highlighted that students with unfavorable social status indicators are forced to work, they are less characterized by the horizontal fit of work and studies. The negative effects of student employment are more pronounced in students who struggle with everyday financial problems, work out of coercion, and are disappointed in university education. In their case, the attractive effect of the labor market prevails, and therefore they are even willing to interrupt their studies. In our current research, we examine employment opportunities and changes in financial status of working students during the coronavirus epidemic.

KEYWORDS

student employment, part-time job, COVID-19, dropout, higher education

JEL classification: E24, I23, I29

DOI 10.14232/belv.2021.2.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Kocsis Zsófia (2021): A járványügyi helyzet hatása a hallgatói munkavállalásra. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 2. 112–132. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1. BEVEZETÉS

Az utóbbi évtizedekben a tanulmányok melletti munkavégzés egyre nagyobb szerepet játszik a fiatalok életében, növekvő tendencia jellemző a diákok munkavállalásra. Azonban az elmúlt időszakban a COVID-19 járvány új kihívások elé állította az egész világot (Kristóf 2021). A járványügyi helyzet következtében tömeges elbocsátások következtek be a munkaerőpiacon, s az intézkedések a fiatal, diák munkavállalókat is súlyosan érintették. Kutatásunkkal szeretnénk feltárni, hogyan alakította át a COVID-19 a fiatalok munkavállalási szokásait. Mennyiben változtatta meg a járvány a hallgatók munkához és tanulóhoz való viszonyát? Oktatáskutatói szempontból nagyon fontos kérdés, hogyan befolyásolja a fennálló helyzet a hallgatók tanulmányi elkötelezettségét? Lehetséges, hogy a hallgató megszakítja a tanulmányait, mert diákmunka nélkül nem képes finanszírozni az egyetemi tanulmányait? Az online kérdőíves kutatás (N=235) során a hallgatók korábbi és jelenlegi munkaerőpiaci státusát, anyagi helyzetét, a munkavállalásuk gyakoriságát és a munkakeresési módját ismerhetjük meg. A kutatás során olyan felsőoktatási hallgatókat kerestük, akik az utóbbi egy évben munkát vállaltak az egyetemi tanulmányaik mellett. Kutatásunk újszerűsége, hogy hazai viszonylatban nem készült még olyan tudományos kutatás, amely a járvány diákmunkára gyakorolt hatását vizsgálja.

2. ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS

2.1 Hallgatói munkavégzés jellemzői

Az iskolán kívüli nevelés egy fontos eleme a munka világában szerzett tapasztalat – legyen az akár szakmai vagy az élet egyéb területein hasznosítható tapasztalat – jelentős hatással van az iskolai szocializáció sikerére, az eredményességre és az iskolai pályafutásra (Kocsis 2021). Az expanzió eredményeként a hallgatók egyre magasabb arányban és egyre több éven át tartoznak az oktatási rendszerekhez, ebből kifolyólag az intézmény és a tanulás a napirendjüket is meghatározza, sokan vélekednek úgy, hogy a fiatalok egyetlen és legfontosabb feladata

a tanulmányi kötelezettségeik teljesítése, a tanulás. Azonban a munkavállalás egyre nagyobb szerepet játszik a fiatalok életében, s olykor domináns szerepet kap (MARKOS et al. 2019). „*A tanulói, hallgatói munkavállalás alatt azt a jövedelemszerző tevékenységet értjük, amelyet valamely felső- és közoktatási intézményben, nappali tagozatos munkarendben tanuló fiatal végez a tanulmányi időszak alatt illetve szünidőben. Ez a tevékenység megvalósulhat különböző szervezetek, munkaközvetítők által, amely során az fiatalok felügyelt körülmények között legális munkát végeznek.*” (Kocsis 2021:285).

A hallgatói munkavállalás sajátosságainak a kutatása indokolt, hiszen világszerte növekvő tendencia jellemzi, számos nemzetközi kutatás fókuszában áll a tanulmányok melletti munkavégzés gyakoriságának, motivációjának és az iskolai pályafutásra gyakorolt hatásának a vizsgálata (PASCARELLA – TEREZINI 1998, PERNA 2010, RIGGERT et. al. 2006, TEICHLER 2011). A hallgatói munkavállalás sajátosságai országonként eltérőek, hiszen az országok más- más társadalmi, gazdasági paraméterekkel és különböző felsőoktatási rendszerekkel, oktatáspolitikával jellemezhetőek, s különféle módon támogatják a hallgatók oktatásból a munkaerőpiacra való átmenetét (HEINZ 1999, OSTOJ 2020). Az OECD 2012-es kutatási eredményei szerint az általuk vizsgált 23 országban a megkérdezett 16-29 éves korosztály 39%-a rendszeresen dolgozott a tanulmányai mellett. Azonban a nemzetközi kutatás adatai alapján elmondható, hogy a tanulmányokhoz kapcsolódó munkavégzés leginkább a német, osztrák, francia és észak-amerikai fiatalokra jellemző, akiknek legalább fele olyan munkakörben dolgozik, amely kapcsolódik a tanulmányaikhoz. Míg Koreában, Japánban vagy az Egyesült Államokban a megkérdezettek alig 40%-a végez olyan munkát, amely szorosan vagy legalább részben illeszkedik a tanulmányaikhoz (OECD 2015). Az EUROSTUDENT VI., szintén több európai országot vizsgáló kutatási eredményei szerint, a felsőoktatási hallgatók fele (51%) vállalt munkát a tanulmányai mellett, 35%-uk rendszeresen, míg 16%-uk alkalmanként dolgozott (MASEVIČIŪTĒ et al. 2018). Az Európai Felsőoktatási Térség keleti régiójában végzett korábbi kutatási eredmények szerint az egyetemisták fő motivációja a munkavállalás során az anyagiakhoz köthető, mint a szabadidős tevékenységek finanszírozása, a szülőktől való függetlenedés illetve a megélhetési költségek fedezése. A munkatapasztalat szerzése is ösztönző erővel bír, míg azok a motivációs tényezők (a kapcsolati háló bővítése, az ismerősök szerzése), amelyekből a hallgatók a későbbi elhelyezkedésük, munkavégzésük során is profitálhatnak, kevésbé volt jellemző a felsőoktatási hallgatókra (Kovács et al. 2019, Pusztai & Kocsis 2019). Az EUROSTUDENT VI. adatok szerint a kutatásba bevont országok kétharmadában a hallgatók legalább 45%-a tanulmányaihoz kapcsolódó munkát végzett. Szinte minden vizsgált országban a mesterszakos hallgatókra volt jellemző a munka és a tanulmányok horizontális illeszkedése, kivétel ezalól Románia, ahol az alapszakos és mesterszakos hallgatók tanulmányokhoz kapcsolódó munkavégzési aránya szinte megegyezett. Képzési területenként vizsgálva az informatika, az oktatás és egészségügyi képzések hallgatói gyakrabban végeztek a tanulmányaikhoz illeszkedő munkát (MASEVIČIŪTĒ et al. 2018). Kocsis és Alter (2021) eredményei szerint a munkavégzés gyakorisága, valamint a tanulmányokhoz illeszkedő munkavégzés tekintetében a műszaki, természettudományos és nem-STEM képzések viszonylag homogénnek tekinthetőek, azonban az orvos- és egészségtudományi képzések hallgatóira kevésbé jellemző a munkavégzés, míg az informatikus hallgatók körében gyakoribb. A munka és a tanulmányok horizontális illeszkedése leginkább az informatikus hallgatók sajátossága, míg az orvostanhallgatók esetében ez nagyon

ritka. Eredményeik arra is felhívták a figyelmet, hogy az informatikus hallgatók számára az új ismerősök szerzése különösen fontos.

A munkavégzés felsőoktatási eredményességre gyakorolt hatásával kapcsolatban ellentmondó eredmények születtek (DARMODY – SMYTH 2008, Hámori et al. 2018). Az Eurostudent VI. szerint a hallgatók negyede munkahelyi okokra hivatkozva szakította félbe tanulmányait, vagyis náluk erősen megjelent a munkaerőpiac vonzó hatása (MASEVIČIŪTĒ 2018). Lemorzsolódással hazai foglalkozó kutatások szerint (KOC SIS 2020, Kovács et al. 2019, Pusztai & Szigeti 2018, Kocsis & Pusztai 2020) a tanulmányok megszakításának egyik legfőbb oka az anyagi nehézségekre és munkavállalásra vezethető vissza. Lemorzsolódás szempontjából veszélyeztetettek azok a fiatalok, akik anyagi kényszer miatt vállalnak munkát, csalódtak az egyetemi képzésben, vagy olyan munkát végeznek, amely a végzettség megszerzése nélkül is elegendő jövedelmet biztosít. Jelenlegi kutatásunk szempontjából fontos kérdés, mennyire lesznek veszélyeztetettek azok a hallgatók, akik főként anyagi kényszer miatt vállaltak munkát? Az Eurostudent VI. szerint a magyarországi hallgatók csaknem fele munka nélkül nem tudná megengedni magának, hogy a felsőoktatásban tanuljon (MASEVIČIŪTĒ et al. 2018). A járvány következtében sok fiatal veszítette el a munkáját. A dolgozó hallgatókat széles körben vizsgáló oktatáskutatási eredményekkel még nem találkozhatunk, a nemzetközi szakirodalom (ARISTOVNIK 2020) is csak hozzávetőlegesen érinti a hallgatói munkavégzés kérdéskörét a járvány idején. Az Eu-Diákok Iskolaszövetkezetet marketing és kommunikációs vezetője szerint 4-5000 diák vállalt általuk munkát, azonban a vírus megjelenésekor a megrendeléseik 80%-át elveszítették¹.

Kutatásunk újszerűsége, hogy hazai viszonylatban nem készült még olyan tudományos kutatás, amely a járvány diákmunkára gyakorolt hatását vizsgálja. A kutatás eredményei jelentősek lehetnek az egyetemek számára, különösen a járványügyi időszak lezárulása utáni helyzetértékelés szempontjából. A kutatás során feltárjuk a munkavállalás valamint a járványügyi helyzet okozta rizikótényezőket, illetve azonosíthatóak a járvány sújtotta rizikócsoportok és problémáik. Továbbá adataink alapján megismerhetők azok a képzések, ahol a legmagasabb a munkavállaló hallgatók aránya, ezáltal magasabb lehet a lemorzsolódási rizikó is. Eredményeink további kutatási irányok kijelölésére és szakpolitikai döntéshozás támogatására egyaránt alkalmasak lehetnek.

3. KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

Oktatáskutatási szempontból lényeges kérdés, hogyan befolyásolja a fennálló helyzet a hallgatók tanuláshoz való viszonyát? Lehetséges, hogy a hallgató megszakítja a tanulmányait, mert diákmunka nélkül nem képes finanszírozni az egyetemi tanulmányait? A témában folytatott korábbi kutatási eredmények szerint (KOC SIS 2020, Kovács et al. 2019, PUSZTAI – SZIGETI 2018, PUSZTAI – KOC SIS 2020) feltételezzük, hogy a fennálló járványügyi helyzet jelentősen, negatív irányban alakította át a hallgatók munkavállalási lehetőségeit, s a korlátozások következtében a diákok döntő többsége elesett a fő jövedelemforrásától. Ugyanis a magyarországi fiatalok körében a munkavállalás motivációja főként az anyagiakhoz köthető, mint a szabadidős programok

¹ Tömeges elbocsátások – a koronavírus-járvány első hullámának hatása a diákmunkára. <https://oktatas.atlatszo.hu/2020/11/04/tomeges-elbocsatasok-az-elso-hullam-hatasa-a-diakmunkara/>

finanszírozása, szülőktől való függetlenedés és a mindennapi költségek fedezése. Előzetes kutatási eredmények szerint a lemorzsolódott hallgatók egyik csoportját az anyagi okok és munkavállalás miatt lemorzsolódók alkották (Kovács et al. 2019), ezáltal feltételezzük, hogy kialakult egy olyan hallgatói réteg, akik úgy döntöttek, hogy a tanulmányaikat megszakítják, szüneteltetik, s inkább a munkaerőpiacon helyezkednek el, akár olyan munkakörben, amelyet a járvány kevésbé befolyásolhat, s nem igényel felsőfokú végzettséget.

4. MÓDSZERTANI HÁTTÉR

A kutatásban olyan felsőoktatási hallgatók vettek részt, akik rendszeresen dolgoznak vagy dolgoztak a tanulmányaik mellett, a vizsgálat adatfelvétele 2021 január és 2021 márciusa között, online zajlott². A kérdőívet önkéntesen 235 fő töltötte ki, akiknek a 73%-a már a vírus előtt is rendszeresen vállalt munkát az egyetem mellett. A kérdőív első kérdésblokkja a koronavírust megelőző munkavállalási szokásokat tárja fel: munkavállalás gyakorisága, motivációja, a munka tanulmányokhoz való kapcsolata. Emellett a hallgatók anyagi háttérét és a lemorzsolódási hajlamot is vizsgáljuk. A második kérdésblokk a 2020. tavaszi időszakra, a korlátozások ideje alatti munkavégzésre fókuszál. Az intézkedések hatását vizsgáljuk a munkavállalási lehetőségekre, anyagi helyzetre és a lakhatásra. Fontosnak tartjuk, hogy azt is felmérjük, hogyan változott a dolgozó hallgatók tanuláshoz való viszonya. A nyári és az őszi időszak megváltozott munkavállalási lehetőségeiről is kívánunk információt szerezni, valamint, hogy a kérdőív kitöltésekor (2021. január-március) milyen munkaerőpiaci helyzettel jellemezhetőek a megkérdezett hallgatók. Az utolsó kérdésblokkban a járványügyi helyzet legfőbb tapasztalatait, illetve a munka és a tanulás viszonyát vizsgáljuk, valamint a hallgatók családi és intézményi háttérére vonatkozó kérdések jelennek meg.

A minta bemutatása

A kutatás során 235 nappali tagozatos, felsőoktatási hallgató adatait dolgoztunk fel, akiknek 86,4%-a államilag támogatott képzési formában vett részt. 55%-uk alap-, 19%-uk mesterképzésben, míg 26%-uk osztatlan képzésben tanult, s mindannyian aktív hallgatói jogviszonnyal rendelkeztek a kérdőív kitöltésének a pillanatában. A megkérdezettek intézmény szerinti megoszlása: a hallgatók 74,8%-a a Debreceni Egyetem hallgatója, ezt követően a diákok főként a Nyíregyházi Egyetemen (8,1%), az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (5,1%) és a Miskolci Egyetemen (2,1%) tanulnak. Továbbá néhány nagyobb vidéki és fővárosi egyetem diákja is kitöltötte a kérdőívet.³ A hallgatók főként osztatlan tanárképzésben (20,1%), bölcsészettudományi (15,8%), gazdaságtudományi (15%) és orvosi-és egészségtudományi (11,5%) képzésben

² A kutatás az EFOP-3.6.1-16-2016-00022,,Debrecen Venture Catapult Program Fiatal Kutatói Ösztöndíj 4.1. támogatásával valósult meg.

³ Budapesti Gazdasági Egyetem Pénzügyi és Számviteli Kar, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Eszterházy Károly Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Pannon Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Semmelweis Egyetem, Széchenyi István Egyetem, Szegedi Tudományegyetem.

vesznek részt, míg a pedagógusképzés, az agrár, a jogi, a műszaki, az informatika, a természettudományi illetve a társadalomtudományi területek hallgatói kisebb arányban töltötték ki a kérdőívet.

A válaszadók közül 62 férfi és 169 nő vett részt a kutatásban, a hallgatók 16%-a 20 év alatti, 71%-a 21 és 25 év közötti, 8%-uk 26 és 30 éves korosztályhoz tartozik, a további kitöltők az atipikus életkorúakhoz sorolhatók. Korábbi kutatási eredmények szerint a hallgatók társadalmi, kulturális jellemzői összefüggésben vannak a munkavállalás gyakoriságával és motivációjával (KOVÁCS et al. 2019, PERNA 2010, PUSZTAI – SZIGETI 2018). A diákok családi háttérének lényeges mutatója az intézményesült kulturális tőke, melyet a szülők legmagasabb iskolai végzettsége alapján határoztunk meg. Az Európai Felsőoktatási Térség keleti régiójának hallgatói évtizedek óta az oktatáskutatás fókuszában állnak, az említett térségben felülreprezentált azoknak a diákoknak a száma, akiknek a szülei középfokú végzettséggel rendelkeznek, alsó-középosztálybeli származásúak és szolid pénzügyi helyzettel rendelkeznek (PUSZTAI 2015).

A diákok 40,9%-nak az édesanyja középfokú végzettséggel rendelkezik, viszont 35,7%-nak felsőfokú, egyetemi végzettsége van. 22,6%-uk alapfokú iskolai végzettség birtokában van. A hallgatók 36,8-36,8%-nak az édesapja alap illetve középfokú végzettséggel rendelkezik. A szülők munkaerőpiaci státusát vizsgálva azt láthatjuk, hogy a hallgatók többségének (anya 76,5%, apa 74%) a szülei állandó munkahellyel rendelkeznek. Az édesanyák 9%-a nem dolgozik, 8%-uk nyugdíjas, míg néhány hallgatónak az édesanyja közmunkát vagy alkalmi/idénymunkát végez. A hallgatók 11,5%-nak az édesapja elhunyt vagy nem ismerik, ezt követően 8%-uk nem dolgozik.

5. EREDMÉNYEK

A jelenlegi elemzéssel az a célunk, hogy átfogó képet kapjunk arról, hogyan alakította át a koronavírus a hallgatói munkavállalás gyakoriságát, a munkavégzési lehetőségeket és az egyetemisták anyagi helyzetét, valamint a tanuláshoz való viszonyát. Elsőként azt vizsgáltuk, hogyan változott a munkavégzés gyakorisága az egyes időszakokban, tehát milyen változások figyelhetők meg a koronavírus előtti időszakhoz képest.

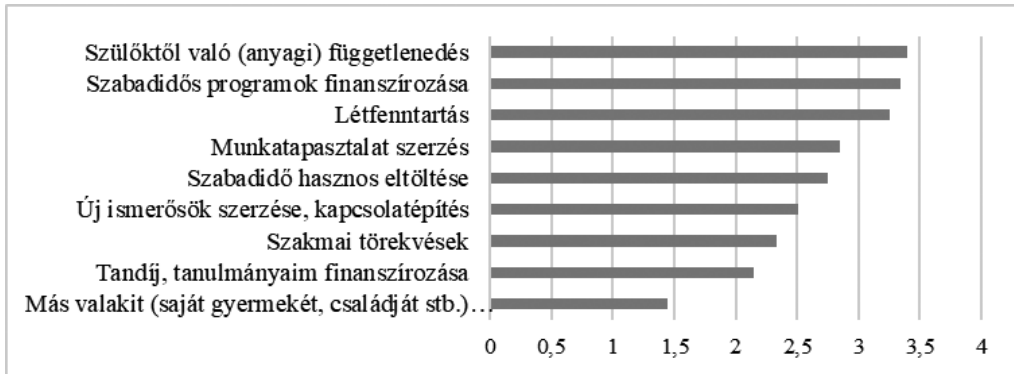
5.1 A hallgatók anyagi helyzetének és munkavégzési jellemzőinek a változása

A hallgatói munkavállalás jellemzői a koronavírus előtt

Kutatásunk során a hallgatók munkavállalásának gyakoriságát a következőképpen határoztuk meg: hetente, havonta, évente, soha. Az eredményeink szerint a vírus megjelenése előtt a kutatásban részt vevő hallgatók 73,6%-a hetente, 11,5%-uk havonta vállalt munkát a tanulmányai mellett. A megkérdezettek nagyon csekély százaléka (4,3%) évente, alkalmászerűen vállalt munkát, míg tizedük nem dolgozott a koronavírus előtti időszakban. A tanulmányi időszakon kívül, szünidőben valamint a vizsgaidőszakban is hasonlóan alakult a hallgatók munkavállalási

aránya, a többségük heti és havi rendszerességgel dolgozott. Összesen kilenc lehetséges motivációs tényezővel vizsgáltuk, hogy azok mennyire játszottak fontos szerepet a megkérdezettek munkavállalásában. A hallgatók 1-től 4-ig terjedő Likert-skálán adták meg válaszaikat (1 – Egyáltalán nem jellemző; 4 – Teljes mértékben jellemző).

1. ábra. A munkavállalás motivációja (átlagpontok 1-4 fokú skálán, N=235)

Forrás: saját szerkesztés

A koronavírus előtti időszakban a hallgatókat főként a szülőktől való anyagi függetlenedés, a létfenntartás és a szabadidős programok finanszírozása motiválta, majd a munkatapasztalat szerzése és a szabadidő hasznos eltöltése. Az új ismerősök szerzése, és a szakmai ambíciók háttérbe szorultak az anyagiakhoz köthető motivációs tényezőkhöz képest. A hallgatók neme, a szülők iskolai végzettsége és a munkavállalás motivációi között nem találtunk szignifikáns összefüggést.

A munka és a tanulmányok horizontális illeszkedését vizsgálva az eredményeink megegyeznek korábbi kutatásokban tapasztalt mechanizmusokkal (KOVÁCS et al. 2019, PUSZTAI – KOCSIS 2019, KOCSIS – ALTER 2021), ugyanis a megkérdezett hallgatók többségének (57%) a munkája nem kapcsolódik a tanulmányaihoz. A hallgatók negyedének részben, míg 16%-nak szorosan illeszkedik a munkája a tanulmányaihoz. Az eredményeinkből látható, hogy a szakmai törekvések, az új ismerősök szerzése, s ezáltal a kapcsolati háló bővítése kevésbé motiválja a hallgatókat, ebből kifolyólag nem is feltétlenül törekcsenek arra, hogy a tanulmányaikhoz szorosan illeszkedő munkát végezzenek. Ezt alátámasztja a munkakeresés módja is, ugyanis a megkérdezett hallgatók 61%-a diákszövetkezet révén keres munkát, amelyek tipikus, a tanulmányi területhez kevésbé illeszkedő munkát kínálnak a hallgatóknak. Ezt követően a hallgatók a család és az ismerősök által keresnek munkát, valamint álláskereső oldalak segítségével. A hallgatók negyede a korábbi munkahelyi kapcsolataik révén is keres munkát, azonban csupán néhány hallgató (2,7%) keresi fel az egyetemi karrierirodákat. A munkaórák számát tekintve az egyetemisták 30,3%-a legfeljebb heti 16 órában, 19,2%-uk akár 20 óráig is dolgozik hetente, azonban a hallgatók 16,2%-a több mint 31 órában vállalt munkát a tanulmányaik mellett, s a többségük (82%) elégedett az időbeosztásával, úgy gondolják, hogy jól össze tudják hangolni a munkát és a tanulást.

A diákok anyagi helyzetét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy 56,7%-uk szerint mindenük megvolt ebben az időszakban, azonban nagyobb kiadásokat nem engedhettek meg maguknak, 36,9%-uk azonban úgy gondolta, hogy nagyobb kiadásokat is tudtak fedezni (pl.: nyaralás, étterembe járás, különböző megtakarítások stb.). A mindennapi anyagi gondokkal való küzdelem a hallgatók néhány százalékát érintette. A megkérdezettek többségét (64%) a szülei rendszeresen tudták támogatni, akár kisebb, akár nagyobb összeggel is. A hallgatók tizedére volt jellemző, hogy a szülei alkalmanként tudtak nekik kölcsönadni, ha a hallgató rászorult. A diákok 12%-át a szülei anyagilag nem, hanem egyéb módon próbálták támogatni (pl.: étellel). 6,8%-at a szülők semmilyen módon nem tudták támogatni.

Hallgatói munkavállalás 2020 tavaszi időszakában

2020-ban a járvány világszerte érintette az oktatási rendszereket, s fokozott terjedése az iskolák, egyetemek széleskörű, teljes bezárásához vezetett. A tavasszal megjelentek az első járványügyi intézkedések, amely nagymértékben átalakították a felsőoktatási hallgatók mindennapjait (KRISTÓF 2020). A hallgatók 56%-nak nem volt változás a lakhatásában, azonban lakhatási körülmények megváltozása a hallgatók jelentős részét érintette. 26%-uk kollégista volt, akiknek ki kellett költözniük a kollégiumból, az albérletben élő hallgatók tizede hazaköltözött, de a bérleti díjat és egyéb költségeket továbbra is fizette, hogy a járványügyi intézkedések után vissza tudjon költözni. Viszont néhány diák (4,3%) nem tudta fenntartani az albérletet, így felbontották a szerződésüket.

Az intézkedések következtében nem csak a lakhatásukban történtek változások, hanem a munkavállalási lehetőségeikben. A megkérdezett hallgatók 22%-a elvesztette a munkáját. A munkáját elvesztett hallgatóknak a 33%-a úgy nyilatkozott, hogy nem okozott gondot a munkájuk elvesztése, ugyanis a szülei tudták őket támogatni, 15%-nak volt félretett pénze, amiből tudta finanszírozni a további kiadásait. Míg 7,5%-uknak a felsőoktatási intézménytől származó támogatásuk volt, tanulmányi és/vagy szociális ösztöndíj formájában. Azonban a munkájukat elvesztett diákok 26%-nak problémát okozott, ugyanis a munka volt a fő bevételi forrásuk.

A diákok 23%-a egy ideig nem tudott dolgozni, de a korlátozások enyhítése után újból vállalhattak munkát. A hallgatók szintén ötöde úgy nyilatkozott, hogy az intézkedések nem voltak hatással a munkavállalásukra, folyamatosan tudtak dolgozni, míg 8%-uk csak csökkentett óraszámban ugyan, de tudott munkát vállalni. A megkérdezettek 8,6%-nak lett volna munkája, de haza kellett költözniük. Ők azok a hallgatók voltak, akik kollégiumban laktak illetve közülük néhány nem tudták fenntartani az albérletüket, így hazaköltöztek a szüleikhez.

Az elemzés további részében megvizsgáltuk, hogyan változott a hallgatók anyagi helyzete az intézkedések következtében, az erre vonatkozó adatok az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat. A dolgozó hallgatók anyagi helyzete 2020 tavaszán (N=235)

<i>Szubjektív anyagi helyzet</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Mindennem megvolt, jelentősebb kiadásokra is telt.	49	21
Mindenem megvolt, ami szükséges, de jelentős kiadásokat nem engedhettem meg.	152	65,2
Előfordult, hogy a mindennapi kiadásaimat sem tudtam fedezni.	25	10,7
Gyakran előfordult, hogy nem volt pénzem a mindennapi kiadásokra (étkezés stb.).	7	3
<i>Szülői támogatás megléte</i>		
Rendszeresen támogattak, akár nagyobb összeggel is.	61	26,4
Rendszeresen támogattak, de csak minimális összeggel.	93	40,3
Ritkán támogattak.	28	12,1
Alkalmanként tudtak kölcsön adni, ha szükséges volt.	24	10,4
Nem tudtak támogatni	25	10,8

Forrás: saját szerkesztés

A koronavírus előtti időszakhoz képest minimális, de mégis negatív irányú változás történt a hallgatók anyagi helyzetében. 15%-kal csökkent azoknak a hallgatóknak az aránya, akik úgy vélték, hogy jelentősebb kiadásokat is megengedhetnek maguknak. Megduplázódott azoknak a hallgatóknak a száma, akiknél előfordult, hogy a mindennapi kiadásaikat sem tudták fedezni, korábban ez csak a hallgatók 5%-ra volt jellemző, ebben az időszakban már a megkérdezettek tizedét érintette. Bár még mindig a hallgatók alacsony százalékára jellemző, hogy gyakran küzdenek anyagi gondokkal, a számuk az intézkedések következtében emelkedett. A szülői támogatás mértékét tekintve nem történt jelentős változás, a hallgatók többségét a szülők továbbra is tudták támogatni bizonyos összegekkel, s tizedüknek alkalmanként tudtak kölcsönadni. Minimális, de emelkedett azoknak a hallgatóknak a száma, akiket a szülők semmilyen formában nem tudnak támogatni. Korábban ez csak a diákok 6,8%-ra volt jellemző, ebben az időszakban már 10,8%-ukra.

Hallgatói munkavállalás 2020 nyarán

A nyári időszakban a megkérdezettek hallgatók 44%-a többet dolgozott, mint a tavaszi időszakban, 18%-uk úgy ítélte meg, hogy a munkavállalásuk gyakorisága nem változott, csaknem ötödük ritkábban dolgozott. Ebben az időszakban a válaszadók 19%-a nem dolgozott. Ha a munkavégzés gyakoriságát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy nyáron a hallgatók 47%-a napi, 24%-a heti rendszerességgel dolgozott. Az eredményeinkből azt láthatjuk, hogy az egyetemisták túlnyomó többségének volt lehetősége a rendszeres munkavállalásra, s több mint felük (60%) az őszi szemeszterben is ugyanott folytatta a munkáját, ahol a nyári szünetben dolgozott. Azok a hallgatók, akik nem a nyári munkahelyükön folytatták a munkájukat a következő okokat határozták meg: 7%-uk nyári alkalmi, idénymunkát vállalt vagy önkormányzatok által hirdetett diákmunkában vett részt. Hasonló volt azoknak a hallgatóknak az aránya, akiknek a pozitív változás következett a munkaerőpiaci helyzetükben, mint például, hogy a szemeszter elejétől

biztos állást kaptak, magasabb fizetéssel járó vagy a tanulmányaikhoz kapcsolódó munkakörben kezdhetek el dolgozni. Néhány hallgató munkavégzésében negatív változás történt, ugyanis az újabb korlátozások miatt a munkahelyük bezárt, így nem folytathatták a munkájukat. Azonban voltak olyan diákok is, akik tudatosan nem folytatták a nyári munkájukat, ugyanis a szemeszter kezdetével már a tanulásra szerettek volna koncentrálni, s a tanulmányi pályafutásukat nem akarták olyan alternatív elfoglaltsággal „veszélyeztetni” mint a munkavállalás.

2020/2021-es őszi szemeszter

A hallgatók saját anyagi helyzetének változásait vizsgálva azt láthatjuk, hogy 2020 őszére valamelyest stabilizálódott a felsőoktatási hallgatók anyagi helyzete. A tavaszi időszakhoz hasonlóan a diákok 65%-nak mindene megvolt, amire szüksége volt, azonban emelkedett azoknak a hallgatóknak a százalékos aránya, akik jelentősebb kiadásokat is megengedhettek maguknak. A tavaszi helyzethez képest csökkent a mindennapi anyagi gondokkal küzdő hallgatók száma.

2. táblázat. A dolgozó hallgatók anyagi helyzete 2020 őszén (N=232)

<i>Szubjektív anyagi helyzet</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Mindennem megvolt, jelentősebb kiadásokra is telt.	65	28
Mindenem megvolt, ami szükséges, de jelentős kiadásokat nem engedhettem meg.	151	65,1
Előfordult, hogy a mindennapi kiadásaimat sem tudtam fedezni.	13	5,6
Gyakran előfordult, hogy nem volt pénzem a mindennapi kiadásokra (étkezés stb.).	3	1,3

Forrás: saját szerkesztés

A 2020/2021-es tanév őszi szemeszterében a megkérdezett hallgatók 36%-a részesült tanulmányi ösztöndíjban, emellett 20%-uk szociális támogatást is kapott. A diákok 16,5%-ra volt jellemző, hogy egyéb ösztöndíjban is részesültek (tehetséggondozás, sport vagy művészeti ösztöndíj), azonban a válaszadók 40%-a semmilyen ösztöndíjat vagy támogatást az említett szemeszterben.

A felsőoktatási intézménytől kapott támogatás mellett a hallgatók legfőbb bevételi forrása a munkavállalásból származó jövedelem. Eredményeinkből azt láthatjuk, hogy a koronavírus második hulláma alatt a hallgatók munkavállalási gyakorisága alig változott a vírus előtti időszakhoz képest, hiszen akkor a diákok 73,6%-a dolgozott heti, 11,5%-uk pedig havi rendszerességgel. Az őszi szemeszter alatt a diákok jelentős része (68%) továbbra is heti rendszerességgel vállalt munkát, tizedük havonta néhány alkalommal dolgozott, azonban 22,6%-uk egyáltalán nem végzett semmilyen jövedelemszerző tevékenységet. A ledolgozott heti óraszámok esetében is a vírus előtti időszakhoz hasonló tendenciák érvényesültek, amelyet a következő táblázatban hasonlítottunk össze (3. táblázat).

3. táblázat. A heti munkaórák száma a vírust megelőző időszakban és 2020 őszén (N=235)

	<i>Járványügyi helyzet előtti időszak</i>		<i>2020/2021 őszi szemeszter</i>	
	N	%	N	%
1-16 óra	71	30,3	52	22,2
17-20 óra	45	19,2	41	17,5
21-25 óra	34	14,5	32	13,7
26-30 óra	21	9	16	6,8
31 óra fölött	38	16,2	40	17,1
nem dolgozott	25	10,7	53	22,6

Forrás: saját szerkesztés

A munka és a tanulmányok horizontális illeszkedése szempontjából elmondható, hogy a hallgatók többsége továbbra is olyan munkakörben dolgozik, amely nem kapcsolódik a tanulmányaihoz, s ezáltal speciális, szakmai tapasztalatokra nem tudnak szert tenni. A megkérdezettek 43%-nak nem illeszkedik a munkája a tanulmányaihoz, 14,3%-uk csak részben. A hallgatók ötöde végez olyan munkát, amely során lehetősége van a szakmai tudását is gyarapítani.

Jelenlegi munkavállalás

A kérdőív kitöltésnek időszakában (2021 január-március) a hallgatók 36%-a nem dolgozott. Bár nem állt rendelkezésünkre erre vonatkozó információ, feltételezhető, hogy a vizsgaidőszakban a hallgatók ritkábban vállalnak munkát. A hallgatók 26%-a naponta dolgozott, 31%-uk hetente néhány napot dolgozott. A tanulmányokhoz kapcsolódó munkavégzés esetében a válaszadók 36,5%-a olyan munkát végez, amely nem kapcsolódik a tanulmányaihoz. A szorosan (19,6%) és részben (13,5%) kapcsolódó munkavégzés továbbra is hallgatók harmadára jellemző.

A hallgatók anyagi helyzete a kérdőív kitöltésének pillanatában átlagosnak mondható, akár a koronavírus előtti időszakkal, akár a járványügyi intézkedések első hónapjaival majd a második hullám időszakával hasonlítjuk össze, a megkérdezettek 58,2%-a úgy gondolja, hogy mindent tud finanszírozni, amire szüksége van. Szubjektív megítélésük alapján jobb anyagi helyzetben van a hallgatók 28,4%-a, azonban a nyári és őszi hónapokhoz képest emelkedett azoknak a hallgatóknak a száma, akik gyakori vagy mindennapi anyagi gondokról számoltak be. A megkérdezettek 41%-a semmilyen támogatásban, ösztöndíjban nem részesül, tanulmányi ösztöndíjat is csak 30%-uk, míg szociális ösztöndíjat alig ötödük kap. A hallgatók 39%-a úgy vélte, hogy a járványügyi helyzet alatt nem tudott félretenni, pénzt megtakarítani, azonban 40%-uknak alkalmanként sikerült megtakarítani, 21,5%-uk pedig rendszeresen tett félre a jövedelméből.

Új munkakörök?

Az eredményeinkből láthattuk, hogy a hallgatói munkavállalás gyakorisága nem csökkent drasztikus mértékben a járvány hatására, annak ellenére sem, hogy a munkaerőpiacon tömeges

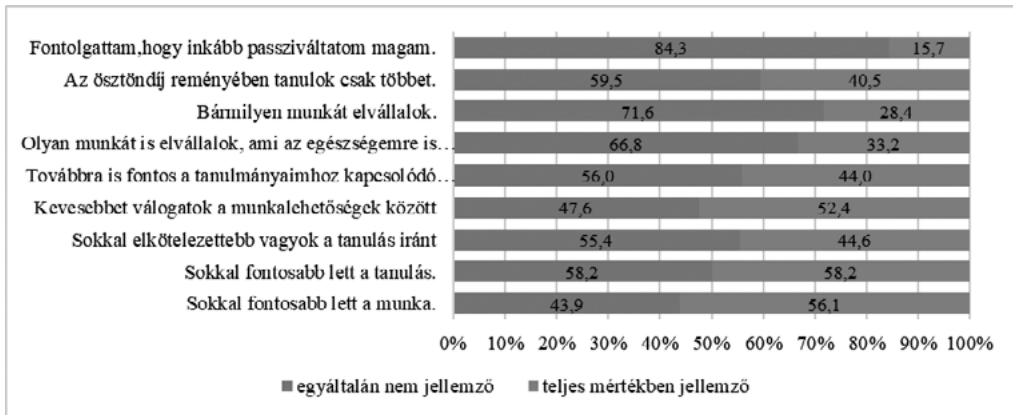
leállások és elbocsájtások voltak. Azonban a fennálló járványügyi helyzetben új munkakörök betöltésére is kerestek diákokat. A hallgatók tapasztalatai alapján a legtöbb munkaadó, diák-szövetkezet a maszkok ellenőrzésére és ételkiszállításra keresett hallgatókat. Emellett diákokat kerestek olyan munkakörök betöltésére, mint a kézfertőtlenítő adagolása, osztogatása, testhőmérséklet mérés, az üzletekben a vásárló létszám ellenőrzése vagy az idősáv betartatása. A hallgatók véleménye alapján ezeket a munkákat gyakran betanított munkaként hirdették. Azonban ezekben a munkakörökben a megkérdezett hallgatók közül csak néhányan vettek részt, s ők úgy gondolták, hogy korábbi munkáikhoz képest magasabb órabért kaptak. A vizsgálat során arra is kitértünk, hogy a munkaadók milyen módon gondoskodtak a hallgatók biztonságáról, megfelelő egészségügyi állapotáról. A hallgatók többségének a munkaadók biztosítottak kézfertőtlenítőt, maszkokat, a diákok negyedének még kesztyűt is. 29,8%-ra volt jellemző, hogy váltott műszakban dolgoztak, mindig ugyanazokkal a munkatársaikkal, s ezáltal próbálták biztosítani az egészségügyileg is megfelelő munkakörülményeket. A válaszadók 15%-a nyilatkozott úgy, hogy a munkavállalás során mindenről saját magunknak kellett gondoskodni.

5.2 A tanuláshoz való viszony és a munkavállalás összefüggései

Előzetes kutatási eredmények szerint a munkavégzéssel kapcsolatos döntés jelentősen befolyásolja a hallgatók tanulmányokhoz való viszonyát (KOC SIS – PUSZTAI 2020), azonban ambivalens kutatási eredmények születtek a munkavállalás egyetemi pályafutásra gyakorolt hatásával kapcsolatban. Egyes megközelítések szerint a munkavállalás a lemorzsolódás egyik előrejelzője lehet, s rizikófaktorként értelmezhető, hiszen akadályozza az önálló tanulásra, a kurzusokra fordított időt, valamint gátolja a hallgatók egyetemi életbe való beágyazódását, az interakciók kialakulását az oktatókkal és hallgatótársakkal (CURTIS – SHANI 2002, DARMODY – SMYTH 2008, KOVÁCS et al. 2019, MCCOY – SMYTH 2004). TINTO (1975) szerint a szociokulturális sajátosságokon túl ezek a tényezők is nagymértékben hozzájárulnak a hallgatók sikeres diploma-szerzéséhez. Továbbá a munkavállalás negatív következményekkel járhat, ha a diákok éjszakai műszakban vagy felelősségteljes munkakörben dolgoznak, hiszen ebben az esetben folyamatos kihívásokkal kell szembenéznük, s ezek gyakran a munka, a magánélet és a tanulmányok közötti egyensúly felbomlásához vezetnek (BAFFOE-BONNIE et al. 2007, POLLARD et al. 2013).

Megvizsgáltuk, hogyan alakult a járványügyi időszakban a hallgatók munkához és tanuláshoz való viszonya. Eredményeink alapján elmondható, hogy a megkérdezett diákok 56,1%-a úgy gondolja, hogy a járványügyi helyzet következtében sokkal fontosabb lett számára a munka, de hasonló arányban gondolkodnak a tanulás fontosságáról is. A válaszadók 40,5%-a azt nyilatkozta, hogy csak az ösztöndíj reményében tanul többet, mert az is egy plusz jövedelemnek számít ebben a bizonytalan helyzetben. Láthatjuk, hogy az anyagi biztonságra való törekvés ilyen formában is megjelenik a hallgatók életében, akik számára a magasabb tanulmányi átlagok elérése a magasabb átlagokért kapható ösztöndíj mértéke miatt fontos, ez motiválja őket a tanulásra, s nem a tudás megszerzése.

2. ábra. A munka és a tanulás viszonya a járvány alatt (N=235)

Forrás: saját szerkesztés

A hallgatók 44,6%-a úgy érzi, hogy elkötelezettebb lett a tanulmányai iránt a koronavírus és a fennálló helyzet miatt, azonban éppen a vírushelyzet miatt a hallgatók több mint tizede fontolgatta, hogy a passzíváltatja magát, hogy teljes munkaidőben tudjon dolgozni, ezzel anyagi biztonságot teremtsen magának. A tavaszi időszakban 4 fő volt, aki gyakran fontolgatta a tanulmányok megszakítását, közülük egy fő, valóban megszakította a következő félévben a tanulmányait, a következő ok miatt: „*Muszáj volt passzíváltatnom magam, hogy meg tudjam szerezni a nyelvvizsgát. A döntésemet nem befolyásolta a vírus.*” Másik 3 hallgató is passzíváltatta magát, azonban az első hullám idején még nem voltak ilyen terveik. Ettől a néhány hallgatótól függetlenül még a hallgatók 22%-ban felmerült néhányszor a passzíváltatás gondolata. Megvizsgáltuk, milyen okokra hivatkoztak, a nyílt kérdésre adott válaszaik a következők voltak:

„*A gyakorlati oktatást nem tudták megvalósítani megfelelő színvonalon.*”

„*A munkámban való fejlődéshez egy külföldön eltöltött félévre van szükségem, ezért gondolkodtam rajta.*”

„*A szakásos jövőképtől való félelem miatt.*”

„*Pszichikailag nagyon megterhelő volt minimális kontakttal folytatni a tanulmányaimat, lévén, hogy a közösségi élmény és a napi szintű személyes kontakt segít az anyagok feldolgozásában. Sokszor éreztem magam egyedül és bezárva.*”

„*Rettenetesen kimerítő volt az önálló munka. Művészeti szakon tanulok, így a kontakt órák hiánya teljesen elvette a lényegét a képzésből. Szörnyű volt.*”

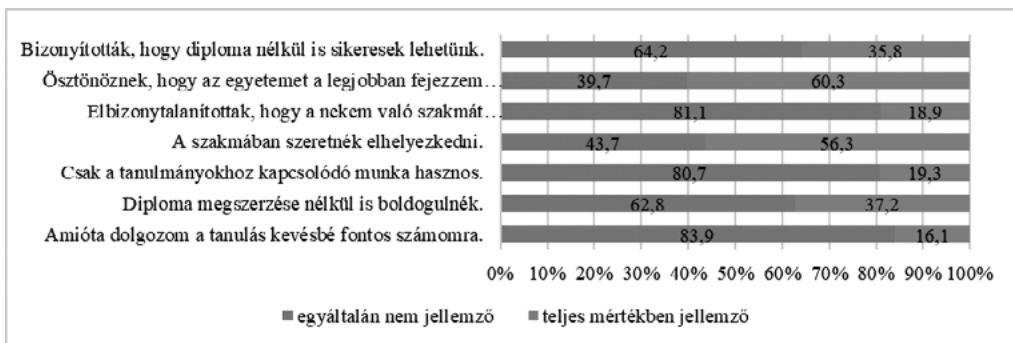
Habár a tanulmányok tényleges megszakítása a hallgatók nagyon csekély körét érintette, elgondolkodtató, hogy a megkérdezettek ötödében többször felmerült a passzíváltatás. Bár eredményeinkből nem vonhatunk el egyértelmű következtetéseket és általánosításokat, viszont arra hívják fel a figyelmet, hogy az intézmények, az oktatók szerepvállalása, a gyakorlati oktatás minősége bizonyos esetekben döntő jelentőséggel bírhat a tanulmányok megszakításában.

A munkavállalás tekintetében elmondható, hogy a hallgatók 52,4%-ra jellemző, hogy kevésbé válogatnak a munkalehetőségek közül, viszont 44%-uk számára a járványügyi helyzet

ellenére is fontos, hogy olyan munkát vállaljanak, ami valamilyen módon kapcsolódik a tanulmányaikhoz. Azonban a megkérdezettek harmada úgy gondolja, hogy bármilyen munkát elvállal, számára csak az fontos, hogy dolgozzon. 33%-uk olyan munkát is elvállalna, ami akár az egészségére is veszélyes lehet, jelen esetben minden olyan munkakört értünk ezalatt, ahol a diákok emberekkel dolgoznak, s rendszeresen ki vannak téve a vírusveszélynek.

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy a járványügyi helyzettől függetlenül a munkavállalás során szerzett tapasztalatok mennyire befolyásolják a hallgatók tanulmányokhoz való viszonyát (3.ábra). Eredményeinkből jól látható, hogy járványügyi helyzet következtében kialakult bizonytalanságoktól függetlenül a tanulás fontos a hallgatók számára. Csak 16%-uk nyilatkozott úgy, hogy amióta dolgozik a tanulás kevésbé jelentős számukra. A tanulás mellett a hallgatók számára a munkatapasztalat szerzése is fontos: 19,3%-uk szerint csak a tanulmányokhoz kapcsolódó munkavégzés hasznos, azonban a hallgatók többsége ennek ellenkezőjét vallja, tehát a tanulmányokhoz nem illeszkedő munkavégzés is lényeges és meghatározó lehet. POLLARD et al. (2013) szerint a munkavállalás pozitív hatást gyakorol a hallgatók soft skill-jeink, puha készségeinek a fejlődésére (csapatmunka, kommunikáció, felelősségvállalás, időbeosztás stb.), amelyek mind-mind olyan képességek, készségek, amelyeket a diákok az egyetemi képzés során nem tudnak megszerezni, vagy legalábbis csekély mértékben történik meg ezeknek a képességeknek a fejlesztése.

3. ábra. A tanuláshoz való hozzáállás a munka során szerzett tapasztalatok értelmében (N=235)

Forrás: saját szerkesztés

A hazai oktatásban jelentős problémát jelent, hogy a munkaerő-piaci igények kevésbé jelennek meg a kurrikulumban, s a munkahelyi helyzetek távol esnek az oktatásban szerzett tapasztalatoktól (Óbudai Egyetem, STEM-Hungary jelentés 2018). Ebből kifolyólag érthető, hogy a hallgatók túlnyomó többsége szerint bármilyen munkahelyen szerzett tapasztalatból profitálni lehet.

A munkavállalás során szerzett tapasztalatokat és az erre vonatkozó állításokat két csoportra bonthatjuk, amelyek szerint a munkavégzés elbizonytalanította a hallgatókat abban, hogy a megfelelő szakmát választották-e, valamint a munkahelyen olyan karrierrel ismerkedtek meg, amelyek megerősítették bennük, hogy diploma nélkül is lehet boldogulni a munkaerőpiacon. A

másik csoportot az olyan tapasztalatokra vonatkozó állítások alkotják, hogy a diákmunkán szerzett tapasztalatok megerősítették a hallgatókat, hogy abban a szakmában szeretnének elhelyezkedni, amelyet az egyetemen is tanulnak, s arra ösztönzi őket, hogy az egyetemi tanulmányaikat a lehető legjobban fejezzék be. Megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés az alábbi változók és a hallgatók neme, intézményi jellemzői (képzési terület, képzési forma és finanszírozás), illetve a munka és a tanulmányok horizontális illeszkedése között. Eredményeink szerint a hallgatók neme, a képzési finanszírozási formája és a tanuláshoz való viszony, a munka során tapasztaltak között nincs szignifikáns összefüggés.

A keresztábra elemzés a képzési terület és alábbi változók között mutatott ki szignifikáns kapcsolatot: úgy érzem, hogy a diploma megszerzése nélkül is boldogulnék a munkaerőpiacon; olyan karrierutakkal ismerkedtem meg, amelyek azt bizonyították számomra, hogy diploma nélkül is sikeresek lehetünk; valamint csak azok a munkatapasztalatok hasznosak, amelyek kapcsolódnak az egyetemi tanulmányaimhoz. A tanárszakos hallgatók körében felülreprezentált azoknak a hallgatóknak az aránya, akik szerint nem igaz, hogy csak a tanulmányokhoz kapcsolódó tapasztalatok fontosak ($p=0,042$, adj.res.=2,1). Továbbá a tanárszakos hallgatók 54%-a úgy véli, hogy a diploma megszerzése nélkül is boldogulna a munkaerőpiacon, ezeknek a hallgatóknak az aránya szintén felülreprezentált ($p=0,047$, adj.res.=2,7). Ezzel szemben a pedagógusképzésben részt vevő hallgatók (tanító, gyógypedagógus, óvodapedagógus) körében alulreprezentált azoknak az aránya, akik úgy gondolják, hogy a végzettsége megszerzése nélkül is érvényesülnének a munkaerőpiacon ($p=0,047$, adj.res.=2,5). A képzési forma esetében is szignifikáns kapcsolatot találtunk az utóbbi két változóval. Az osztatlan képzésben tanulók 54%-a szerint diploma nélkül is boldogulna a munkaerőpiacon, szemben az alapszakosok 32%, a mesterszakosok 30%-val. Az osztatlan képzésben tanulók körében felülreprezentált azoknak az aránya, akik így vélekednek ($p=0,011$, adj.res.=3). A jelenlegi mintában osztatlan képzésben csak a tanárszakosok és az orvostanhallgatók tanulnak, azonban az orvos-és egészség tudományi hallgatók nem értenek azzal egyet, hogy diploma nélkül is érvényesülhetnek a munkaerőpiacon. Ebből kifolyólag megvizsgáltuk, hogy a tanárszakos hallgatókra mi jellemző a munka és a tanulmányok horizontális illeszkedése illetve a betöltött munkakör tekintetében, s elgondolkodtató eredményeket találtunk. Ugyanis a tanárszakos hallgatóknak csupán 17%-a dolgozott a vírus előtt olyan munkakörben, ami kapcsolódott a tanulmányaikhoz, ezek a diákok főként magántanárként, zeneoktatóként dolgoztak. A kérdőív kitöltésének pillanatában is ötödüknek illeszkedett a munkája a képzéshez. Csak a tanárszakos hallgatókat vizsgálva ($n=47$) a keresztábra elemzés szerint azoknak a tanárszakos diákoknak a körében, akiknek nem kapcsolódott a munkája a tanulmányaikhoz, felülreprezentált azoknak az aránya, akik szerint a munkavégzés során szerzett tapasztalatok alátámasztották, hogy diploma nélkül is lehet érvényesülni ($p=0,018$, adj.res.=3). Azt láthatjuk, hogy az említett hallgatók többsége nem olyan munkakörben dolgozik, amely szorosan illeszkedik a tanulmányaikhoz, mégis úgy vélik, hogy bármilyen munkatapasztalat hasznos lehet, s munkavégzés megerősítette őket abban, hogy végzettség nélkül is lehet érvényesülni. Úgy gondoljuk, hogy lemorzsolódás vagy a pályaelhagyás szempontjából ezek a hallgatók veszélyeztetettek lehetnek, hiszen olyan tapasztalatokra tesznek szert munkavégzés során, ami gyengítheti a tanulmányok iránti elkötelezettségüket.

A képzési jellemzők utána megvizsgáltuk, hogy a tanulmányokhoz kapcsolódó munkavégzés és tanuláshoz való viszony, a munka során szerzett tapasztalatok mutatnak-e szignifikáns

kapcsolatot. Mivel az alábbi kérdésblokk megválaszolásánál arra kértük a hallgatókat, hogy a járványügyi helyzettől függetlenül gondolják végig, hogy a munkavállalás során milyen tapasztalataik voltak, s ezek hogyan mutatkoztak meg a tanuláshoz való viszonyukban, így elsőként a vírus előtti időszakra fókuszáltunk. Az alábbi táblázatban nem tüntettük fel annak a néhány hallgatónak a választát, akik ebben az időszakban nem dolgoztak. Két változó kivételével szignifikáns összefüggést találtunk a tanulmányokhoz kapcsolódó munkavégzés és tanuláshoz való viszony között (4. táblázat).

Eredményeink szerint, akiknek egyáltalán nem kapcsolódik a munkája a tanulmányaihoz, azoknak a hallgatóknak a körében felülreprezentált azoknak az aránya, akik úgy érzik, hogy a diploma megszerzése nélkül is érvényesülnének a munkaerőpiacon. Ez az állítás az említett hallgatók 44,7%-ra jellemző. Hasonló eredményeket kaptunk, amikor azt vizsgáltuk, hogy a diákmunka során szerzett tapasztalatok, lehetőségek, milyen irányba befolyásolták a véleményüket. Ezek alapján elmondható, hogy a tanulmányaikhoz nem kapcsolódó munkát végzőket a diákmunka során szerzett tapasztalataik abban erősítették meg, hogy diploma nélkül is sikeresek lehetnek. Akinek szorosan kapcsolódik a munkája a tanulmányaikhoz, esetükben azok a hallgatók felülreprezentáltak, akik szerint csak a tanulmányaikhoz kapcsolódó munkatapasztalatok a fontosak.

4. táblázat. A tanuláshoz való viszony és a tanulmányokhoz illeszkedő munkavégzés összefüggései (N=223)

Szorosan kapcsolódik		A munka és a tanulmányok horizontális illeszkedése				
		Részben	Egyáltalán nem	Sign.	χ^2	
Amióta dolgozom a tanulás kevésbé fontos számomra	nem igaz	84,2	79,2	85,6	0,780	1,087
	igaz	15,8	20,8	14,4		
Diploma nélkül is boldogulnék a munkaerőpiacon.	nem igaz	73,7	68,8	55,3	0,037	8,476
	igaz	26,3	31,3	44,7		
Csak a tanulmányaimhoz kapcsolódó tapasztalat a fontos.	nem igaz	60,5	71,4	91	0,001	22,739
	igaz	39,5	28,6	9		
Megerősítette, hogy a szakmámban szeretnék elhelyezkedni	nem igaz	21,6	29,2	56,8	0,001	22,393
	igaz	78,4	70,8	43,2		
Elbizonytalanítottak, hogy a „nekem való” szakmát tanulom-e.	nem igaz	91,9	78,7	77,1	0,068	7,136
	igaz	8,1	21,3	22,9		
Ösztönöznek, a tanulmányaim sikeres befejezésére.	nem igaz	18,4	34	49,2	0,003	13,915
	igaz	81,6	66	50,8		
Bebizonyították, hogy diploma nélkül is sikeresek lehetünk.	nem igaz	81,1	72,9	53,8	0,001	16,338
	igaz	18,9	27,1	46,2		

* Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.
Forrás: saját szerkesztés

Az említett hallgatók 39,5%-a vélekedik így, míg többségük szerint nem csak ezek a tapasztalatok fontosak, annak ellenére, hogy ők is a tanulmányaikhoz illeszkedő munkát végeznek. Akár a szorosan, akár részben illeszkedik a hallgatók munkája a képzéshez, azt tapasztaljuk, hogy a körükben a diákok többségét a diákmunkájuk abban erősített meg, hogy a szakmájukban szeretnének elhelyezkedni a végzettség megszerzése után. Míg ez nem jellemző azoknak a hallgatóknak 56,8%-ra, akik nem a képzésükhöz kapcsolódó munkakörben dolgoznak. A tanulmányaikhoz szorosan munkát végző hallgatókra jellemző leginkább, hogy a munkavégzés során szerzett tapasztalataik arra ösztönzik őket, hogy a tanulmányaikat a lehető legsikeresebben fejezzék be és bebizonyították számukra, hogy a diploma megszerzése fontos a jövőbeni elhelyezkedésük szempontjából. Eredményeinkből jól körvonalazódik, hogy a tanulmányokhoz kapcsolódó munkavégzés összefüggésben van a képzés sikeres befejezésével, a szakmában való elhelyezkedési tervekkel. Úgy véljük, hogy a hallgatók számára fontos lenne, hogy az egyetemi képzés során tanultak a gyakorlatban is kipróbálhassák, alkalmazhassák az elméleti tudásukat a gyakorlatban. Továbbá a tanulmányokhoz kapcsolódó munkavégzés során speciális szakmai tapasztalatra, kapcsolatokra tehetnek szert, ami a jövőbeni munkaerőpiaci elhelyezkedésük során előnyükkel jár. Annak ellenére, hogy a tanulmányaikhoz nem illeszkedő munka során is a hallgatók számos készsége, képessége fejlődik, a szakirodalom szerint a későbbi megtérülés szempontjából az ilyen típusú munkák kevésbé válik a hallgatók hasznára (FÉNYES – MOHÁCSI 2019). A korábbi kutatások szerint, ha a tanulmányokhoz nem illeszkedő munkavégzéshez olyan tényezők társulnak, mint az anyagi nehézségek, a képzésbe való csatlóadás, vagy, ha a hallgatók úgy gondolják, hogy az általuk választott szak piacképtelen, vagy a munkavállalás során olyan tapasztalatokat szereztek, melyek szerint a végzettség megszerzése nem fontos, akkor lemorzsolódás szempontjából veszélyeztetett hallgatókká válnak (KOVÁCS et al. 2019).

6. ÖSSZEZÉS

A diákok családjának anyagi helyzetét tekintve, a hallgatók 55%-nak nem történt változás a család anyagi státusában a járvány következtében, azonban a megkérdezettek harmadának (32,3%) negatívan befolyásolta. 10 fő számolt be pozitív változásról, a hallgatók csaknem tizede pedig nem tudta megítélni, hogy a családjuk anyagi helyzete milyen változásokon esett át a járványügyi intézkedések következtében. A megkérdezett hallgatók saját anyagi helyzetét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy hallgatók többségét érintő drasztikus, negatív irányú változás nem történt. A vírust megelőző időszakban a hallgatók több mint fele (56,7%) átlagos anyagi helyzetről számolt be, akiknek mindenünk megvolt, ami szükséges a mindennapjaik során, de nagyobb kiadásokat nem engedhettek meg maguknak. A hallgatók 4,7%-nál néha előfordultak komolyabb anyagi gondok, 1,7%-nál gyakran szembesültek anyagi nehézségekkel a mindennapjaik során. A koronavírus megjelenése megváltoztatta a hallgatók életét, a megkérdezettek csaknem fele hazaköltözött a szüleikhez, s visszamondták az albérletüket vagy kiköltöztek a kollégiumból. Negyedük elvesztette a munkáját, s ezeknek a hallgatóknak a 26%-nak jelentős gondot okozott a munkájuk elvesztése, ugyanis nem volt már forrásból származó jövedelmük. A hallgatók többségét nem érintették a járványügyi intézkedések, változatlanul tudtak tovább dolgozni, vagy néhány hetes leállás után álltak ismét munkába. Viszont tavasszal megduplázódott azoknak a

hallgatóknak a száma, akiknél előfordult, hogy a mindennapi kiadásaikat sem tudták fedezni, ebben az időszakban már a megkérdezettek tizedét érintette. A mindennapi anyagi gondokkal való küzdelem továbbra is a hallgatók alacsony százalékára volt jellemző, azonban a számuk az intézkedések következtében emelkedett. A nyári szünetre stabilizálódott a hallgatók munkavállalási gyakorisága, a diákok több mint fele rendszeresen dolgozott, s a többségük az őszi szemeszterben is tudta folytatni a munkáját. Az őszi szemeszter a munkavállalás gyakorisága és a munkaórák száma megközelítette a vírus előtti időszakban tapasztaltakat. Hasonló tendencia volt megfigyelhető az anyagi helyzetükben is, ugyanis a gyakori vagy mindennapi anyagi gondokkal küzdők száma csökkent a tavaszi időszakhoz képest. Feltételezhető, hogy az anyagi helyzetének javulását segítette, hogy a szemeszter során különböző támogatásokban, ösztöndíjakban is részesülhetnek a munkából származó jövedelem mellett. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy a kérdőív kitöltésének pillanatában ismételt magasabb volt az anyagi gondokkal küzdő hallgatók száma. A kutatásra 2021 januárja és március első hete között került sor, egyrészt a vizsgaidőszak miatt a hallgatók kevesebbet is dolgozhatnak, mérséklik a munkaórát (36%-uk ekkor nem dolgozott), másrészt ebben az időszakban az egyetemisták nem kapnak támogatást a felsőoktatási intézménytől, ugyanis az ösztöndíjak, szociális támogatások folyósítása általában márciusban kezdődik el, s ez rányomhatja a bélyeget az anyagi helyzetükre. A hallgatók munkavállalási lehetőségére és anyagi helyzetére vonatkozó hipotézisünk nem nyert bizonyítást, hiszen az eddig eredményeink alapján azt láthatjuk, hogy a hallgatók többsége dolgozott és dolgozik a járványügyi helyzet alatt, s komolyabb anyagi gondjaik nem voltak.

Az oktatáskutatás szempontjából fontos kutatási kérdésnek tekintettük, hogy mi jellemző a munka és a tanulás viszonyára. Egyrészt a járványügyi helyzet hogyan alakította át a hallgatók tanuláshoz való viszonyát, fontosabb lett a tanulás vagy sem? Másrészt a vírustól függetlenül hogyan befolyásolja a munkavégzés, a munkahelyen szerzett tapasztalatok a tanulmányokhoz való hozzáállást. A járvány előtti időszakban a válaszadók 9,1%-a szakította meg a tanulmányait legalább egy félévre. Az említett hallgatók a tanulmányok megszakításának okaként főként anyagi okokat (11,5%), a motiváció hiányát (11,5%) és az egyetemi képzésben való csalódást (8%) nevezték meg, 23%-uk személyes okokat (családi, egészségügyi okok, Erasmus/külföldi tanulmányi út).

A járvány első hullámában, a tavaszi időszakban néhány hallgató számolt be arról, hogy gyakran gondolkodott a tanulmányok megszakításán, egyrészt a vírus és távoktatás miatt, másrészt személyes okokból merült fel bennünk. Ami elgondolkodtató volt, hogy ezen a néhány hallgatónk kívül a válaszadók 22%-ban is felmerült néhányszor a tanulmányok megszakítása, azonban ténylegesen csak néhány diák élt a passzív félévek lehetőségével. Erre vonatkozó feltételezésünk nem teljesült, hiszen a tanulmányok megszakítása nagyon kevés hallgatót érintett, s ezek a hallgatók is inkább intézményi és személyes okokra hivatkoztak, mintsem a járvány következtében kialakult anyagi vagy tanulmányi helyzetükre.

A hallgatók demográfiai, szociokulturális háttere és a passzív félévek megléte között egy esetben találtunk szignifikáns kapcsolatot. A keresztábra elemzésünk szerint, akiket a szülei semmilyen módon nem tudnak támogatni, azoknak a hallgatók körében felülreprezentált azoknak az aránya, akik legalább egyszer már megszakították a tanulmányaikat ($p=0,005$, adj. res.=3,2). Ez ebben az esetben azt jelenti, hogy főként a kényszerből munkát vállalók, anyagi gondokkal küzdők veszélyeztetettek a lemorzsolódás szempontjából. Korábbi lemorzsolódott

hallgatókat vizsgáló kutatásunk szerint maguk a dolgozó diákok eleve egy veszélyeztetett hallgatói csoportot alkotnak, közülük különösen fontos azoknak a hallgatóknak az azonosítása, akik intézményi (mint jelen esetben a gyakorlati oktatás minőségére, távoktatás során a kontakt hiányára) és anyagi gondokkal is küzdhetnek (KOC SIS – PUSZTAI 2020, KOVÁCS et al. 2019). A munkavállalás távol tartja a hallgatókat az egyetemi kultúrába való beilleszkedéstől, ami csökkentheti a diplomaszerzés sikerét (TINTO 1975), s a távoktatás tovább nehezíti az oktatókkal és hallgatótársakkal való interakciót illetve hallgatótársakkal és az oktatókkal kialakított kapcsolatok csökkenése növeli a hallgatók eredménytelenségének a rizikóját (PUSZTAI – GYÖRI 2021), ugyanis az intézményi kapcsolatok a lemorzsolódás elleni védőfaktorok lehetnek.

7. LIMITÁCIÓK ÉS KONKLÚZIÓ

A kutatásunk a hallgatók munkavállalási lehetőségeinek és az anyag helyzetük változására összpontosított, a jelenlegi kutatásunk fókuszán kívül esett a járvány sújtotta rizikócsoportok teljes körű azonosítása. Az eddigi eredményeinkből láthatjuk, hogy a komolyabb anyagi gondokkal küzdő hallgatók alkothatnak egy rizikócsoportot, de nem vizsgáltuk mélyebben, hogy az eleve létfenntartás miatt dolgozó hallgatóknak hogyan változott a járvány alatt az anyagi helyzete és a munkavállalási lehetősége. Ahogy az alacsony elemszám miatt azt a hallgatói csoportot sem vizsgáltuk eddig részletesebben, akik a járvány következtében elvesztették a munkájukat, s ezzel nehezebb anyagi helyzetbe kerültek. Tovább az is kiderült, hogy a mintában szereplő tanárszakos hallgatók egy része is veszélyeztetett lehet, hiszen az esetükben azt tapasztaltuk, hogy a munkavállalásuk során olyan tapasztalatokra tettek szert, amelyek elbizonytalanították őket abban, hogy érdemes-e diplomát szerezni, hiszen ezek a hallgatók főként abban a tekintetben voltak felülreprezentáltak, akik úgy vélik, hogy diploma nélkül is érvényesülhetnek a munkaerőpiacon. Kutatásunk egyik limitációja, hogy a hallgatók munkavállalási jellemzőit képzési területenként vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az egyes képzési területek esetében az elemszámok elaprózódtak, így ebben az esetben nem vonhatunk egyértelmű következtetéseket arra vonatkozóan, hogy melyek azok a képzési területek és szakok, amelyeken a legmagasabb a hallgatók munkavállalási aránya és erőteljesebb lehet a lemorzsolódásra való hajlam. A jelenlegi kutatásunkkal a fő célunk az volt, hogy képet kapjunk arról, hogy a koronavírus és az intézkedések milyen mértékben változtatták meg a hallgatók munkavállalási lehetőségeit, anyagi helyzetét és a tanulás fontosságát, s melyek azok a vizsgálati területek, amelyek további kutatást igényelnek az összefüggések mélyebb feltárása érdekében. Eddig eredményeink a téma további kutatásának kiindulópontjaként szolgáltathatnak.

HIVATKOZÁSOK

ARISTOVNIK, A. –KERŽIČ, D. –RAVŠELJ, D. – TOMAŽEVIČ, N. – UMEK, L. (2020): Impacts of the COVID-19 Pandemic on Life of Higher Education Students: A Global Perspective. *Sustainability* 12(20) <https://doi.org/10.3390/su12208438>

- Baffoe-Bonnie J. – County, D. – Golden, L. (2007): Work-Study: Time Use Tradeoffs among Employed Students and Implications. For the IATUR – XXVIII Annual Conference, Washington, DC, October 17-19. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1078688>
- CURTIS, S. – SHANI, N. (2002). The effect of taking paid employment during term-time on students' academic studies. *Journal of Further and Higher Education*, 26(2), 129–38. <https://doi.org/10.1080/03098770220129406>
- DARMODY, M. – SMYTH, E. (2008): Full-time students? Term-time employment among higher education students in Ireland. *Journal of Education and Work*, 21(4), 349–362. <https://doi.org/10.1080/13639080802361091>
- FÉNYES, H. – MOHÁCSI, M. (2019): *Munkaerőpiac és emberi tőke*. Elmélet és gyakorlat. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HÁMORI, Á. – HORVÁTH, Á. – VEROSZTA, Zs. (2018): A tanulmányok melletti munkavállalás háttere és hatása a továbbtanulási tervekre. In Hámori Á. (szerk.): *Erőforrások, eredmények és élmények a felsőoktatásban*. Az EUROSTUDENT VI nemzetközi hallgatói kutatás magyarországi eredményei. Budapest, Oktatási Hivatal. 101–116.
- HEINZ, W. R. (1999): *From Education to Work: Cross National Perspectives*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511527876>
- KOCSIS, ZSÓFIA (2020): A hallgatói munkavállalás mint a lemorzsolódás egyik lehetséges tényezője. *Educatio* 29(2), 295–304. <https://doi.org/10.1556/2063.29.2020.2.9>
- KOCSIS, ZSÓFIA (2021): Munkahelyi közösségek. In Pusztai, Gabriella (szerk.): *Nevelésszociológia: Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 285–302.
- KOCSIS, Zs. – ALTER, E. (2021b): A hallgatói munkavállalás jellemzői és a lemorzsolódásban játszott szerepe a STEM területeken. In Simonics, István – Holik, Ildikó – Tomory, Ibolya (szerk.): *Módszertani újítások és kutatások a szakképzés és a felsőoktatás területén: X. Trefort Ágoston Szakképzés- és Felsőoktatás-pedagógiai Konferencia Tanulmánykötet*. Budapest, Óbudai Egyetem. 156–171.
- KOVÁCS K. et al. (2019): *Lemorzsolódott hallgatók*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KRISTÓF, Zs. (2020). International trends of remote teaching ordered in light of the Coronavirus(COVID-19) and its most popular video conferencing applications that implement communication. *Central European Journal of Educational Research* 2(2), 84–92. <https://doi.org/10.37441/CEJER/2020/2/2/7917>.
- MASEVIČIŪTĒ, K. – ŠAUKECKIENĒ, V. – OZOLINČIŪTĒ, E. (2018): EUROSTUDENT VI. Combining Studies and Paid Jobs. Vilnius, UAB “Araneum” http://www.eurostudent.eu/download_files/documents/TR_paid_jobs.pdf
- MARKOS, V. – KOCSIS, Zs. – DUSA, Á. R. (2019): A civil aktivitás, a hazai és a külföldi munkavállalás különböző megjelenési formái a lemorzsolódás folyamatában. In Pusztai, Gabriella – Engler, Ágnes – Kocsis, Zsófia (szerk.): *KozmaPolisz. Tanulmányok Kozma Tamás 80. születésnapjára*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 275–288.
- MCCOY, S., – SMYTH, E. (2004): *At work in school*. Dublin, ESRI/Liffey Press.

- OECD (2015): *Social, Employment and Migration Working Papers* No. 169. Working and learning: A diversity of patterns. Glenda Quintini. <https://dx.doi.org/10.1787/5jrw4bz6hl43-en>
- OSTOJ, I. (2020). Determinants of Student Employment in Poland. *Higher Education in Russia and Beyond* 24(3), 12–13.
- PERNA, L. (2010): *Understanding the Working College Student New Research and Its Implications for Policy and Practice*. Sterling, Stylus Publishers.
- POLLARD, E. – WILLIAMS, M. – ARTHUR S. – MEHUL KOTECHA, M. (2013). *Working while Studying: a Follow-up to the Student Income and Expenditure Survey 2011/12*. Research paper number 142. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/250991/bis-13-1248-working-while-studying-a-follow-up-to-the-student-income-and-expenditure-survey-2011-12.pdf
- PUSZTAI G. (2015): *Pathways to success in higher education*. Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-05577-1>
- PUSZTAI, G. – KOCSIS, Zs. (2019): Combining and Balancing Work and Study on the Eastern Border of Europe. *Social Sciences* 8(6) 193.
- PUSZTAI G. – SZIGETI F. (szerk.) (2018): *Lemorzsolódás és perzisztencia a felsőoktatásban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- PUSZTAI G. – GYŐRI K. (2021): Learning Alone – a kapcsolati beágyazódás vizsgálata a távolléti oktatás alatt. *Educatio* 30 (1), 112–125. <https://doi.org/10.1556/2063.30.2021.1.9>
- RIGGERT, S. C. – BOYLE, M. – PETROSKO, M. J. – ASH, D. – RUDE-PARKINS, C. (2006): Student Employment and Higher Education: Empiricism and Contradiction. *Review of Educational Research* 76(1), 63–92. <https://doi.org/10.3102/00346543076001063>
- TEICHLER, U. (2011): International Dimensions of Higher Education and Graduate Employment. In Allen J. – van der Velden R. (eds): *The Flexible Professional in the Knowledge Society*. Higher Education Dynamics vol 35. Dordrecht, Springer. 177–197. https://doi.org/10.1007/978-94-007-1353-6_7
- TINTO, V. (1975) Dropout from Higher Education: A Theoretical Synthesis of Recent Research. *Review of Educational Research* 45 (1) 89–125. <https://doi.org/10.3102/00346543045001089>

ENGEL ENIKŐ

121542@student.ujs.sk

PhD.-hallgató (Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Történelem Tanszék
Történelemdidaktika Tanulmányi Program)

VAJDA BARNABÁS

vajdab@ujs.sk

egyetemi docens (Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Történelem Tanszék)

A képi források és az illusztrációk didaktikai szempontjairól – szlovákiai alapiskolás történelemtankönyvek vizsgálata alapján

On the didactical aspects of images as sources and illustrations
– based on research of some Slovakian elementary history
schoolbooks

ABSTRACT

Images are important parts of school textbooks. They do not only have an illustrative function, but they are also able to motivate students, and even new knowledge can be gained through them since they can help to systematize knowledge. Although the number of illustrations has increased in history textbooks over the years, and even if images have shown a great variety, it does not mean that they are better in pedagogical quality.

In our study, we examine pictures from current history textbooks that have been used in primary schools in the Slovak Republic. First we analyse the structure of the textbooks, then the didactical functions of the pictures/figures, with special reference to the properties of the maps in the textbooks. We also make suggestions how the pictorial material of these books could be changed to make them more resource-centric, didactically up-to-date, and more effective. In our analysis we conclude that the authors did not equip these textbook pictures with appropriate

didactic apparatus. Although our textbooks are lined up with plenty of colourful and varied illustrations, due to the size of the images and the quantity and quality of the questions and tasks associated with them, these are merely illustrations and not resources. It is a bitter experience that in Slovakia the preparation of taxonomized tasks, missing from textbooks, is left to teachers.

KEYWORDS

images, sources, illustrations, textbooks, Slovakia

DOI 10.14232/belv.2021.2.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Engel Enikő – Vajda Barnabás (2021): A képi források és az illusztrációk didaktikai szempontjairól – szlovákiai alapiskolás történelemtankönyvek vizsgálata alapján. *Belvedere Meridionale* vol. 33. no. 2. 133–151. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A vizuális igények kielégítése fontos szempont a tanórán, hiszen a huszonegyedik század diáksága elvárja ezt. A tankönyvek nem maradhatnak alul a vizualításban – habár a mindenkori legfejlettebb online vizuális kultúrához képest a tankönyvek, még a digitálisak is, valószínűleg mindig lépéshátrányban lesznek. Feltehetjük a kérdést, a tankönyvekben szükség van képekre – beleértve a „kép” fogalomba az összes lehetséges tankönyves vizuális impulzustípust. (A tankönyvi illusztrációk osztályozásáról lásd MARÓDI 2013; V. Molnár László osztályozását lásd V. MOLNÁR 2001.) Kezdve a legegyszerűbb képi szemléltetőanyag jelenlétével, folytatva a tankönyvi képek motivációs szerepével és a képek által is lehetséges új ismeretek elsajátításával egészen addig, hogy milyen szerepük lehet a vizuális impulzusoknak a tanult ismeretek rendszerezésében, összefoglalásában és a hozzájuk kapcsolódó tananyag értelmezésében. megállapíthatjuk, a tankönyves képekre szükség van.

Amint azt már korábban is vizsgáltuk és kimutattuk (VAJDA – BÉNYI 2011), a történelemtankönyves képek száma és minősége az utóbbi évek tankönyveiben általában látványosan emelkedett és javult. Ugyanakkor ma is helyénvalónak tartjuk a kérdést, hogy a vizuális dizájn modernsége automatikusan jelent-e tanítási korszerűséget és/vagy hozzáadott pedagógia értéket.

A magyar történelemdidaktikai szakirodalomban viszonylag kis figyelem irányul a történelem-tankönyvi képek didaktikai szerepének elemzésére. Bár e téren több meghatározó publikációt ismerünk (FISCHERNÉ – KOJANITZ 2007; FISCHERNÉ 2008; GÉCZI 2008), azonban ezek többsége elsősorban és szinte kizárólag a tankönyves képi elemek illusztratív és fogalomalkotó szerepére, funkcióira irányul, mint pl. Maródi Ágnes tanulmánya. (MARÓDI 2013) Sovány viasz, hogy az e témába vágó szlovák nyelvű szakirodalom még ennél is szűkebb.

Egy pillanatra sem vitatjuk, hogy a megfelelő képek, ábrák stb. révén a tanulók a verbális és nonverbális csatornákon is képesek az ismeretszerzésre, és a képek segíthetik a helyes képzetek kialakítását és az elvont ismeretek megértését. (KOJANITZ 2004) Ugyanakkor úgy tapasztaljuk, hogy a tankönyvekben rengeteg gyönyörű kép nagyon sokszor nem szolgál oktatási célokat, így ezek akár haszontalannak is mondhatók. Ahogy a tankönyves képek iránt (szerintünk nagyon jogos) kritikát megfogalmazó Závodszy Géza fogalmaz: „Azt gyanítjuk, hogy olykor csak azért kerül be egy-egy kép a tankönyvbe, hogy az adott oldal ne maradjon ábra nélkül.”

Úgy véljük, hogy csak a *forrásként használható*, tehát a megfelelő kérdésekkel és feladatokkal ellátott képek képesek támogatni az aktív tanulói részvételt, annak az alapvetésnek a szellemében, hogy a korszerű tanulás nem a tudomány által kidolgozott és a tanár által közölt ismeretek bemagolását jelenti. (KAPOSI 2020. 13) Felfogásunk szerint a történelemtankönyvekben szükséges volna meghaladni az illusztrációs szemléletet, helyette a képeknek mint tudásszerzési forrásoknak a tanulók általi alkalmazását kell célul tűzni – természetesen mértékkel. Más szavakkal és kissé sarkosan fogalmazva: Mi csak a didaktikailag átgondolt és céltudatosan didaktikai apparátussal ellátott képet tekintjük pedagógiai célú képnek; szerintünk minden más (csak) illusztráció. (VAJDA 2018. 115–116.)

A VIZSGÁLT TANKÖNYVEK

Az általunk ebből a szempontból megvizsgált szlovákiai alapiskolák (a magyarországi fogalmak szerint: általános iskolák) 5., 6. és 7. évfolyamában jelenleg használatos történelemtankönyvek egy tankönyvsorozat részét képezik:

- MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KRASNOVSKÝ, BRANISLAV – MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2016): *Történelem az alapiskola 6. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 1. osztálya számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA – KAČÍREK ĽUBOŠ – SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Az alábbiakban első lépésként a tankönyvek struktúráját vizsgáljuk. Utána különböző szempontok szerint csoportosítjuk a tankönyvek képeit, valamint elemzés alá vetjük a képeknek a tanítási folyamatban betöltött funkcióit, a didaktikai feldolgozottságukat, külön kitérve a tankönyvekben szereplő térképek tulajdonságaira. Ezenkívül megvizsgáljuk, hogy a tankönyvek

képi elemei milyen kapcsolatban állnak a tankönyvi leíró szöveggel, köztük az előszóban leírtakkal. Végül javaslatokat is megfogalmazunk azzal kapcsolatban, hogy mit lehetne megváltoztatni ezeknek a könyveknek a képi anyagában avégett, hogy azok forrásközpontúbbá és didaktikai szempontból korszerűbbé, hatékonyabbá váljanak. Megjegyezzük, hogy elemzésünk során a képek közé sorolunk mindenfajta képi impulzust: fotókat, festményeket, rajzokat, tárgyak fotóit, térképeket stb. Jelen elemzésünk során viszont nem soroljuk a képek közé, és így nem is elemezzük, a könyvekben megjelenő, diszként funkcionáló apró rajzokat.

A TANKÖNYVEK STRUKTÚRÁJA

A tankönyvekre vetett első pillantás alapján a könyvekben található képek strukturálisan és stílusbelileg is hasonlóak, közös általános jellemzőjük, hogy nagyon színesek, látványosak, rengeteg képet tartalmaznak.

A három említett tankönyv terjedelme közel megegyező. Az 5. évfolyamban használt tankönyv 80 oldalt tesz ki (borító nélkül), a 6. évfolyamos 96 oldalt, a 7. évfolyamos pedig 104 oldalt (szintén borító nélkül számolva). Mindhárom könyvben a képek száma meghaladja a 200-at. Az 5. évfolyamos tankönyv 207 darab képet tartalmaz; a 6. évfolyamos 270 képet; a 7. évfolyamnak szánt tankönyvben pedig 235 kép található. Ha leszámítjuk a könyv járulékos részeit (mint előszó, földrajzi nevek jegyzéke, irodalomjegyzék, név- és tárgymutató, tartalomjegyzék), akkor kiderül, hogy átlagosan minden egyes oldalon 4 kép található, ami alátámasztja azt az állítást, hogy egy illusztrációban gazdag, vizuálisan látványos tankönyvsorozatról van szó.

Műfaji besorolás szempontjából a képek között felfedezhetünk fotókat, festményeket, tárgyak képeit, rajzolt ábrákat, térképeket és néhány diagramot. Ha a műfaji besoroláson túl történelemdidaktikai szempontú osztályozást alkalmazunk, akkor a következő négy főbb kategória rajzolódik ki:

- a. képek, amelyekhez nem csatlakozik semmilyen didaktikai apparátus;
- b. magyarázattal (azaz leíró szöveggel) ellátott képek;
- c. a magyarázat mellett kérdéssel és/vagy feladattal ellátott képek;
- d. olyan képek, amelyekhez leíró szöveg nem tartozik, viszont van hozzájuk kérdés és/vagy feladat.

A legszomorítóbb kategória kétségkívül az, mikor a tankönyvben található képhez semmilyen információ nem társul: se kérdés, se feladat, de még magyarázat sem. Ilyenkor a tanuló kénytelen a leíró szövegből kihámozni (ha egyáltalán veszik a fáradságot), hogy mit ábrázolhat az adott kép, a pedagógus pedig esetleg azon is eltöpreng, hogy milyen pedagógiai célt szolgál az adott illusztráció.

A második (b) kategória kissé pozitívabb, hiszen ezekben az esetekben legalább valamilyen leírást kap a tankönyvfelhasználó a képhez csatolva. Ez legtöbbször magyarázat a képről, pontosabban a képpel kapcsolatos eseményről, személyről, jelenségről. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezek az „ürügy képek”: a képek ürügyek ahhoz, hogy a tankönyvszerzők tovább beszélhessenek...

Didaktikai szempontból a harmadik (c) és a negyedik (d) kategóriák ígéretesebbek. Bár kétségtelen, hogy a képek iránti érdeklődés eleve és önmagában tanulásmotiváló hatású lehet (KOJANITZ 2004), azonban ha és amennyiben a képekhez valamilyen feladat kapcsolódik, akkor a képek esélyt kapnak, hogy valamilyen ismeret vagy valamilyen képességfejlesztés forrásává váljanak.

A képekhez kapcsolt kérdéseknek sokféle pozitív hatásuk lehet:

- felhívhatják a tanulók figyelmét valamilyen fontos (történelmi szempontból releváns) részletre, ld. Ptolemaiosz-térkép (7. évfolyamos tankönyv 58. oldal; lásd 1. ábra)
- gyakoroltathatják az önálló információgyűjtést, ld. Érsekújvár (7. évfolyamos tankönyv 82. oldal; lásd 2. ábra)
- gyakoroltathatják a vizuális eredetű információk hatékony feldolgozását, ld. sumér társadalmi esemény (6. évfolyamos tankönyv 21. oldal; lásd 3. ábra)
- a térképek és statisztikai alapú grafikonok esetében gyakoroltathatják az adatelemzést és –feldolgozást, ld. Bányászat a középkorban a mai Szlovákia területén (7. évfolyamos tankönyv 40. oldal; lásd 4. ábra)

1. ábra: Ptolemaiosz-térkép

Mit nevezünk Ptolemaiosz térképének?

Ptolemaiosz ókori görög csillagász Egyiptomban élt a 2. században. Az akkori hozzáférhető ismeretek alapján egy világtérképet állított össze. Ez volt a legjobb térkép egészen a 15. századig. Eszerint a térkép szerint hajózott Kolumbusz Kristóf is.

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK ĽUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 58.

2. ábra: Érsekújvár

Érsekújvár (Nové Zámky)

Az érsekújvári erőd „zöld mezőn” keletkezett, és az ország sík vidékeit védte. Az akkori legkorszerűbb haditechnika akapján építették. Az építmény csillag alakú, ami lehetővé tette, hogy a legtökéletesebb módon tudjanak védekezni a támadások ellen.

Keressétek meg az interneten Szlovákia műhold segítségével készült térképét, és állapítsátok meg, hogy hazánk területén még hol maradt fenn hasonló típusú erődítmény! A hollandiai Naarden városról és az észak-olaszországi Palmanova város erődítményéről készült műholdas felvételeken jellegzetes csillag alakú erődítményeket tekinthettek meg.

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK LÚBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 82.

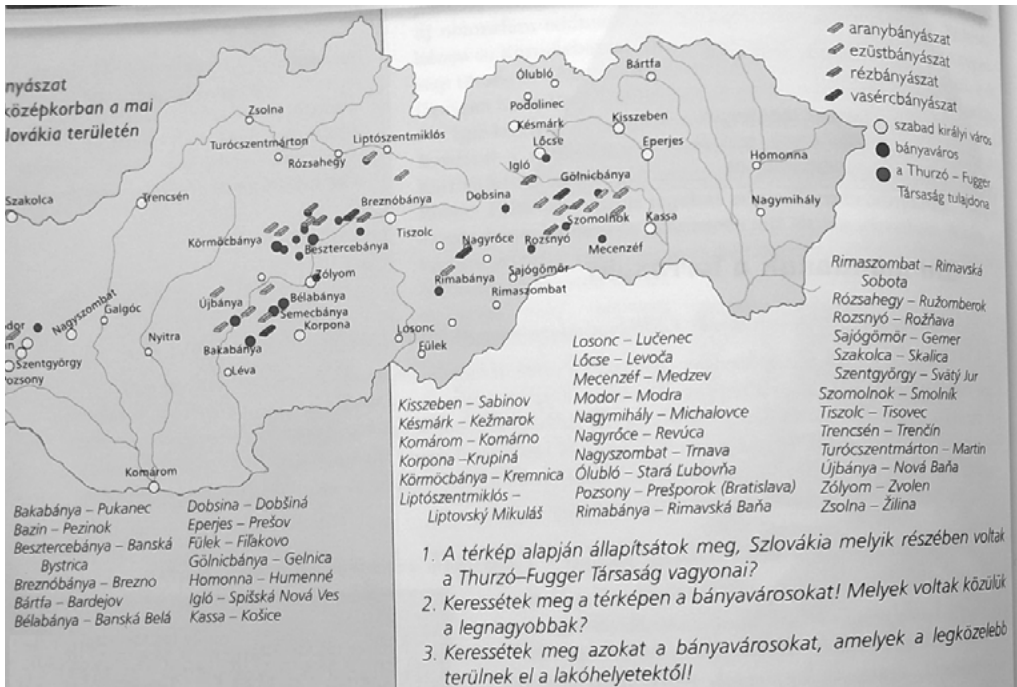
3. ábra: Sumér társadalmi esemény

A kép egy sumér társadalmi eseményt ábrázol. Próbáljátok kikövetkeztetni, hogy a képen ki az uralkodó, az udvarnok a katonaság főparancsnoka, az írnok és a kapuőr. Meg tudjátok találni a képen az egyszerű embereket és a zikkuratot is?

Forrás: KRASNOVSKÝ, BRANISLAV – MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2016): *Történelem az alapiskola 6. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 1. osztálya számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 21.

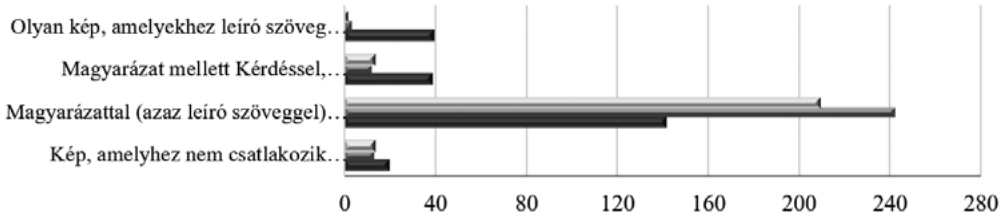
4. ábra: Bányászat a középkorban a mai Szlovákia területén

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK ĽUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 40.

Kojanitz László kutatása szerint a tankönyvekben a képi elemek minimum 25–30%-ához kellene, hogy valamilyen kérdés vagy feladat tartozzon annak érdekében, hogy a képek ne csak mint díszítő illusztrációk működjenek, hanem mint hasznos források, amelyek a tankönyvet didaktikai szempontból modernebbé és hasznossá tehetik. (KOJANITZ 2004)

Az általunk vizsgált tankönyvekben a megfigyelt kategóriák előfordulási arányait az alábbi diagram szemlélteti:

1. diagram: Az 5., 6. és 7. évfolyam tankönyvi ábratípusainak aránya

	Kép, amelyhez nem csatlakozik semmilyen didaktikai apparátus	Magyarázattal (azaz leíró szöveggel) ellátott képek	Magyarázat mellett Kérdéssel, feladattal ellátott kép	Olyan kép, amelyekhez leíró szöveg nem tartozik, viszont van hozzájuk kérdés és/vagy feladat
7. évfolyam tankönyv	13	209	13	1
6. évfolyam tankönyv	13	242	12	3
5. évfolyam tankönyv	19	141	38	39

Ha ragaszkodunk ahhoz a nézethez, hogy a tankönyvekben található képek csak akkor minősülnek forrásnak, ha azokhoz didaktikai apparátus társul (VAJDA 2018. 115), akkor nagyon rossz arány figyelhető meg a fenti könyveknél, ahogy az a diagramban látható.

A 7. évfolyam tankönyvében a képek 14%-hoz kapcsolódnak kérdések vagy feladatok. A 6. évfolyam esetében ez mindössze 5,6%-hoz. Egyedül az 5. évfolyamos tankönyv képei haladják meg a 32%-ot.

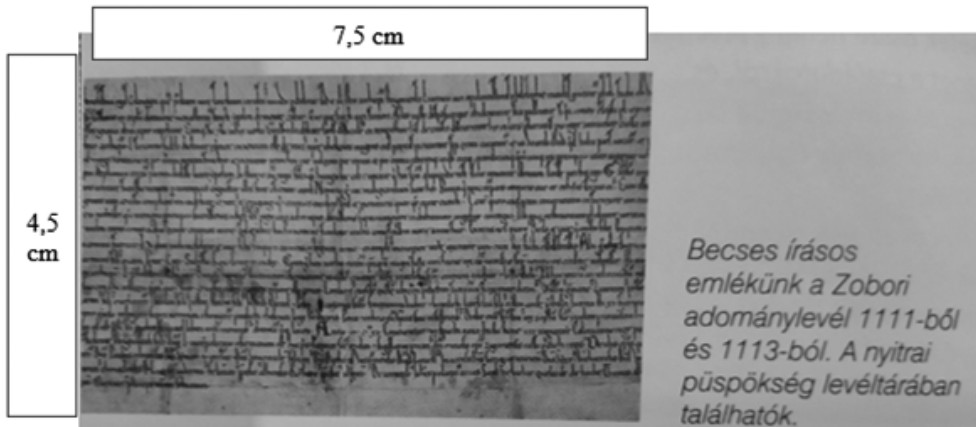
Kifejezetten feltűnő még a „csak” szöveges magyarázattal ellátott képek mennyisége. Mindhárom könyvnél arányaiban jóval több az ilyen típusú kép. Taxonómiai szempontból nincs sok hasznuk ezeknek a képeknek, hiszen a hozzájuk csatolt információk mindössze az ismeretek szintjén közelítenek a tanuló felé, adatokat, információkat sorakoztatva fel. Még ha a tanulók megnézik is ezeket a képeket, és elolvassák is a hozzájuk tartozó szöveget, akkor sem valószínű, hogy ettől bármely képességük fejlődne, kivéve talán az olvasási készséget. A szöveges forrásokkal ellentétben, amelyeket az elemzőkor muszáj elolvasni, az illusztratív képek hajlamosak rá, hogy megmaradjanak a primer vizuális impulzusok szintjén. (VAJDA 2020. 37.)

Technikai-szerkesztési értelemben helyes, hogy az elemzett könyvekben a belíveken található tankönyvi illusztrációk jellemzően azokon a helyeken társulnak a leíró szöveghez, illetve a szövegekben ott nyernek elhelyezést, ahol az illusztráción ábrázolt személyről, tárgyról, eseményről, összefüggésről szó esik. Történelemdidaktikai igényű megközelítésben ugyanakkor a tankönyvi leíró szöveg és a képek közös kapcsolódási pontjairól, és főleg az e kapcsolatban rejlő pedagógia haszn feltárásáról azt mondhatjuk, hogy a különböző tankönyvi fejezetek témája és a melléjük szerkesztett képek-illusztrációk didaktikai koherenciája egy sokkal nagyobb kihívás – ahogy azt az alábbiakban kifejthetjük.

A KÉPEK VIZSGÁLATA

A képek mennyiségével kapcsolatban már megállapítottuk, hogy az elemzett tankönyvsorozat mindhárom része rengeteg képet tartalmaz. Csakhogy a jelek szerint ezt a mennyiségi többletet nem kíséri minőségi többlet, amennyiben a rengeteg kép nagyon nagy része (emlékeztetünk: a tankönyvsorozat három kötetében összesen 712 darab kép található) sem technikai szempontból, sem didaktikai szempontból nem alkalmas pedagógiai célokra. Nagy gond a képek (technikai értelemben vett) nem megfelelő méretű megjelenítése. Mind a történelmi forrásokról (pl. okiratokról) készült képek, mind az egyéb képek (személyek, helyek stb.) rendkívül aprók. Például az ötödik évfolyam tankönyvének a 26. oldalán található Zobori adománylevél (5. ábra) a tankönyvben alig 7,5 cm x 4,5 cm, ami lehetetlenné teszi nemhogy a szöveg olvashatóságát, de pusztá megfigyelését is.

5. ábra: Zobori adománylevél

Forrás: MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 26.

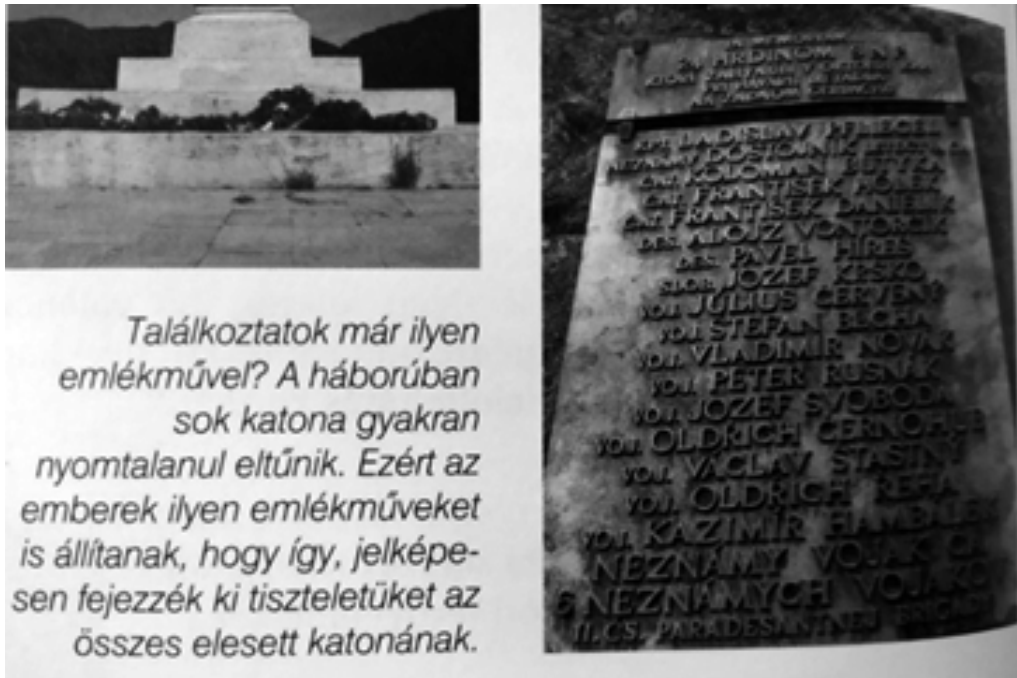
Ezzel nem azt mondjuk, hogy a Zobori adománylevél, ha nagyobb méretben lenne, akkor abban a formában használható lenne forrásnak. Hiszen az adománylevél nyelvezete, mérete és írásképe a diákok számára nem teszi lehetővé az elemzését; viszont megfelelő nyelvezetre és külalakra átalakítva írásos forrássá válhatna. Valójában sokkal célszerűbb volna így, tehát fordításban és didaktikailag előkészítve beemelni a tankönyvbe, nemcsak ezt, hanem bármely egykori iratot, mint így: egy apró illusztrációként, amiből csak az vehető ki, hogy egy 'régí teleírt papír'. Úgy véljük, eredményesebb lenne kevesebb, de nagyobb méretű, és részleteiben jobban elemezhető képeket beemelni a tankönyvekbe, amik a munkáltató munkamódszer alapjává és/vagy támogatóivá tudnának válni. (F. DÁRDAI 2001)

Természetesen nem mindegy, hogy milyen taxonómiai minőségű kérdés, feladat vagy gyakorlat kapcsolódik a képekhez. Mint az előző diagramban láthattuk, a megvizsgált tankönyvsorozatban a kérdéssel és feladattal ellátott képek száma viszonylag alacsony. Ha továbbmenve taxonómiai és operacioanalizációs szempontból is megvizsgáljuk a kérdéseket, akkor az a

probléma merül fel, hogy nagy részük esetében a kérdések egyáltalán nem konkrétan a képekre irányulnak, hanem igazából az előzetes tudást kívánják feltérképezni. Ezek a kérdések a: *Halottatok-e már ...?* és *Tudtatok-e, hogy...?* típusú

kérdések; valójában szimpla eldöntendő kérdések, amelyekre igennel vagy nemmel lehet válaszolni. Például az 5. évfolyamos tankönyv 22. oldalán találunk egy képet egy világháborús emlékműről. (6. ábra)

6. ábra: Háborús áldozatok emlékműve

Forrás: MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 22.

A képhez egy rövid magyarázat társul és egy kérdés, hogy *Találkoztatok-e már ilyen emlékművel?* A kérdés didaktikai szempontból mindössze a figyelemfelkeltést szolgálja. Abban az esetben látnánk értelmét az ilyen típusú kérdéseknek, ha a diákok valószínűsíthető igen válasza után további kérdés következne, például: *Ha igennel válaszoltatok, akkor mit tudtok róla?*

Kissé továbbgondolva a feladatot, további kérdéseket és feladatokat lehetne a mellékelt képhez csatolni:

Olvasd le az emlékműről, hogy milyen történelmi eseményben résztvevők tiszteletére állították!

Vedd számba (készíts listát, fényképezd le stb.), hogy a Te településeden kiknek állítottak hasonló emlékművet!

Fogalmaz meg legalább két feltételezést, hogy miért férfiak neve szerepel (többségében) az emlékművön!

Sajnos ilyen típusú képi források, amelyekhez több kérdés és feladat is társul, szinte egyáltalán nem fordulnak elő egyik általunk vizsgált szlovákiai kiadványban sem. Mindössze néhány esetben tapasztaljuk, hogy a tankönyvben közölt forrásokhoz kettőnél több kérdés vagy feladat kapcsolódik. Pl. a hetedikes tankönyv 64 oldalán olvashatunk két szemelvényt a földrajzi felfedezésekkel kapcsolatban. Ehhez az írott forráspárhoz egy feladat és két kérdés is kapcsolódik. Az általunk vizsgált tankönyvek képei esetében legtöbbször legfeljebb egy-egy eldöntendő kérdés szerepel, esetleg hozzácsatolt rövid történet, esélyt sem adva a tanuló önálló gondolatának kifejtésére. Ezek a kérdéssel ellátott képek véleményünk szerint inkább minilexikonként működnek, nem forrásként, hiszen ezek a képek pusztán a tankönyvi leíró szöveg kiegészítői.

A sok negatívum után néhány pozitívumot is ki lehet emelni a megvizsgált tankönyvekből. Az ötödikes tankönyv a többihez képest több forrásként használható képet tartalmaz. Több kép esetében a kérdések már konkrétan a képekre irányulnak, és nem az előzetes tudást kívánják feltérképezni, hanem maguk a képek az elemzés tárgyai. Például az ötödikes tankönyvben a képi emlékekkel foglalkozó fejezetben látható két fénykép. (7. ábra) Mindkét kép egy sífelvonót ábrázol, miközben az egyik sokkal régebben készült. A képekhez két kérdés társul: *Melyik felvétel a régebbi?* és *Hogyan jöttetek rá, hogy melyik az?* Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához a képeket meg kell vizsgálni. Taxonómiai szempontból az első kérdés egy elemzés, tehát a Bloomi taxonómia negyedik szintje, és a *Hogyan jöttél rá...?* kérdés is a taxonómia magasabb szintjéhez ér fel. Bár az alacsonyabb szintű taxonómiai lépések hiányoznak, mégis valamenynyire pozitívabb ez a fajta kérdésfeltevés, mint ha nem társulna egyáltalán kérdés a képekhez és ráadásul a kérdések ezekre a konkrét képekre irányulnak, ami szintén pozitívabb.

7. ábra: Sífelvonók összehasonlítása

Forrás: MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 24.

AZ ELŐSZÓ ÉS A KÉPEK VISZONYA

Érdekelt bennünket, hogy a tankönyvszerzők milyen célokat fogalmaztak meg az általuk írt vagy szerkesztett tankönyvek képi elemei szempontjából. A három általunk vizsgált tankönyv közül az ötödikes és a hetedikes rendelkezik előszóval, és mindkettő kitér a tankönyvi képek szerepére.

Az ötödikes tankönyv *diákoknak szánt* előszavában azt olvashatjuk, hogy a képek szerepe a kiemelés és az összegzés, vagyis a szerzők szándéka szerint a képek arra szolgálnak, hogy a leíró szövegben található megtanulnivalóra ráerősítsenek. Vizsgálatunk alapján azt állítjuk, hogy az ötödikes tankönyv esetében a kitűzött cél nagyjából megvalósul, hiszen találtunk olyan képeket és hozzájuk tartozó kérdéseket, amelyek arra szolgálnak, hogy a leíró szövegben tanultakat megerősítsék, kiemeljék. Például a tankönyv 34. oldalán, a fejezet végén, számos kép van felsorakoztatva, és ez a kérdés kapcsolódik hozzájuk: *Milyen intézményekben őrzik ezeket a tárgyakat?* (8. ábra) A leíró szövegben a képeket megelőző néhány oldalon minden választ megtalálunk a kérdésre, tehát itt ezek a képek egyfajta ismétlő, megerősítő, kiemelő funkciót látnak el.

8. ábra: Milyen intézményekben őrzik ezeket a tárgyakat?

Forrás: MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 34.

Érdekesnek találjuk, hogy miközben a képek forrásként való használatának lehetősége a tanulóknak szánt előszóban fel sem merül, addig a *pedagógusoknak szánt előszóban* (nekik van egy külön előszó a könyvben) kiemelik a képeknek azt a szerepét, hogy „a tankönyvi illusztrációkat használva aktívan sajátítsák el a diákok a történelmi tudást”, tehát a tankönyv illusztrációinak itt a szerzők forrásszerepet szánnak. Erre azonban alig találunk példát. Ugyanezt tapasztaljuk a hetedikes tankönyv előszavában is, amely szerint a képek és a különböző források szerepe az, hogy „az önálló elsajátítást” segítsék. Azonban megvizsgálva a tankönyv képi elemeit, szinte alig találunk forrásnak tekinthető képeket. A hetedikes tankönyvben a képek 14%-hoz kapcsolódik kérdés, de a kérdések nagy része nem a képekre irányul, hanem vagy az előzetes tudásra, vagy a tankönyvi leíró szövegre.

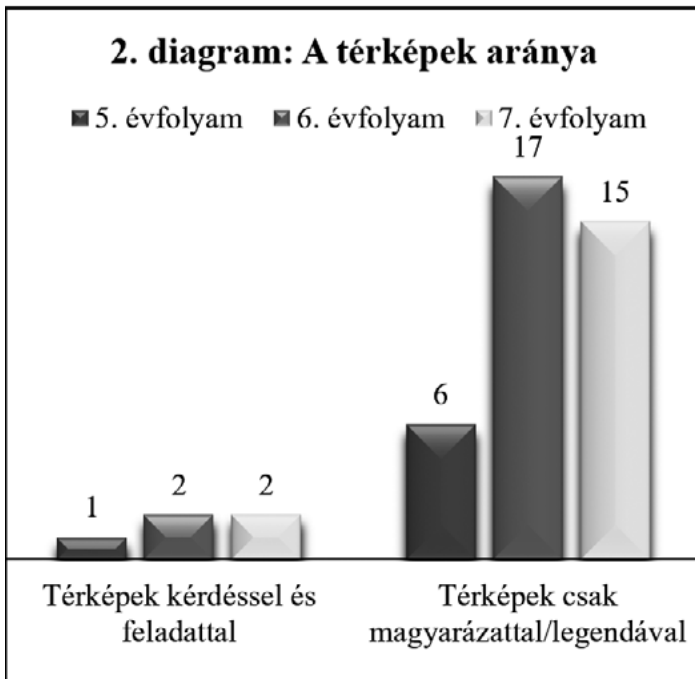

Összességében megállapítható, hogy ahhoz képest, hogy a tankönyv szerzői az előszóban kiemelt szerepet szánnak annak, hogy „a tanulók önállóan sajátítsanak el” valamilyen tudást, a képek esetében egyszerűen nem teremtődnek meg ennek feltételei. Azaz a vizsgált tankönyvek képei sokkal inkább illusztrációk, mint források.

A TÉRKÉPEK

Felfogásunkban a térképek is képek – a bennük rejlő „látható tudás” ennél képből már nem is lehetne. A térképek tehát olyan képek, amelyek kifejezetten alkalmasak volnának a belőlük származó információk gyűjtésére, elemzésére, értelmezésére stb. Ebből kiindulva tartottuk érdemesnek megvizsgálni a térképeket a három szlovákiai tankönyvben, miközben azt feltételeztük, hogy a térképek nagyobb arányban vannak ellátva kérdéssel és feladatokkal, mint a nem térképjellegű képek, ábrák stb.

2. diagram: A térképek aránya

Az 5., 6. és 7. évfolyamos tankönyvekben talált térképek mennyiségét és arányait a 2. számú diagram szemlélteti. Amint láthatjuk, arányait tekintve nem nagyban térnek el a térképek a többi típusú képtől a didaktikai kidolgozottság tekintetében. Érthetetlen módon a szöveges magyarázattal és jelmagyarázattal (legendával) ellátott térképek aránya sokkal nagyobb, mint a kérdéssel és feladattal ellátott térképeké. Ez azért furcsa, mert meg vagyunk győződve, hogy az

iskolai történelmi térképek gyakorlati felhasználhatóságának szinte nincsenek határai – ehhez azonban „meg kell szólítani” a térképeket, azaz kérdéseket, feladatokat és gyakorlatokat kellene csatolni hozzájuk.

Nem lehet elmenni amellett sem, hogy a 7. évfolyamban a térképek szinte állandóan a változó tér problémájába ütköznek. A mai Szlovák Köztársaság körvonala szinte minden térképen fel van tüntetve, kezdve a *Nagy-Morávia kialakulása* című térképpel a 13. oldalon. A mai Szlovák Köztársaság körvonalai felbukkannak még:

- a 23. oldalon a *Vármegyék a nyitrai fejedelemség területe* című térképen,
- a 26. oldalon a *Nyitrai részfejedelemség kb. 1029-ig* című térképen,
- a 31. oldalon a *Tatárjárás Magyarországon és a tatárok elvonulása* térképén,
- valamint a 35., 36. és 40. oldalon lévő térképeken is.

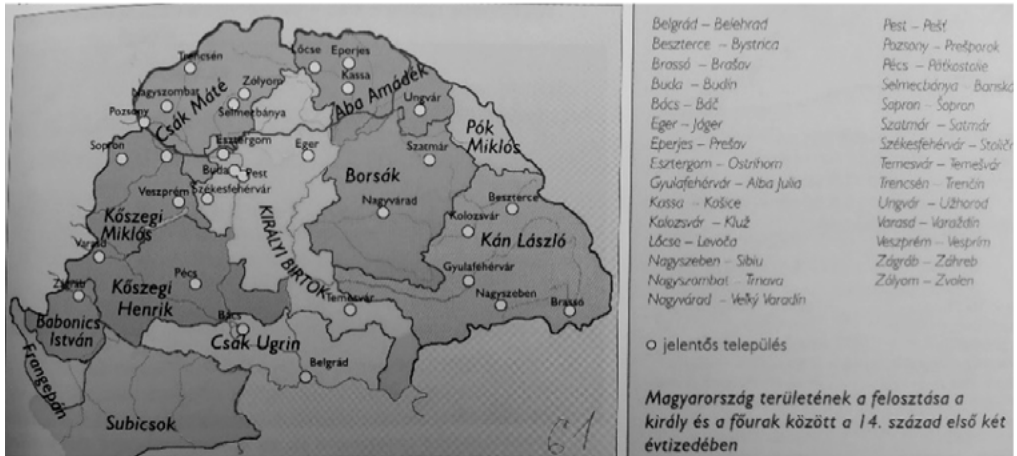
Tehát a könyvben megjelenített térképeknek majdnem a fele a Szlovák Köztársaság mai területi meghatározását vetíti rá a kb. 1000 és 1400 körüli esztendőket ábrázoló térképekre.

9. ábra: Nagy-Morávia térképe

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK ĽUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 13.

10. ábra: Magyarország területének a felosztása a király és a főurak között a 14. század első két évtizedében

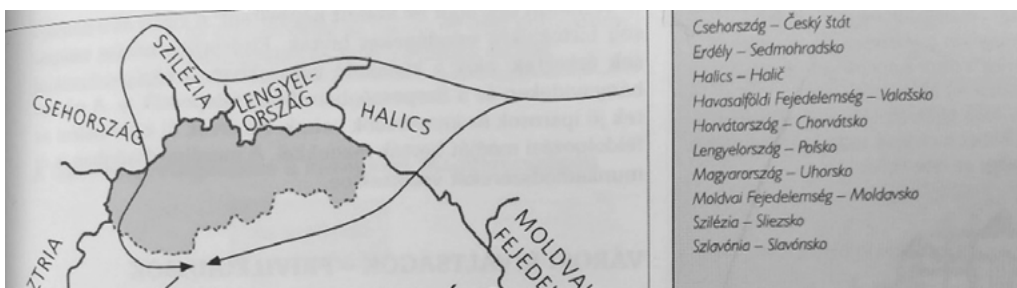

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK LUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 35

A KÉRDÉSEKEL ELLÁTOTT TÉRKÉPEK

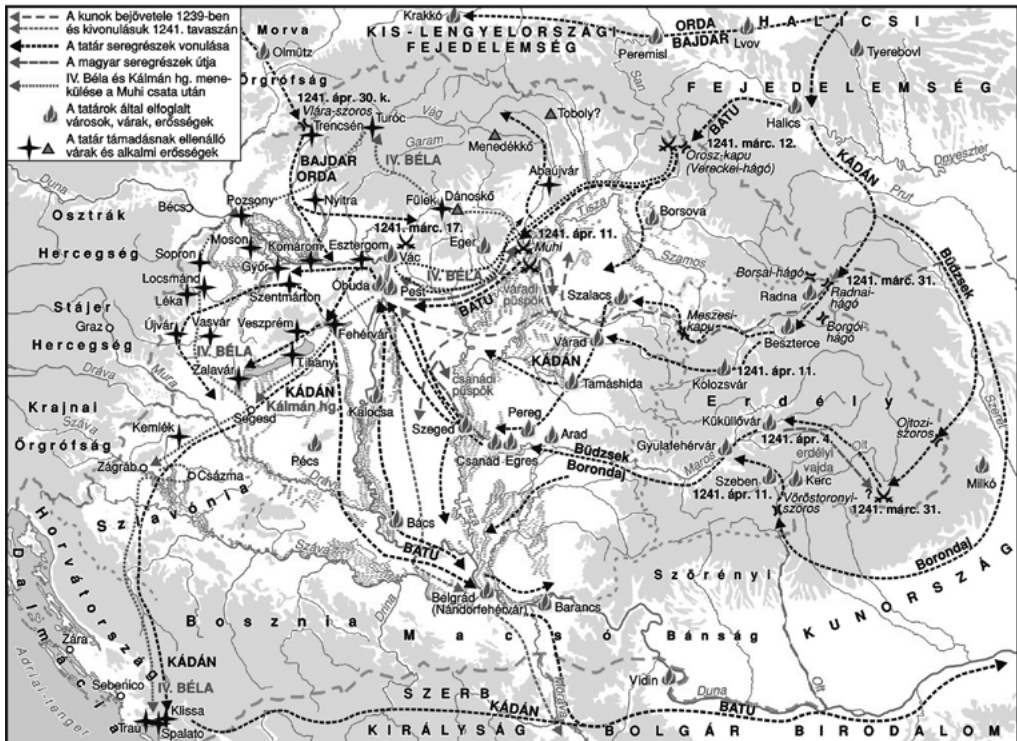
A térképek használata gyakorlást igényel. A térképeket használva megállapíthatjuk, hogy mikor kik vettek részt például egy hadjáratban, mi lett annak végkimenetele és felfedezhetünk különböző összefüggéseket. (SZÁRAY 2020) Példaként, ha a vizsgált könyvsorozatunk 7. évfolyamának szánt tankönyvében a 31. oldalon a *Tatárjárás Magyarországon és a tatárok elvonulása* térkép helyett egy nagyobb, részletesebb tatárjárást bemutató térkép lenne elhelyezve, a hozzácsatolt megfelelő kérdésekkel, akkor a felette található szöveg a Muhi csatáról és IV. Béla meneküléséről szinte feleslegessé válna.

11. ábra: A tatárjárás Magyarországon és a tatárok elvonulása

Forrás: LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA– KAČÍREK LUBOŠ– SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 31

12. ábra: Tatárjárás Magyarország (példa egy részletesebb térképre)

TATÁRJÁRÁS MAGYARORSZÁGON (1241–1242)

Forrás: E-kompetencia http://www.e-kompetencia.si/egradiva/mad_zgo/04/a_tatrjrs_folyamata.html

Javaslatként az alábbi kérdéseket lehetne egy részletesebb tatárjárással kapcsolatos térkép-hez kapcsolni:

Nézd meg a térképet! Határozd meg a térkép feliratainak segítségével, hogy melyik országot és melyik időszakot ábrázolja a térkép!

Keresd meg, azonosítsd a legfontosabb csaták helyszínét a térképen!

Keress és nevez meg négy várat, amelyek nem tudtak ellenállni a tatároknak, és négy másikat, amelyek ellen tudtak állni. Vessd össze a várak földrajzi elhelyezkedését, és vonj le ebből következtetéseket.

Kövessd a térképen Batu kán útvonalát, közben meséld el, merre haladt és mi történt az útja közben!

Állapítsd meg a térképen, hol tűnt el IV. Béla a Muhi csata után! Vonj le következtetéseket ebből a harcok kimenetelével kapcsolatban.

Ítéld meg a tatárjárás sikerességét a tatárok szempontjából, valamint értékeld a magyar várak ellenállóképességét a magyarok szempontjából!

A térképek egyik jó tulajdonsága a tömörítés, amit ha a tankönyvszerzők kihasználnának, akár a leíró szöveget is sikeresen ki tudnák váltani nem egy esetben. Amint a fenti kérdésekből és feladatokból is látható, a forrásként alkalmazott térképhez csatolt kérdések lefedik az általános iskolások tudnivalójának jelentős részét a témáról, ráadásul a térkép elemzése által több képességük is fejlődik.

ÖSSZEGZÉS

F. Dárdai Ágnes a megfelelő képretorikával kapcsolatosan megállapított kritériumait alapul véve (F. DÁRDAI 2008. 109.) megállapíthatjuk, hogy a vizsgált három szlovákiai alapiskolás történelemtankönyvben a változatos, különböző műfaji kategóriákat felsorakoztató képanyag próbál igazodni a tanulók megváltozott vizuális kultúrájához, azonban egyértelműen nem vagy alig haladják meg a pusztá dekoratív, illusztratív funkciót, vagyis nem töltik be a tőlük elvárható didaktikai funkciókat, szerepeket, lehetőségeket.

A tankönyvi ábrák mérete miatt, valamint a hozzájuk kapcsolt kérdések, feladatok és gyakorlatok elhanyagolható mennyisége és alacsony didaktikai előkészítettsége miatt a vizsgált képek pusztá dekoratív szerepet látnak el, így forrásnak nem, csupán illusztrációknak tekinthetők. Sajnos nem túlzó az a megállapítás, hogy a kérdéseknek és a feladatoknak a vizsgált tankönyvek szerzői, szerkesztői nem sok pedagógiai funkciót szántak. A térképek is hasonló problémákkal küszködnek, mint a tankönyvek egyéb képei. Kevés a hozzájuk csatolt kérdés és feladat, túlságosan le vannak egyszerűsítve és még a változó tér problémája is nagyon sok esetben felmerül. Mindeközben úgy véljük, hogy a térképekben is sokkal több potenciál rejlik. A használatukkal fejleszthető volna a tanulók földrajzi lokalizációs képessége, megtanulhatnának információkat leolvasni egy bonyolult vagy egyszerűsített térképről, és gyakorolhatnák a verbalizációt is.

Meglátásunk szerint a vizsgált tankönyvek nagyszerű képeket tartalmaznak, amelyek, ha nagyobb méretűek lennének, továbbá, ha el lennének látva megfelelő, azaz didaktikailag átgondolt (taxonomizált) kérdésekkel, feladatokkal és gyakorlatokkal, akkor nagyon könnyen válhatnának a tudás forrásaivá. Sajnos Szlovákiában keserű tapasztalat, hogy a tankönyvekből hiányzó taxonomizált feladatok elkészítése a tanárookra marad – és ők, valljuk meg, nem mindig tudják vagy akarják felvállalni ezt a pluszfeladatot. A tankönyvi képek tekintetében az itt vizsgált tankönyvsorozat készítői nem törekedtek arra, hogy a leíró szövegben közölt ismeretek mellett, ezekkel párhuzamosan a tanulók ismeretei a képek önálló értelmezéseiből származzanak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FISCHERNÉ DÁRDAI ÁGNES (2008): Szempontok a tankönyvi képek ikonológiai és ikonográfiai értelmezéséhez. In Bábosik István (szerk.): *Az iskola korszerű funkciói*. Budapest, Okker Kft.

FISCHERNÉ DÁRDAI ÁGNES – KOJANITZ LÁSZLÓ (2007): A tankönyvek változásai az 1970-es évektől napjainkig. *Új Pedagógiai Szemle* 57. évf. 1. sz. 56–69.

GÉCZI JÁNOS (2008): Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segéttudománya. *Iskolakultúra* 18. évf. 1. sz. 108–119. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20718/20508>

KAPOSI JÓZSEF (2020): *Közelítések a történelemtanítás elméletéhez és gyakorlatához*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem. http://kaposijozsef.hu/wp-content/uploads/2020/07/Kozelitesek_kotet_nyomdai_javitott.pdf

KOJANITZ LÁSZLÓ (2004): *A tankönyvek használhatóságát meghatározó minőségi összetevők elemzése és összehasonlítása*. Nemzeti Erőforrás Minisztérium.

http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/tankonyvkutatasok/cd1_kojanitz/vizsgalat_eredmenyeinek_bemutatasa.pdf. Letöltés dátuma: 2021.05.10.

KRASNOVSKÝ, BRANISLAV – MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2016): *Történelem az alapiskola 6. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 1. osztálya számára*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

LUKAČKA, JÁN – TONKOVÁ, MÁRIA – KAČÍREK ĽUBOŠ – SOŇA HANOVÁ (2012): *Történelem az alapiskola 7. osztálya számára és a nyolcosztályos gimnázium 2. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

MARÓDI ÁGNES (2013): A tankönyvi képek és illusztrációk szerepe az oktatásban. (The educational role of coursebook illustrations) *Belvedere Meridionale*. XXV. évf. 4. sz. 101–107. http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/15858/1/belvedere_2013_004_101-107_Atankonyviillusztraciokeskepek szerepe az oktatásban.pdf

SZÁRAY MIKLÓS (2020): A térkép szerepe és elemzése a történelemórán. *Történelemtanítás*. (XLV.) Új folyam I. –2. szám

<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/05/szaray-miklos-a-terkep-szerepe-es-elemzése-a-tortenelemoran/> letöltve: 2021.05.20.

MIHÁLIKOVÁ, MARGITA – TONKOVÁ, MÁRIA (2012): *Történelem az alapiskola 5. osztálya számára*. Prešov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

VAJDA BARNABÁS (2018): *Bevezetés a történelemdidaktikába és történelemmetodikába*. Komárom, Selye János Egyetem. 115.

VAJDA BARNABÁS (2020): *Történelemdidaktika és történelemtankönyv-kutatás*. Komárom, Selye János Egyetem.

VAJDA BARNABÁS – BÉNYI KLAUDIA (2011): A képekről mint tankönyves történelmi forrásokról – egy tudományos diákköri munka kapcsán. *Eruditio – Educatio* 6. évf. 4. sz. 111–118.

ZÁVODSZKY GÉZA (1986): Néhány szempont a tankönyvi kép ervezéséhez és kritikájához. In Karlovitz, János (szerk.): *Tankönyvelméleti tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó.

V. MOLNÁR LÁSZLÓ (2001): A tankönyvi illusztráció, mint megismerési bázis. In Szabolcs Ottó (szerk.): *Történelempedagógiai füzetek 8*. Budapest, Tóthfalusi Tannyomda.

MEZEI TÍMEA

mezei.time@gmail.com

PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola

A történelmi tudatosság és a történelmi gondolkodás fejlesztésének lehetőségei

Developing historical awareness and historical thinking skills

KOJANITZ LÁSZLÓ (2021) A történelmi gondolkodás fejlesztése. Válogatott tanulmányok. Szeged, Belvedere Meridionale – Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozat. 276.p.

DOI 10.14232/belv.2021.2.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2021.2.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Mezei Tímea (2021): A történelmi tudatosság és a történelmi gondolkodás fejlesztésének lehetőségei. *Belvedere Meridionale* 33. évf. 2. sz. 152–156. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A mindennapi életben a gondolkodási képességek által lehet megérteni a körülöttünk levő világ jelenségeit, valamint felmerülő problémáinkra is ennek a képességnek köszönhetően tudunk reagálni. A mai modern társadalomban a pedagógusoktól elvárt feladat, hogy felkészítsék diákjaikat arra, hogy alkalmazkodni tudjanak a változó világhoz, tanítsák meg gondolkodni a tanulókat (CSAPÓ 2020). Ezen feladatok, a történelmi tudatosság és a kritikai

gondolkodás fejlesztése – mint új társadalmi szerepelvárások – a történelemtanítás előtt is megjelentek az új évezredben (DÁRDAI 2010; KAPOSÍ 2017; KOJANITZ 2019, 2020; JANCÁSÁK 2020; KÓSA 2020).

Számos tanárnak kihívást jelent azonban rávezetni a tanulókat a tudatos gondolkodásra. Ehhez nyújt segédkezet Kojanitz László, aki *A történelmi gondolkodás fejlesztése* című *kötetével elsősorban a történelem tantárgy oktatóit, a tanárképzésben részt vevő történelem és állampolgári ismeretek szakos hallgatókat, valamint a szakdidaktika oktatóit és kutatóit, illetve a neveléstudományok iránt érdeklődőket kívánja megszólítani. A szerző célja bemutatni, hogy napjainkban a képességfejlesztő történelemtanítás előnyösebb, mint a hagyományos, ismeretközpontú oktatás. Az általános kérdések megvitatása helyett, a képességfejlesztés tervezési gyakorlatára helyezi a mű fókuszát. A könyvben 19 tanulmány lett csokorba szedve, majd öt fejezetbe rendezve. A beválogatott tanulmányok egy egységet alkotnak, koherensek.*

A tevékenység- és képességcentrikus történelemtanítás fontosságát tárgyalja elsőként munkájában a szerző, szemléltetésképp pedig az angol nemzeti alaptanterv történelem tantárgyra vonatkozó leírása alapján készített egy tématervet egy hazai tananyagrészből. Az alaposan kidolgozott rész jól példázza, hogyan lehet egy komplex látásmódot, képességfejlesztő metódusokat alkalmazó tematikát megalkotni. Ezt követően egy egész oktatási programtervet mutat be, amely végül nem tudott megvalósulni. A témával kapcsolatos kutatási eredmények ugyanakkor azt mutatják, hogy felmerül az igény arra, hogy a tanulói teljesítményekkel összefüggő elvárásokat felülvizsgálják, és új tanítási-tanulási célokat határozzanak meg a történelem tantárggyal kapcsolatban. Előrelépést jelentene például, ha a sémák koncentráltabban jelennének meg a tantervek tervezésekor, mivel azok nagyban hozzájárulnak az ismeretek megértéséhez és alkalmazásához, ezen felül a többi műveltségterülettel is kapcsolódni tudnak, illetve a mindennapi életben is felhasználhatók lehetnek. A sémák megértését a szerző szerint tanulói feladatokon keresztül kell közvetíteni.

Kojanitz az kérdésorientált (inquiry based) tanítási és tanulási modellt mutatja be a következőkben a történelem tantárgy szegmenséből. A nemzetközi szakirodalomban megállapításra került, hogy a módszert alkalmazó tanulók szignifikánsabban jobban teljesítettek azoknál a társaiknál, akik nem a kérdésorientált tanulási program szerint tanultak (HARMON 2006 idézi KOJANITZ 2021. 43). A szerző példával illusztrálja a módszer hazai alkalmazásának lehetőségeit, kiemeli a pedagógus kulcsfontosságú szerepét (tevékenységet elindítani, munka közbeni ösztönözni, helyes irányba terelni a feladatvégzést, háttérinformációkat nyújtani). A 21. századi technikai lehetőségek a modell hatékonyságát tovább erősítik, mivel az IKT-s eszközök már gyakorlatilag minden intézményben elérhetőek, illetve számos tanuló rendelkezik saját okos eszközzel is. Az eredményesség érdekében azonban, szükséges lenne több digitális tananyag fejlesztésére, amelyek tartalma a kérdésorientált tanítási- tanulási módszer alapjaira épül.

A kutatásalapú tanulásról szóló fejezetben kifejtésre kerül, hogy a források nemcsak a korábban tanultak megerősítését és szemléltetését jelentik, hanem hogy a tanuló önmaga lépésről lépésre építi fel a tudását egy-egy jelentős történelmi eseménnyel összefüggésben. A szerző kiemeli, hogy egy forrás feldolgozása még nem tekinthető kutatásalapú tanulásnak. A tanórákon alkalmazott forrásokat alaposan kell kiválogatni és jól orientáló kérdések és feladatok köré szervezni, mivel a tanulók sok esetben nem rendelkeznek elegendő háttértudással a források önálló megértéséhez, interpretálásához. A módszer sikeressége így nagyban a pedagógus

tervező-szervező munkáján múlik. A szerző természetesen itt is példával támasztja alá az elméleti ismereteket, megmutatja, hogy a tanórán hogyan is nézne ki egy adott tananyag a kutatásalapú módszert alkalmazva, ezzel bizonyítva, hogy nem lehetetlen a megvalósítása a kutatásalapú tanuláshoz, még hazai körülmények között sem. Megjegyzi, hogy az értékelésnél érdemes elrugaszkodni a hagyományos szummatív osztályozástól. A módszer szempontjából nagy jelentősége van a tanulási folyamatnak, az órán elhangzott diskurzusoknak. Egy-egy hozzászólás, és a tanórai aktivitás értékelése motiválóbb lehet a tanulók számára, mint egy teszten nyújtott eredmény. A kutatásalapú tanulás alkalmazása történelemórán nem csak eredményesebb tanuláshoz vezethet, de élvezetesebbé is teheti a tanulók számára a tanórát, mely a pedagógus munkájára is ösztönzően hathat.

A történelmi gondolkodás fejlesztése című fejezetben kifejtésre kerül, hogy az iskolai tudás legmagasabb szintjét a gondolkodási képességek jelentik, mivel a megszerzett tudás csak ezen képességek segítségével adaptálható. A mindennapi életben is a gondolkodási képességek járulnak hozzá a körülöttünk lévő világ jelenségeinek megértésében, valamint a felmerülő problémák megoldásában.

Pedagógia nézőpontból a történelmi gondolkodás meghatározása nem egyszerű feladat, az angol szakirodalomban több fogalmat is használnak a kifejezés megnevezésére (historical thinking, historical literacy, historical consciousness, historical reasoning). A munka részletes leírást ad a különböző fogalmakról, rávilágít a definíciók közötti különbségekre, csoportosítási lehetőségükre. Ezen felül felhívja a figyelmet arra, hogy történelmi gondolkodás fejlesztése egy specifikus módszertan alkalmazását igényli. Meg kell érteni a tanulók gondolkodását, és megtanítani nekik, hogy a történelem nem a múlt másolata, hanem a történészek által létrehozott konstrukció. Emellett gyakoroltatni kell, hogy a használt források hitelességét vizsgálni tudják a tanulók, hogy történelmi interpretációkat helyesen tudják levonni.

Kojanitz négy tartóoszlopot emel ki a történelemtanítás kapcsán, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a tanulók képesek legyenek értelmes narratívákat és magyarázatokat közölni a képzésük alatt megszerzett ismereteikből (képeségfejlesztés, jól adaptálható értelmi keret, történelmi tudatosság kialakítása, reflektív történelemszemlélet). Külön alfejezetben fejt ki a kutató azt is, hogy az ok-okozati összefüggések feltárásának milyen meghatározó jelentősége van a történelem tantárgy kapcsán, valamint kidomborítja, hogy a kauzális összefüggések esetében fontos rávilágítani az okokon kívül a feltételekre is (pl.: történelmi kontextus).

A szerző empirikus vizsgálatának eredményeit is ábrázolta a fejezetben. A kutatásban budapesti tanulók érettségi esszéfeladatán keresztül térképezte fel, hogy középiskolai tanulmányaik végére milyen mértékben tudnak kauzális összefüggéseket értelmezni a diákok. Az értékelési szempontok és módszerek Jannet van Drie és Carla van Boxtel történelmi gondolkodásról megalkotott kognitív modellje alapján történt. Az esszék tartalmi relevanciája, nyelvi eszközei, tartalmi strukturáltsága, ok-okozati viszonyok értelmezési módjai és problémaérzékenysége került górcső alá.

Az eredményekből az tűnik ki, hogy nagy különbség rajzolódik ki a tanulók között a kauzális magyarázatok készítéséhez szükséges képességek tekintetében. A minőségi különbségek az állításokhoz tartozó magyarázatok számában érhető tetten a legszembetűnőbben.

A bevont két csoport közül az egyik jelentősen jobban teljesített. A szerző úgy látta, hogy ennek magyarázata vélhetően a tanári munka tudatosságára és módszereire vezethető vissza. A

vizsgálat rávilágít a kauzális összefüggések során észlelhető problémákra. A tanulóknak egyénre szabottan lehet megállapítani, hogy mik az erősségeik, fejlesztendő területeik. Ennek az információnak a birtokában differenciáltan lehetne megtervezni a gyakorláshoz szükséges feladatokat. A későbbiekben érdemes lenne a közoktatásban hasonló jellegű értékelési módszerekre támaszkodni, hogy a tanulók tanulmányaik befejezésekor már magas szinten tudják értelmezni a kauzális összefüggéseket.

A fejezetben az Újgenerációs tankönyvek struktúrájába is bepillantást nyerhetünk. Az új Nemzeti alaptanterv 2012-es bevezetését követően ugyanis úgynevezett Újgenerációs tankönyvek kerültek bevezetésre a közoktatásba. Az egyik újdonsága a tankönyveknek, hogy nagyobb hangsúlyt fektetnek a kulcsfogalmakra, mint korábbi verziójuk. Fontos célkitűzése a könyvnek még, hogy a tanulók aktív résztvevőivé váljanak a saját tanulásuknak. Ennek érdekében a fejezetek elején rövid ismertetést adnak a következő történelmi korszak jellemzőiről és jelentőségéről, illetve megfogalmazznak néhány a témához kapcsolódó kérdést is, melyek megválaszolására képesek lesznek, mire a témakör végére érnek. Az Újgenerációs tankönyvekhez mellékeltek egy pedagógusoknak szóló dokumentumot is, ami a történelmi képességek fejlesztését szolgáló tanulói tevékenységeket járja körül. A tanulói tevékenységeket öt kulcsszó köré sorolták: 1) ismeretszerzés, tanulás; 2) kritikai gondolkodás; 3) kommunikáció; 4) tájékozódás térben, időben; 5) történelmi gondolkodás. A tevékenységek úgy kerültek összeállításra, hogy az új témák feldolgozásában is szerepet kaphat az önálló tanulói munka. Ezen kívül, 6. osztálytól kezdve minden nagyobb fejezethez egy-egy csoportos projektfeladat is helyet kapott a történelemkönyvekben. A feladat elkészítése során a tanulók szaktárgyi tudása mellett, együttműködésük hatékonysága, empátikus képessége és kritikus gondolkozása is fejlődhet.

Az értelmező kulcsfogalmak tanításával foglalkozó fejezetben áttekintésre kerülnek azok a tényezők (pl.: ok, következmény, változás és folyamatosság, tény és bizonyíték, történelmi idő, történelmi forrás, történelmi jelentőség), melyek Az új, 2020-as történelem kerettantervekben is kiemelt feladatként szerepelnek. Kojanitz részletesen elmagyarázza, hogy miért is fontos ezeknek a kulcsszavaknak a tantervben kiemelkedő szerepet tulajdonítani, sőt megmutatja, hogyan is lehet a tanmenetbe tudatosan beépíteni ezeket a tartalmakat.

A fejezetben hangsúlyozásra kerül ismét, hogy az eredményes történelemtanulás nélkülözhetetlen eleme, hogy a tanulók minél több forrással találkozzanak, és a megismert forrásokat minél kreatívabban tudják felhasználni. Ennek kapcsán merül fel a visszaemlékezések (oral history) beépítése a történelemórákba. Az elbeszélte történelem forrásainak szakmódszertanilag megalapozott alkalmazása bevonzza a tanulókat a történelem felfedezésébe és mélyebb megértésébe (JANCSÁK 2019; KOJANITZ 2020), de ezek nemcsak az adott események, korszakok könnyebben elképzelhetővé válását támogatják, hanem a források létrehozásának kritikai értékelését is, tehát a kritikai gondolkodás fejlesztését.

A *történelmi tudat* fejlesztése a kötet befejező témája, melyben a szerző többek között azt vizsgálja, hogy az iskolának/történelemtanításnak milyen lehetőségei adódnak egy olyan korszakban, ahol egyoldalúan bemutatott, ellentétes múltképek jelennek meg médiában és a közbeszédben. A szerző szerint ahhoz, hogy az iskola hatékonyabban funkciót töltsön be a történelmi közgondolkodás formálásában, a történelemtanulás általános céljainak újragondolására lenne szükség. A kialakult helyzettel, okainak feltárásával és következményeivel is foglalkozik Kojanitz a fejezetben. Ezt követően bemutatja a történelmi tudat működését,

fejlődését, majd ábrázolja, hogyan lehet hazai viszonylatban is megvalósítani a történeti tudat fejlesztését.

Kojanitz László munkája érzékelteti a hazai történelemtanításban rejlő potenciált. Úgy gondolja, hogy iskolai keretek között is nagymértékben hozzá lehet járulni a tanulók történelmi gondolkodásának fejlesztéséhez. Szerinte, a fogalmi gondolkozásra már az általános iskolások is képesek lehetnek. Időráfordítással, türelemmel és külön tervezéssel megvalósítható, hogy a tanulók középiskola végére fejlett történeti gondolkodással rendelkezzenek.

A kiadvány legfőbb erénye abban rejlik, hogy a kutatók által kifejlesztett elméleti metódusok ismertetéséhez szinte minden esetben példákat illusztrál a szerző, a történelemtanárok így saját tanítási gyakorlatukba is beépíthetik az olvasottakat, sőt valószínűsíthetően ezek a módszerek adaptálhatóvá válnak más műveltségi területeken is. Így a kötet beszerzése nem csak a történelemtanároknak lehet kiváltképp hasznos, hanem bármely más szakos pedagógusnak, illetve neveléstudománnyal foglalkozó szakembernek is.

HIVATKOZÁSOK:

CSAPÓ BENŐ (2020): Bevezetés: neveléstudományi kutatás és a tudományos eredmények alkalmazása. *Magyar Tudomány* 181. évf. 1. sz. 3–10. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.1.1>

DÁRDAI ÁGNES (2010): Történelemtanítás Magyarországon a XXI. század elején (Helyzetkép és perspektíva). *Történelemtanítás* 1/1. Hozzáférés: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/02/fischerne-dardai-agnes-tortenelemtanitas-magyarorszagon-axxi-szazad-elejen-helyzetkep-es-perspektiva/> (Utolsó letöltés: 2021.11.03.)

JANCSÁK CSABA (2019): A személyes narratívák és a történelemtanítás értékvilága. In Kovács, Gusztáv – Lukács, Ottilia (szerk.) *Az elbeszélés ereje*. Pécs, PPHF (2019) 7–22.

JANCSÁK CSABA (2020): Családtörténetek hiánya, történelemtől elidegenedett nemzedék, új ifjúsági sebezhetőségek és történelemtanítás. *Magyar Tudomány* 181. évf. 8. sz. 1014–1021 <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.8.2>

KAPOSI JÓZSEF (2017): Skills Development Tasks and the Development of Historical Thinking. In Fehérvári, Anikó (ed.): *Curriculum, Effectiveness, Equity*. Budapest: OFI. 9–22.

KOJANITZ LÁSZLÓ (2019): A történelmi tudat fejlesztésének jelentősége és problémái: Harcba szállunk-e az „intellektuális alvilággal”? *Iskolakultúra* 29. évf. 11. sz. 54–77. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.11.54>

KOJANITZ LÁSZLÓ (2020): A történelmi interpretáció és az oral history az oktatásban. *Belvedere Meridionale* 32. évf. 4. sz. 16–33. <https://doi.org/10.14232/belv.2020.4.2>

KÓSA MAJA (2020): Egy történelemről alkotott episztemológiai nézeteket vizsgáló kérdőív magyarországi adaptálása. *Iskolakultúra* 30. évf. 4. sz. 97–109.

MEGJELENT!
RENDELHETŐ A KIADÓTÓL:
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

Pászka Imre

**EGYÜTTHATÁS
— REPREZENTÁCIÓK
II.**

**A KÁRPÁT-MEDENCE A TERMÉSZET
ÉS A TÖRTÉNELEM MŰHELYÉBEN**

(KIS JÉGKORSZAK – JÁRVÁNYOK)

Belvedere
Szeged 2020